

Марина та Сергій
ДЯЧЕНКИ

Стократ

РОМАН

Переклад
Олекси Негребецького

Харків
«Фоліо»
2013

Переклад з російської
Олекси Негребецького

Художник-оформлювач
О. М. Іванова

Дяченки М. та С.

Д99 Стократ: роман / М. та С. Дяченки; пер. з рос. О. Негребецького; худож.-оформлювач О. М. Іванова. — Харків: Фоліо, 2013. — 251 с.

ISBN 978-966-03-6143-0.

Світ — це пасма крижаних гір на півночі та жовті пустелі на півдні, страшні ліси на сході та чудовиська глибоко в землі. Світ — це ім'я дівчини, від якої залежить — буде існувати світ чи ні. А Стократ — це людина з мечем, яка йде своїм шляхом, допомагає людям, якщо це потрібно, але ніде не затримується. Чого він хоче, за що б'ється з ворогами? Іноді Стократ і сам не може відповісти на ці запитання. Але, так чи інакше, він має врятувати Світ... і світ..

ББК 84(4 УКР)6

I

...Я розповім тобі, як було створено наш Населений Світ, Вень-Те, що мовою зірок означає «Мерехтливий». Спочатку була пустеля без води, без снігу й туману, без тварин і людей. Тільки каміння та й годі. А над камінням були зірки. Одна з них народила іскру. Маленька іскра полетіла вниз і впала на каміння, а у неї всередині, у міцній оболонці, немов ядро в горісі, спав наш Творець. Коли зірка впала на каміння, Він прокинувся від удару. І, прокидаючись, Він створив наш світ, не поступово, а одразу, цілком. Він створив пасма крижаних гір на півночі та жовті пустелі на півдні, страшні ліси на сході та чудовиськ глибоко в землі. Він створив добрих людей і злих, магію, щоб творити чудеса, і магів, щоб володіти нею. Та найголовніше — він створив тисячоліття нашої історії, і все, що є тепер, було завжди. Ліси стояли, і чудовиська ховалися в норах задовго до того, як зірка народила іскру, і наш Творець у шкаралупі впав на каміння...

Ти можеш у це повірити?

ЧАСТИНА ПЕРША

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

СВІТ

Вони зайшли й спинилися, ніби збилися з дороги. У таверні було темно й душно, подекуди на столах чаділи масні свічки, і легко можна було переплутати відвідувача з тінню. Або тінь, що розсілася в далекому кутку, — з відвідувачем.

Незнайомців помітив багато хто, але ніхто не здивувався. Після того, як на півночі раптом розлилася Світла, зносячи мости й переправи, виганяючи людей з халуп і з гарних будинків, до волоцюг усіх станів у цих місцях звикли. Прибулі, коли їх розпитували, говорили одне й те саме: річка ще ніколи не чинила з людьми так, як дозволила собі цього року, без усяких причин і прикмет.

А тепер прийшли ці двоє; служниця за шинквасом підняла брову. Стократ, що сидів, як завжди, обличчям до дверей зліва од входу, підняв очі від кухля з кепським пивом.

— Тільки не тут, — сказала дівчина.

Ніхто, крім її супутника, не чув цих слів, але Стократ умів читати по губах.

— Тільки не тут, — повторила дівчина. — Краще вже в лісі.

Каптур приховував верхню частину її обличчя, губи ворушилися ледь-ледь, крила тонкого носа роздimalися. Стократ уявив, як з-під каптура вона оглядає таверну, — калюжі на підлозі, липкі стільниці, потилиці задрімалих п'яниць. Як вдихає неповторний запах «Сірої шапки» — і добре, що дим і чад забивають інші мерзенні запахи. Вона бридлива, вона виросла в доброму домі; авжеж, «тільки не тут».

Компанія браконьєрів у кутку обідньої зали замовкла, з цікавістю придивляючись.

— Молодому панству щось треба? — поцікавилася служниця. — Пива? Браги? Вина?

— Окропу, — швидко сказав чоловік. — Два кухлі.

В кутку засміялися. Дівчина щільніше закуталася в мокрий плащ. Поли його тремтіли: дівчину лихоманило.

Звідки, подумав Стократ. І, головне, хто такі? Чиясь покоївка скористалася метушнею й утекла зі стражником? Ба ні, покоївки, навіть найбалуваніші, зазвичай ширококостіші й значно сміливіші, а стражники, хоч би й молодесенькі, не просять у тавернах окропу. Їх змило з рідного місця водами Світлої? Але де їхня родина, де обоз, де слуги?

Служниця тим часом набрала в два кухлі не окропу, ясна річ, а давно охололої перевареної води. Чоловік і дівчина сіли поруч, лікоть до ліктя, за найближчий до дверей столик — якраз навпроти Стократа. Він відкинувся назад, щоб лице залишалось в тіні, готовий слухати — або споглядати — їхню бесіду.

Та вони мовчали.

Руки дівчини в чорних рукавичках були схожі на пташині лапки. Вона робила все можливе, щоб не розхлюпати воду, та все одно трохи розхлюпала на нечисту стільницю. Її супутник випив воду ледь чи не залпом. Дуже втомилися й змерзли, відзначив Стократ.

— Ходімо, — нарешті сказала дівчина.

— У лісі холодно, дощ... і звірі, — невпевнено відгукнувся її супутник. — І... тобі треба відпочити.

— Я можу їхати цілу ніч. Ми просто опустимо запону.

— Коні потомилися.

— Поїдемо повільно. Я можу йти пішки.

— Слухай, — він несміливо торкнувся її руки. — Ти... не бійся. Тут нема чого боятися. Це прості грубі люди... Ми тільки переночуємо.

Вони не коханці, відзначив про себе Стократ. Хлопець геть недосвідчений — що з жінками, що в подорожніх справах. Бо отих браконьєрів треба дуже, дуже боятися. І вони вже накиннули оком на дівчину.

Стократ прискалив око. Найкраще, що можуть зробити юні подорожні в такій ситуації, — зажадати кімнату, замкнутися й приготувати зброю. Під дахом таверни свої закони, тут є шанс уціліти. В лісі — ані жодного.

— Ми не можемо тут ночувати, — вперто повторила дівчина. — Вони нас доженуть!

Гм, подумав здивований Стократ. Хто — «вони»?

Чоловік подивився на дно свого кухля. Пограв жовнами; він був світловолосий, безбородий і прикидався суворим, але нічого не вирішував. Вирішила дівчина. А за неї вирішив страх.

Браконьєри в кутку блискали очима.

— Ходімо, — її губи ледь ворухнулися, Стократ радше вгадав, ніж прочитав це слово.

Чоловік рішуче підвівся.

— Спасибі, хазяйко, — подякував він і поклав на стойку срібну монету.

Стократ похитав головою: назвати служницю хазяйкою можна, звісно, хоч і нерозумно. Але розплачуватися сріблом за два кухлі ледь теплої води... Ця людина подорожує вперше. Або вперше подорожує без прислуги.

Знову відчинилися вхідні двері. Гойднулися вогники. Важке повітря таверни сіпнулося, пропускаючи свіжість і холод, і знову зімкнулося, і сморід став ще дужчий. Двері за подорожніми захряснулись.

Служниця взяла монету зі стойки. Браконьєри заворушилися, презираючись. Їх було п'ятеро, п'ятеро здоровенних молодих биків, що давно живуть під тінню шибениці. Браконьєра ловлять, коли він чманіє од безкарності, — а поки не втратить обережності, браконьєра в цих лісах упіймати не можна.

Вони домовилися виждати, але нетерплячка взяла гору. Усього через кілька хвилин підхопився наймолодший, потім інші теж повставали, грюкаючи лавами. Посміюючись, почувуючись, рушили до дверей — старший залишив служниці ще одну срібну монету. Одну монету за все, що п'ятеро випили й з'їли за вечір.

Лісоруби-п'яниці дрімали, обіймаючи кухлі. Під закіптюженою стелею пливло басовите хропіння. У таверні стало порожньо й мирно. Якраз пора піднятися нагору, стягти мокрі чоботи й нарешті розлягтися в кріслі біля каміна...

Полічивши до ста, Стократ підвівся і кивнув служниці:

— Я скоро вернуся.

* * *

Він пішов пішки. І правильно зробив; чуття небезпеки відмовило браконьєрам аж так, що вони навіть не стали чекати, поки жертви заглибляться в ліс. За сто кроків од частоколу, на галявині серед сосон, дівчина могла кричати до нестями — ліс шумів, а віконниці в таверні були щільно зачинені.

Та й хто в ці непевні дні ризикне стати між бандитом та його жертвою?

Супутник дівчини нерухомо лежав на землі. Отак браконьєри й стають розбійниками — один убитий, другий, а далі нема

ім ліку. Присадкуватий чолов'яга в гострій шапці чистив кишені подорожнього, четверо інших шукали любові.

Дівчина пручалася люто і вдало. Їй навіть спочатку вдалося вирватися. Вона пробігла кілька кроків, перш ніж її наздогнали й повалили, і вона якимось дивом знову вислизнула з-під розпашілих туш, від ривка її дорожнє плаття розійшлося по шву. Браконьєри ніколи не бачили такої тонкої й міцної білизни; втім, усяка матерія піддається гарному ножеві. Через мить дівчині приставили до горла кинджал, розсікли шнурівку корсета...

— Еге, та вона ж паршива! — спритний браконьєр сахнувся. — Це не зараза? Це в неї не зара...

Червоне лезо вилізло з його грудей перш, ніж він устиг договорити.

Місяця не було. Кілька смолоскипів димно горіли на землі. Мокро, вогко, пара з рота; посунувся на землю другий, заверещав і гепнув третій. Найгірше, думав Стократ, якщо тут знайдеться розумник. Розумник устигне втекти, і ганяй за ним потім темним лісом...

Однак обійшлося. Умираючи, двоє останніх навіть чинили опір. Навіть викрикували погрози. Мабуть, їм до останньої миті здавалося, що їх п'ятеро проти одного...

Він закінчив. Від запаху крові свербіли ніздрі. Шість нерухомих тіл валялися на траві у світлі смолоскипів. Стократ зняв з присадкуватого розбійника його повстяну гостру шапку й ретельно витер клинок.

Дівчина намагалася закутатися в клапті сукні, наче ящірка в скинуту шкурку. Шматочки тканини відкривались, мов пелюстки, оголюючи тонку шкіру; Стократ підняв з землі смолоскип. Метнулися тіні.

Зі страху дівчина спробувала згорнутись, мов їжачок. Гола спина залишилася беззахисною; Стократ придивився. Що це?

Шкіра її була вкрита тонюсінькою сіточкою, з уплетеними в неї буквами й символами. Стократ підняв вогонь вище, придивляючись, і тут його вперіщили довбнею по голові.

* * *

Цей ідіот, її супутник, був слабкий і поранений, але браконьєрська довбня — окута залізом. Стократ, навпаки, був міцний і відбувся величезною гулею — зате нарешті розлютився, і це було приємно. Він не вбив дурня тільки тому, що дурень,

ударивши, повалився сам: очевидно, браконьєрська довбня встигла погуляти й по його тімені.

Щасливець.

Знову пішов дощ і швидко перейшов у зливу. Краплі стукали по обличчях мертвих браконьєрів, попадали в роззявлені роти, надавали вибалушеним очам видимості життя. Супутник дівчини намагався встати — та весь час падав.

Стократ стягнув робочі рукавиці, вивернув, сховав у сумку. Узяв свого плаща, акуратно складеного під деревом. Дощ був йому до речі: прогулянка по високій траві змиє бризки крові з чоbit. Не дивлячись на дівчину та на її супутника, він розвернувся й швидким кроком пішов до таверни.

Парубійко-конюх стояв коло воріт, тривожно слухаючи сонни. З появою Стократа стривожився ще більше.

— Брамую зачини, — звелів Стократ. — І не стовбич тут.

— Що... бешкетують? — парубійко дивився у ліс. — Тут брчка... та, що... оцих, які... вона, одно слово...

Коні виявилися розумніші за подорожніх і повернулися до житла, волочачи за собою легку брчку. На таких можна гуляти довкола маєтку, але не вирушати в далеку дорогу; брчка й раніше була несправна, а перелякані коні розбили її на друзки.

— Бешкетують, — погодився Стократ. — Коней випряжи, возик на дрова, речі збережи. Я перевірю.

Парубійко втягнув голову в плечі.

У цих місцях не знали Стократа. Принаймні не знали в лице. Але парубійко, чие життя залежало від уміння розбиратися в проїжджих людях, усе зрозумів правильно.

Дощ порідшав. Стократ простягнув конюхові монету:

— За мною й замкнеш... Оці хлопці — лихі люди. Заберуть здобич і переріжуть один одного. Як думаєш?

— Заберуть здобич, — повторив хлопець, наче уві сні, — та й переріжуть...

— Добре.

Коні приїжджих пішли за ним, мов прив'язані. Разом з ними Стократ вивів свою кобилу і, щільніше застібнувши плаща широкою мідною пряжкою, повернувся до побоїща. П'ять трупів лежали там, де він їх покинув. Шостий — недобитий — примудрився за цей час пройти десяток кроків до таверни, на цьому його сили вичерпалися. Тепер він сидів на стежці, а дівчина в розірваній сукні голосила над ним:

— Я без тебе не піду... Дан... Підводься, будь ласка...

Побачивши Стократа, вона замовкла, наче ковтнула гарячої каші.

— Від кого тікаємо? — запитав він згори вниз.

Вона мовчала.

— Я просто вирішую, допомагати вам чи ні, — пояснив Стократ. — То від кого тікаємо?

Вона щільніше стисла губи.

Стократ подумав ще — і кинув їй свого плаща.

* * *

Пораненого Стократ посадив на свого коня — чоловік ледве тримався в сідлі. Руки в нього були ніжні, наче в панянки.

— Хто ти? — запитав його Стократ. — Музика? Учитель? Бастард?

— Знавець етикету, — хрипко сказав чоловік. — Протокол, добрі манери, правила пристойності.

Стократ подумав, що він, можливо, марить.

Більше не розмовляли. Дівчина не могла їхати без сідла і спочатку йшла, насилу переставляючи ноги. Потім Стократ не витримав і посадовив її на коня перед собою; у неї не було сили пручатися. Якось само собою склалося, що він не так веде їх, як конвоює.

До ранку добралися до «Чорного вуха», маленької таверни на другому краю лісу. Тут було чистіше й тісніше, ніж у «Сірій шапці». Стократ пояснив хазяйці, Роз, що підібрав подорожніх у лісі — їх до нитки пограбували й трохи не вбили розбійники.

Залишивши подорожніх на хазяйчин догляд, він вийшов прогулятися. Ліс навколо «Вуха» був спокійний, сороки не тріскотіли, битий шлях поріс травою; двоцвіт знайшовся зразу — коло струмка. За «вовчою подушкою» довелося походити. Вертаючись, він розтирав зелень долонями, тож на поріг готелю ступив огорнутий різким трав'яним запахом.

— Хазяйко! Глечик, ложку, окріп!

Чоловік — Стократ про себе називав його Правила Пристойності — уже лежав на перині в горішній кімнаті, голова його була перев'язана. Дівчина сиділа на краю ліжка, як була, у мокрому Сократовому плащі, і, сидючи, дрімала; коли Стократ зайшов, одчинивши ногою двері, — в руках у нього був глечик із завареною травою, — вона прокинулась і схопилася.

Він поставив глечик на стіл. Лизнув долоню, забруднену соком, скривився:

— Дуже гірке. Пити обов'язково.

Мало хто міг опиратися, коли він говорив таким тоном, але дівчина спробувала:

— Я нічого не хочу... Просто дайте нам спокій...

Він хлюпнув з глечика в кухоль, наповнив до половини. «Дайте нам спокій», це ж треба. Мабуть, ще й читати вміє.

Він простяг дівчині кухоль, і вона взяла. І випила під його поглядом — хоч з першого ковтка в неї очі на лоба полізли. Правду кажучи, годилося б напоїти й Правила Пристойності, але той цікавив Стократа значно менше.

Він замкнув двері на засув. У кімнаті було тепло — внизу топилася груба, комин виступав зі стіни масивною цегельною колоною. За вікном ледь сірів пізній похмурий світанок.

Стократ запалив усі свічки, які знайшов у глибокій дубовій шафі. Кивнув дівчині:

— Знімай з себе все.

Вона вагалася секунду. Потім сіпнула головою — й дуже красномовно почала роздягатися.

Кожним рухом вона говорила: можеш робити, що хочеш. Але принизити мене не зумієш. Тобі не під силу мене принизити. Ти тільки сам забруднишся, я вища за будь-які твої брудні наміри. Поранений на ліжку заплющив очі — він, навпаки, вважав себе вразливим і винуватим. Він волів би вмерти від розбійницького ножа, аби не лежати при цій сцені безпорадним свідком.

Стократ утомився від беззвучного пафосу, яким насичували кімнату ці двоє. Він підійшов до вікна й почав дивитися на маленький двір, порожній і залитий дощем, на кіз під навісом і курей, що бродили по жовтій землі; коли довге зітхання повідомило його, як дівчина його зневажає, — обернувся, взяв свічку зі стола й нарешті подивився.

Досі йому ще ніколи не траплялося такого бачити. Візерунок кілком укривав її плечі й спину, збігав на поперек і цнотливо танув на сідницях. Візерунком була вкрита права грудь, ліва — до половини. Живіт, руки й ноги були чисті — нормальна біла шкіра, в мурашках холоду, хоч у кімнаті дедалі густішала тепла задуха.

Стократ відчув дивне занепокоєння. Він знав, що люди різних племен і кланів по-різному прикрашають своїх жінок; він бачив усяке — і сталеві кільця в носі, і живі квіти, вкорінені в пупах. Але те, що він бачив тепер, не було прикрасою.

Нижче основи шії, ліворуч, випиналися шрами. Наче від опіків — три старі рубці. Ще один, свіжий, рожевий — пря-

мо посеред спини. На лівій лопатці — довгий глибокий поріз і сліди од ниток, якими його колись були зашили (криво й погано зашили, подумав Стократ, руки б поодривати такому лікареві). На лівому плечі був ще один поріз, зовсім свіжий, з краплями запеченої крові. Дівчина стояла, гордо випроставшись, але здригнулася, коли він торкнувся рубців кінчиками пальців.

Вигадливі букви склалися в слова — спершу він прочитав «Північний», і тоді перед його очима наче плівка продерлася: «Північний Град». «Домна». «Старинь». «Діброва». «Джерельник». «Світла»...

Картина набула сенсу: ці м'які лінії — річки. А ці крапки, що іноді збігаються з родимками, — міста. А край малюнка — узбережжя, за ним — трошки людського моря, дослідженого рибалками, і зникаючий край недослідженого, нелюдського, де немає навіть риби. Карта Населеного Світу з найдрібнішими деталями: придивившись, можна розрізнити невеликі села, межі малих володінь...

Свічки чаділи, смерділи й нічого не освітлювали. Стократ підійшов до вікна й рукавом стер пару, що осіла зсередини й застувала тьмяне світло. Заодно перевірив — чи не можна зазирнути у вікно знадвору. Без дуже довгої драбини — не можна.

Вийшло сонце — наче чекало цієї миті.

Так само мовчки він підвів дівчину до вікна й повернув спиною до світла. Шрами на правому плечі: наче хтось притулив розжарену тризубу виделку. Три рубці спотворили шкіру на місці володіння Загори в Лісовому Краю.

Стократ протер очі кулаком. Пожежі в Лісовому Краю, що затягли димом небо на кілька років і згубили врожаї, прирікши на голод тисячі людей, — відтоді минуло три роки; тоді, пригадується, зайнялось одразу в трьох місцях...

У трьох місцях!

Четвертий, свіжий рубець припадав на прадавню столицю Виворіт. Тепер там руїни й головешки. Після пожежі, що сталася півроку тому, люди там не селяться. Володар Вивір, колись хазяїн величезного родючого краю, пропав безвісти. Найімовірніше — згорів разом з містом, замком та родиною, і землі на лівому березі Світлої одійшли володареві Ірану...

Стократ зрозумів, що в кімнаті дуже холодно. Зимно й вогко, хоч од цегляного комина йшло до стелі сухе тепло. Сонце сховалося.

Він сів за порожній дерев'яний стіл. Сперся ліктями на стільницю.

Перестрибуючи через сто запитань, спитав уривчасто й зло:

— А що буде, якщо ти вмреш?

Вона не чекала таких слів. Її гордо випростана спина ледь-ледь згорбилась.

— Ну, ти ж не збираєшся жити вічно? — він хотів підбадьорити, а вийшла погроза.

— Не займай її! — слабким, однак лютим голосом заговорив раптом Правила Пристойності. — Тобі нічого так не минеться! Ти за все відповиси! Ти...

Стократ повернув голову:

— І де ти збирався її сховати? І від кого?

Ніхто не відповів.

Стократ відкрив скрипучу тумбу. Вийняв ковдру, розгорнув — вона була стара, проте ціла, з гарної тонкої вовни. Підійшов до дівчини й загорнув її зі спини, наче статую; вона дивно сахнулась од його рук — щось іще було в цьому русі, крім страху.

Він її обняв.

Вона завмерла з жаху. Він було подумав: може, їй боляче, коли її торкаються? Він розтис руки, але тут дівочі коліна підігнулись, і він був змушений знову її підхопити — щоб не гримнула на підлогу.

— Хто це з тобою зробив?

Вона тремтіла, мов листочок.

— Чаклун.

— Звісно, що не пастушок. Ім'я?

Вона розкрила рот, наче збираючись сказати — і закашлялась.

— Що ж, — він усадовив її на край ліжка. Поправив ковдру на її плечах. Сам сів на скрипучий стілець під вікном. — Давай по порядку.

* * *

Її звали просто й невигажливо — Світ.

— Світлана? Світовида?

Ні, просто Світ. Вона була незаконнонароджена дочка володаря Грана, не великого, але й не дрібного володаря земель, розлеглих між двох приток Світлої — Домни та Старині.

У Грана не було інших дочок. Усі його законні діти й бастарди були хлопчиками. Він любив Світ, як люблять домашнього ласкавого звірка.

Коли Світ було чотирнадцять років, у замок приїхав справжній чаклун. Володар велів дочці з'явитися до вечері; чаклун був страшний і дивився тільки на Світ.

На другий день вона занедужала.

Її мучила гарячка. Тіпала лихоманка. Чаклун сказав, що вилікує Світ, і повів до себе в кімнату. Що там було, вона не пам'ятає, бо чаклун приспав її сонною травою; щодо зілля цей чаклун був знавець — куди там наймудрішій травниці.

Через кілька днів вона прокинулась у себе в спальні здорова, та тільки шкіра на спині трошки свербіла. Чаклуна вже не було в замку, але слуги шепотілися, і до Світ дійшла страшна новина: він сказав, що забере її. Через рік чи два, коли вона підросте, чаклун повернеться й забере її назавжди.

Їй було страх як моторошно в перші місяці. Та все забувається; невдовзі чаклунів візит перетворився на страшний спогад, схожий на казку. І життя повернулось у звичне русло, і так було, поки молодший син володаря, граючись з маленьким луком, не подряпав дівчині плече дерев'яною стрілою без наконечника.

Тоді Світ занедужала вдруге. Її знову мучила гарячка і ввижались страшні чаклунові очі. У лихоманці вона провалялася майже тиждень. Дедалі сильніше свербіла шкіра на спині й на боках. А коли гарячка спала — Світ побачила в дзеркалі візерунок, що вкривав її шкіру.

Від батька нічого не вдалося приховати — няньки доповіли. Він з'явився й довго розглядав доччині спину та плечі, і особливо ранку від стріли, яка збіглася з Гримучим портом в гирлі Світлої. А назавтра прийшла звістка: в порту сталася велика сутичка між двома кланами контрабандистів, пролилось чимало крові, тепер подешевшають перли й подорожчає солодка тростина.

Ранка загоїлась. Візерунок на шкірі залишився. Володар Гран заборонив Світ покидати замок під будь-яким приводом.

Ще через кілька днів батько покликав її до себе. Він був страшенно збуджений і, здається, п'янений. Він щось просторікував про магію, про владу над світом і що не віддасть Світ чаклунові; він звелів дівчині розпустити шнурівку плаття й приклав до її плеча розпечену виделку.

Скоро небо затягнуло димом: стало відомо, що горить Лісовий Край, і що зайнялось одразу в трьох місцях...

— Опиши мені цього чаклуна.

— Він... високий. У нього сиве волосся до плечей і засмагле лице.

— То він старий?

— Так, старий. Але дуже сильний.

— І що ж, володар Гран спокійно палив тебе розпеченим залізом?

— Не спокійно. Він був... наче трохи божевільний.

— Ясно. Що було далі?

— Сонця не бачили багато днів, усе небо в попелі... Тобто в нас іще нічого, у нас урожай зібрали. А там... Сотні загинули, а тисячі прийшли на землі Грана шукати притулку й захисту...

Стократ слухав, відзначаючи про себе, як вона говорить. То збивається, а то наче по-писаному, але не тому, що бреше. Цікаво.

— Де тепер цей чаклун, Світ? — він обірвав її на півслові.

Вона здригнулася. Видно, це питання турбувало і її.

— Він... Я не знаю. Батько весь час чекав, що він от-от повернеться. Начебто одержував од нього листа...

— Чаклун хотів тебе забрати?

— Так. Я була йому навіщось дуже потрібна.

— А він знає, що ти втекла?

Світ безпорадно подивилася на свого супутника.

— Гаразд, — сказав Стократ. — Ми зупинилися на пожежах у Лісовому Краю. Що було далі?

— Після пожеж батько вирішив мене сховати. Замкнув... у моїй кімнаті, там ґрати були на вікнах... і я там сиділа.

— Що, весь час?

— Весь час, — раптом заговорив Правила Пристойності. Його голос звучав, наче скрип дверних завіс. — Вона сиділа під замком. Її не випускали навіть у двір! Наче у в'язниці... Три роки...

Стократ підвівся і пройшов з кутка в куток. І ще раз: туди-сюди. Так, тепер багато що стає зрозуміло. І її манера говорити — теж. Вона розучилася говорити з людьми, зате, ймовірно, звикла думати про себе шматочками прочитаних книжок.

— Ти хто такий? — Стократ обернувся до чоловіка.

— Учитель добрих манер, я ж сказав.

— І як ти з нею познайомився?

— Володар Гран хотів... ну, він же збирався... Одне слово, він став відомий в окрузі, йому треба було вчитися етикету... Мій старий учитель підказав: сходи до Грана, запропонуй свої послуги, він оцінить...

— Оцінив? — Стократ розвернув стілець і сів тепер верхи.

— Так... Я п'ять товстих книжок з етикету пам'ятаю назубок: як заходити до зали, як виходити, як розсаджувати гостей якими словами вітати при народженні дитини, якими — співчувати...

— Заткнись.

Правила Пристойності кліпнув:

— Ви ж самі... мене запитали.

— Точно. — Стократ погойдав носком чобота. — Вибач. Отже, ти вчив їх пристойних манер...

— Консультував.

— Бачив цього мага?

— Ні. Коли я прийшов, його вже там не було. Але всі його пам'ятали. Усі наче змовилися його не згадувати і все одно згадували: от, мовляв, скоро він повернеться.

— Ясно... Ти їх навчав етикету, і тебе познайомили з дівчиною?

— Ні. Я сам... Тобто випадково. Їй носили їжу... і якимось я підкупив кухарчука.

— Відважний кухарчук, — уголос подумав Стократ.

— Просто дурний. І жадібний.

— Згоден. Далі?

— Далі я побачив Світ. Як вона сидить одна в замкненій кімнаті. У неї там були книжки... Вона все прочитала по кілька разів. П'яльця, різне шитво...

— Просто в'язниця, — тихо сказала дівчина.

— Ясно. — Стократ погойдався вперед-назад. — І між вами виникла сердечна дружба.

— Та ні! Я не міг до неї потрапити! Просто приходив у той закуток двору, де вона могла бачити... З вікна...

— І кухарчук, сподіваюсь, не попався.

— Так. Тобто ні, не попався. Я йому платив, щоб хоч іноді заглядати... На кілька хвилин...

— Так-так-так, — Стократ примружився. — Світ, за час, що ти сиділа під замком — скільки разів ти бачила батька?

— Ніскільки, — вона опустила очі.

— Ти казала, він начебто тебе любив?

— Начебто... А потім злякався. Того, що на мені... оцього. Сховав, прийняв геть з очей... Думаю, він дуже чекав чаклуна — щоб мене, нарешті, віддати.

— Зрозуміло. — Стократ подивився на високу, досить білу готельну стелю. — Така магія — не для володарів.

— Так, — дівчина глибоко зітхнула. — Мабуть, батько... володар усе-таки додумався за ці роки. До того, про що ти спитав одразу.

— Що я спитав?

— Що буде, коли я вмру. — Дівчина подивилася йому у вічі. — Увесь світ помре разом зі мною.

У кімнаті запала тиша. Чутно було, як важко дихає Правила Пристойності на ліжку.

— Але в тебе на спині не тільки ці опіки, — сказав Стократ.

— Так. Коли мені виповнилося сімнадцять, він знову...

Вона провела долонею повз лице, неначе відсовуючи завіску. Стократ помітив цей жест. Скоріше за все, так вона боролася зі своїми страхами — дівчині, що несе на тілі живу карту Населеного Світу, часом має бути дуже страшно на самоті.

— Він був зі мною дуже ласкавий... Дав вина... У мене потім дуже голова крутилася.

— Він тебе напоїв і розпанахав тобі спину. Ліва лопатка, Лисе Узгір'я.

— Так, — вона нервово повторила свій жест. — Крові було... багато.

— І почалася різанина на Лисім Узгір'ї, — крізь зуби пробурмотів Стократ.

Він заплющив очі; тисячу років жили поряд два роди. І раптом піднялися в ножі. Родина на родину, село на село; не було іншого пояснення, крім уродженої люті горян. Тисячу років, мовляв, жевріла під сподом ця лють — і раптом прокинулась у всіх разом, від дитини до старого...

— Навіщо він це зробив, Світ?

Дівчина мовчала.

— Ти ж думала про це, — сказав Стократ. — У тебе був час подумати. Навіщо він це зробив?

— А чому ви мене не питаєте, пане? — раптом подав голос Правила Пристойності. — Я ж у той час уже був у замку! Я теж можу...

Стократ підняв брову. Поранений замовк і опустився на подушки.

— Лисе Узгір'я від нас далеко, — тихо сказала дівчина. — Батько хотів... повторити цей... досвід. Він хотів утвердити... свою владу над світом. Це ж страшна, величезна влада...

Так, подумав Стократ.

— А хто зашив? — він подивився на дівчину. — Рана зашита.

— Та він же й зашив, — вона говорила так тихо, що знову довелося читати по губах. — Коли побачив, що... ну, вона...

Стократ сів поруч з нею на край ліжка й обійняв за плечі. Правила Пристойності, зрозуміло, всю дорогу боявся до неї торкнутися. До неї довгі роки ніхто не торкався — якщо не брати до уваги володаря Грана з ножем і вугіллям, та ще гвалтівників на узліссі. Стократ обійняв її, не домагаючись, нічого не бажаючи натомість, і вона моментально це відчула.

І через мить перестала відсторонятися.

Правила Пристойності на ліжку роззявив рота. Потім закрив. Потім ображено відвернувся.

— Світ, у ті дні хтось був поруч з тобою? Яка-небудь доглядальниця, нянька... сліпа баба?

— Н-ні. Він боявся, що люди довідаються.

— І він знову тебе замкнув?

— Т-так. Мене замкнули в іншій кімнаті, без вікон. Їжу почали подавати крізь віконце... Ну, спина загоїлася, звісно.

Стократ обійняв її міцніше. Власне, це єдина розрада, яку вона могла прийняти і якої потребувала; шкіра на спині загоїлась, залишивши шрам. Кривава різанина припинилася, коли по обидва боки полягли найкращі, найсильніші, любимі сини й чоловіки, щасливі батьки. Але миру на Лисім Узгір'ї немає й більше бути не може...

Стократ поморщився. Важлива думка крутилася навколо голови, як муха.

— А потім? — він подивився на чоловіка поверх дівочої маківки. — Дан, ти можеш, будь ласкавий, розповісти?

Правила Пристойності дуже зрадив ввічливому ставленню:

— Потім володар Вивір прислав листа. Не знаю, що він написав, однак Гран замкнувся у себе й... Чорний став од злості. А ввечері...

— А ввечері, — дівчина підняла лице й подивилася знизу вгору. Трав'яний відвар уже діяв на повну силу, на щоках у неї проступив рум'янець. — Батько... Тобто володар Гран тоді сам напився. Він був дуже п'яний, дуже. Я його таким не бачила.

Сам прийшов до мене. Приніс жаровню. Розрепетувався, що спалить Виворіт, випалить усе паскудне гніздо... Я виривалася, але ж він сильніший. Він пообіцяв мені підсмажити п'яти, став кричати, що скалічить мене...

— Як же ви втекли? — уривчасто запитав Стократ.

— Що?

— Судячи з того, що ти розповідаєш, ви ніяк не могли втекти.

— А от могли! — Правила Пристойності насилу сів. — Володар одержав листа, що чаклун приїде по Світ, щойно почнуться перші приморозки.

— Так.

— А я про це довідався, — знову заговорив Правила Пристойності. — Я на той час подружився з економкою, став своїм у мажордома, пив пиво з комендантом, а слуги мені доповідали ледь чи не щодня... Я довідався про листа. А тут до володаря з'явилися з присягою у вірності... з людей-погорільців Вивороту. Я розписав протокол прийому — це моя робота, так? І от я розписав так, що три години всі були зайняті у великий залі — всі, з дітьми й домочадцями, спеціальний слуга стояв з пісочним годинником... А я в цей час привів коней і бричку. Ключі вкрав заздалегідь...

Стократ слухав. Те, що розповідав зараз невмілко з ніжними руками, різко міняло його уявлення про цю людину.

— Тоді чому вас не наздогнали?

Він запитав — й одразу відповів уголос:

— Розлив Світлої!

Правила Пристойності втягнув голову в плечі.

— Ми тільки трошки порізали шкіру, — сказала Світ, дивлячись на нього, ніби заспокоюючи. — Переправилися з кіньми, і...

Стократ уявив собі, як це було. «Ми порізали», так.

Він міцніше обійняв дівчину, і вона не тільки не відхилилася, але й, здається, пригорнулася до нього тісніше. Двох утікачів легко ловити в спокійному сонному краю, але після метушні з повинню, коли мешканці подалися на всі боки, геть од вируючих піною берегів...

— Це дуже погана історія, — сказав він уголос. — Дуже, дуже негарна.

Світ притислася до нього — тепер уже точно пригорнулася. Шукаючи захисту.

— Ти нам допоможеш? Ти ж можеш нам допомогти?

Він дуже обережно відсторонився. Подивився їй у вічі:

— Розкажи мені про цього мага. Крім того, що він високий і сивий. Що він уміє робити?

Вона кліпнула.

— Ну... він начебто розумів усі мови й читав по губах. Знав усі трави і їхнє значення. І ще нібито вмів літати без крил...

— Нібито — чи вмів?

— Я не знаю... Мабуть, брехня. І ще він нібито вбивав лиходіїв чарівним клинком. Забрав їхні душі.

— І потім пересаджував у дерева й тварин, — підхопив Правила Пристойності. — Там у них одна береза у дворі, казали, що в ній сидить душа вбивці й щороку, у річницю вбивства, — плаче. Я сам бачив: стоїть собі дерево, дощу нема, і отакенні краплі котяться листям...

Стократ удруге за цей ранок відчув дивний холод.

— А як же його звати? Цього чаклуна?

— Стократ. Це прізвисько, а не ім'я... Звати його Стократ.

* * *

Двоє змучених подорожніх спали на готельному ліжку. Вони заснули одночасно й одразу — так падає, втомившись кружляти, дитяча дзиґа.

Босі п'яти Світ визирали з-під вовняної ковдри. Стократ зупинився поруч; дивно, але ніколи раніше жодна жива істота не викликала в нього такого бажання обійняти. Захистити. Втішити. Наче вона була найтендітнішим паростком найкоштовнішого на світі дерева. Або єдиною дитиною самого Стократа. Дивно, досі йому було плювати на дітей.

Він укрив її ноги плащем, зачинив віконниці й зійшов униз.

Заплатив хазяйці наперед. Товста й весела, Хазяйка-Роз намагалася всіляко прислужитися; років їй було під п'ятдесят, вона погладшала й побрезкла, однак показних чоловіків будь-якого віку зустрічала, мов рідних.

Він сказав хазяйці кілька приємних слів. Провідав коней на стайні. Домовився з конюхом про сідла. Вийшов за частокіл і заглибився в ліс.

«Хто він — той, що назвався моїм прізвиськом? Навіщо йому дівчина? Навіщо дивовижне — й безглузде! — чаклунство?»

Жива карта. Чудова ідея для великої війни, якщо збираєшся знищити противника, а не просто завоювати. Тінь-карта; за

давнім повір'ям, наступити на тінь — значить нашкодити людині... Але воювати з цілим світом? Кому це потрібно?

І головне — навіщо надівати таку карту на смертного? Що станеться зі світом, коли Світ умре?

«Хто вигадав їй ім'я?», — стурбовано подумав Стократ. І знов невловима думка, наче муха, пройшлася навколо голови, не наближаючись, не віддаляючись. Світ — населений усесвіт. Де панує мир.

Він дійшов до струмка, що біжить до Світлої, сів біля води й вийняв з піхов короткого меча.

Лезо тьмяно світилось, і по ньому блукали тіні. Усі п'ять були тут — туманні постаті з жовтими млинцями облич: вони, ймовірно, сварилися, беззвучно роззявляючи роти, намагаючись зрозуміти, що за посмертя таке, і хто винен, і чому так тісно.

Під поглядом Стократа їхній рух сповільнився. Припинився зовсім. П'ять розбійницьких душ завмерли, намагаючись звідти, зі сталевого леза, роздивитися свого ката.

Трое були геть гнилі, Стократ не став до них навіть придивлятися. Четвертий, у минулому торговець, виявився дивовижним невдахою і, мабуть, для нього можна було знайти пом'якшувальні обставини. П'ятий, найстарший, щиро каюся — а загублених життів на його совісті було сім штук.

Стократ подумав. Підвівся, обійшов навколо дерева, примірявся й увігнав лезо в щілину — майже до половини. Випустив п'ятого зі словами:

— Тягнися вгору.

Душа беззвучно пішла в живий стовбур.

Стократ знайшов мурашник. Поклав меча впоперек мурашиної стежки.

— Працюйте.

Три гнилі душі зіскочили на мурах і зразу ж влилися в загальний стрій.

Стократ підкинув меча й піймав за руків'я. Четверта душа балансувала всередині, розчепіривши руки, намагаючись утриматися.

— Тікай.

Він опустил лезо у воду струмка. Клинок мигнув і згас — порожній, не відрізниш од звичайного сталевого леза.

Стократ ще трохи постояв на березі, дивлячись на воду, слухаючи її голос. Трохи позаздрив розбійникові-невдасі: нарешті

і йому пощастило. Струмок довговічніший за дуба і значно веселіший за мураху. «Коли мені все набридне, — подумав Стократ, — піду в струмок, стану бистою водою...»

Але спершу треба сховати Світ од гонитви. Сховати... І тоді відповісти на головне запитання: що станеться зі світом, коли Світ умре?

Треба відпочити. Усім. Хоч би годину.

Він ліг на мох під деревом і заплющив очі.

І прокинувся, коли знов почався дощ.

* * *

Плащ залишився в таверні. Крони не захищали від дощу — за ніч промокли наскрізь. Ковзаючи в траві, іноді обтрушуючись, мов пес, Стократ повернувся в «Чорне вухо».

Коло самих воріт раптом зупинився, попри зливу. Ворота, зранку ще темні, розбухлі, тепер світліли новим деревом.

Що це, Хазяйка-Роз поміняла ворота?

Хвіртка відчинилася без скрипу. Він зайшов у двір, відчувачи, як піднімається зсередини зимний холод.

Двір теж змінився. Зник другий сарай. Помінялися місцями конов'язь і дровітня. Та все це було неважливо, бо сама Хазяйка-Роз стояла на порозі — квітуча струнка жінка ледь за тридцять, з трояндою у волоссі, зі жвавим інтересом у безневинних синіх оченятах.

— Пане, та ви ж промокли! Скоріше до вогню, скоріше, Роз дасть вам зігрітися!

Стократ стояв, як укопаний.

— Пане, заходьте! — Роз розчинила перед ним двері. — Довга дорога? Де ваш кінь? Чи ви, бачу, пішки так і простували, мабуть, од «Сірої шапки»?

— Так, — сказав Стократ.

Ледве волочачи ноги, він зайшов у таверну. Тепер, коли він побачив Роз, його не могли здивувати ніякі зміни. Таверну вибудували, схоже, всього кілька років тому, вона здавалася просторішою і світлішою, ніж він пам'ятав, і гостей тут було набагато більше, ніж він звик.

Він сів за найближчий столик. На щастя, і клинок і гаманець були при ньому. Він попросив підігрітого вина.

— Скажи, мила хазяйко, а двоє подорожніх... чоловік і дівчина, молоді, давно тут проїжджали?

— Молодята з Прип'яток? — зраділа Роз. — З ними ще матінка і двоє слуг. Тиждень тому зупинялися, потім далі поїхали. Ці?

— Дякую, — сказав Стократ.

Кімната, де він залишив Світ та її супутника, була зайнята. Хазяйка запропонувала йому закамарок під сходами.

Грубний комин пашів теплом. Він лежав на вузькому ліжку, дивлячись на віддзеркалення своїх очей у чистому клинку. І намагався зрозуміти, що сталося.

Ці двоє залишилися самі. За ними женуться. Володар Гран надто добре знає ціну Світ. Їх неминуче зловлять, через розлив Світлої цю мить вдалося тільки відкласти, але не скасувати.

Та й де ж їм дітися? Правила Пристойності не пристосований ні до роботи, ні до бою, ні до подорожі. Світ, що багато років просиділа в чотирьох стінах, утомлюється навіть від короткої прогулянки. Наступна зграя розбійників виявиться на їхньому шляху останньою...

Але це буде ще нескоро. Скільки років має минути? Двадцять? Вісімнадцять? Менше?

Він чекав світанку, боячись заснути. Потім задрімав і прокинувся від жаху: скільки років минуло цього разу, і в який бік — чи це минуле, чи майбутнє?

Усе залишалось, як і раніше. Остигала груба. Хазяйка-Роз устала рано й тихо поралася на кухні.

Щойно стало світати, він пішов у ліс. Відшукав місце, де прокинувся вчора. Уважно оглянув усе навколо, впізнав деякі дерева; могутній дуб був молодший майже на двадцять років, замість розсипу маленьких ялинок росла одна велетенська ялина, і тільки ясен біля самого струмка був той самий, колишній. Його ріденьке листя пропускало світло на радість густому підліску.

Стократ зірвав з ясена листок. Потім розвів вогонь і обережно, краєчком, підніс листок до полум'я. Листок загорівся, як папір, і крізь жилки й зелений м'якуш проступили слова, написані чужою мовою. Стократ придивився б і розібрав напис — але він зник перш, ніж він зміг його розгадати.

Вогонь обпалив йому пальці. Він випустив догораючий листок, і той розсипався попелом.

— Вресень, — прошепотів Стократ.

Дерева-вресені прийшли з далекого краю на розореному війною сході. Про ті ліси багато й охоче брехали в тавернах: розповідали, що ліси породжують чудовиськ. Одні харчуються плоттю, другі витягують сіль з води й ґрунту, треті говорять

голосами померлих. Розписувати чудовиськ веселіше, ніж розповідати правду про вресень: дерево, яке грається з часом, як вітер з осіннім листком.

Стократ чув про людей, які засинали в лісі й прокидалися, неушкоджені, через сто років. Та жодного разу він не чув про людину, що прокинулася за двадцять років до того, як заснула...

Він стояв перед деревом, стискаючи кулаки, готовий іти в таверну по сокиру. Ясен безневинно шелестів листям: я просто дерево, сліпе й глухе, що не знає чаклунства. Я простодушний ясен у темному ялиновому лісі, перевір це, ляж піді мною й засни знову...

Однак Стократ не став спокушати долю.

Він з'їв шматок м'яса з рожня, подякував господині й пішки вирушив через ліс — до «Сірої шапки».

* * *

Він бродив по цій землі ще підлітком. Багато років тому зброяр, на порозі смерті від старечої немочі, з'явився до притулка, оглянув більмастими очима зграйку насторожених сиріт і віддав худому підліткові заохлений клинок.

Не сказав ні слова.

Пізніше Стократ зрозумів, що старий з клинком урятував його, мабуть, від того короткого й повного ненависті життя, на яке був приречений хлопчисько-підкидьок. Його злили й дратували люди — ще тоді, як не вмів говорити, а як підріс, у притулку його боялися навіть дорослі. Він був позбавлений і страху, й жалю, він нехтував біль — свій і чужий. І от він пішов у нікуди з клинком під пахвою, без настанов, без мети, без розуміння добра та зла. Без шматка хліба, не готовий ні просити, ні працювати, ні догоджати, ні воювати.

Уперше від народження він став щасливий.

Уже потім юнак збагнув, що, міркуючи на ходу, можна відкрити нове, згадати просте й додуматися до складного. Він пройшов Населений Світ від краю до краю й назад. Клинок був при ньому; ніхто не вчив хлопчика фехтувати, він, блукаючи, сам навчився.

Він продовжував учитися щодня — у води й землі, у свого меча, у добрих і злих людей; першого ворога він убив, захищаючись, і дуже злякався, побачивши в посвітлілому лезі чужу спотворену душу. Відтоді він убивав тільки лиходіїв, але не

тому, що думав про справедливість. І, зрозуміло, не тому, що уявляв себе месником; він просто знав, що душа безневинно вбитого подивиться з леза йому у вічі. А душі вбивць і гвалтівників безокі.

Як маятник у годиннику, він ходив, міркуючи на ходу, іноді зупиняючись, щоб послухати легенди про себе. Поголос придумав йому прізвисько: Стократ. Він став називати себе Стократом. Треба ж було якось до себе звертатись у довгі години подорожі; поголос називав його могутнім чаклуном, і він з подивом зрозумів, що й справді, напевно, маг. А був він особливий від народження, чи це подарунок зброяра зробив його чарівником — він не знав і вирішив для себе, що й не знатиме.

Він багато чого не знав про себе, і питання, поставлені тисячу разів, залишалися без відповіді. Підкидьок без батьків і опікунів, покинута в лісі дитина, він швидко вчився, людська тупість викликала в нього лють, однак бився він холодно-кровно. І дуже скоро виявилось, що серед бійців немає йому рівні.

Якось йому заплатили за вбитих розбійників, які багато років тримали в страху три села. Він купив собі коня, і стало легше доганяти вбивць, якщо вони тікали. Відтоді він брав з селян плату, якщо йому пропонували, та нікому з розбійників жодного разу не вдалося відкупитися.

Довелося урізноманітнити маршрути, щоб його не впізнавали в лице.

Крокуючи тепер через ліс, Стократ думав, що десь неподалік бродить, можливо, хлопчисько з тим самим клинком. Чи здатний світ носити двох Стократів одночасно?

— Так не буває, — сказав він уголос.

За роки мандрів він устиг з'ясувати, що буває все. Буває, що час повертається назад. Буває, зустрічаєш у юрбі себе-колишнього і здогадуєшся обернутися, коли щось міняти вже пізно. Усе буває. Світ хиткий.

Повз «Сірку шапку» він пройшов не спиняючись. Загиблих розбійників уже, зрозуміло, знайшли; може, юний конюх зумів усіх переконати, що нещасні «побилися за здобич»...

Стоп, сказав він собі й сів на придорожній камінь.

Немає ніяких мертвих розбійників. Вони живі. Наймолодший, напевно, ще ходить під стіл пішки. І навіть, можливо, їхня доля складеться по-іншому, не приведе в ліс бракон'єрами, а потім і...

Він потер лице і збагнув, що щоки не колються — щетина перетворилася на бороду. А що тепер буде зі Світ? —

Де вона?

Він змусив себе встати. Подався на південний захід, і через дві години повернув на розпутті до переправи через Світлу — в той бік, де були землі володаря Грана.

* * *

Праворуч на пагорку стояв будинок, який він пам'ятав порожнім і занедбаним. Тепер там горів вогник; Стократ придивився. Вогник у таку пізню пору міг означати, що хазяїнові не спиться. Або він хворий. Або подає комусь знак.

Стократ звик відчувати тривогу у відтінках, у запахах і звуках, у світлі й тінях. Неквапливо, ніби гуляючи, він зійшов з дороги й по вузькій стежці рушив на гору.

Будинок був дерев'яний, двоповерховий, верхнє віконце світилося. Він зупинився біля хвіртки. Прислухався; собак не було. Це погано: в такому місці обов'язково треба тримати собаку.

Він легенько стукнув у стулку молотком.

Там, за частоколом, двері трохи прочинилися. Ледь чутно скрипнули.

— Добрий вечір, — голосно сказав Стократ. — У вас щось сталося?

— Хто ви? — глухо запитала жінка. З голосу він зрозумів, що вона давно не спала.

— Чаклун.

— Хто?!

— Мене звать Стократ, я маг. Я можу вам допомогти?

Жінка мовчала.

— Що у вас сталося? — запитав він знову. — Якщо нічого — я піду.

— Іди.

Він повернувся й пішов стежкою вниз.

— Стривай!

Хвіртка заскреготіла засувами й загуркотіла ланцюгом.

* * *

Вона — вдова купця. Той помер, не виплативши боргів. Вона продала будинок у місті й переїхала сюди: тут недорого жити, але страшно. На самому кордоні Гранових володінь узимку до-

кучають вовки, влітку браконьєри. На щастя, розбійників немає. Чатує рубіжна варта.

Усе це Стократ частково почув, частково домислив; він стояв на порозі доглянутого, на вигляд заможного будинку. Тому ще помітніший був безлад — кинуті ганчірки, підсохлі калюжі на підлозі, перекинутий кошик з шиттям. Жінка дивилася на нього запаленими, глибоко запаленими очима.

— Ти справді чаклун?

— Так.

— Ти допоможеш мені?

У Стократових вухах болісно відгукнулося луною: «Ти допоможеш нам? Ти ж можеш нам допомогти?!»

— Що в тебе сталося?

— Ходімо...

Він витер чоботи об постілку біля дверей. Ступаючи по чисто вимитих східцях, вийшов за нею на другий поверх.

На ліжку лежала дитина, загорнена в ковдру. Стократ зупинився, здивований.

— Я знайшла її в лісі, — сказала жінка.

Стократ насупився.

«...Я знайшов його в лісі, — сказав волоцюга в приймальні виховного будинку. — Якась сука викинула на загибель, замість щоб однести до притулку! Ось, беріть, він ще живий...»

— Пане? — з тривогою спитала жінка.

— Підкинута, — повторив він зітхаючи. — Хочеш, щоб я її відвіз у виховний будинок?

Жінка дивно на нього подивилась. І розгорнула ковдру. Маленька дівчинка, не більше місяця їй, прокинулася й жалібно запищала.

Стократ дивився на неї, відчуваючи, як сторч стає борода. Дитяча шкіра була вкрита дрібнесеньким малюнком — плечі, груди праворуч; Стократ зубами стяг рукавички. Подивився на свої руки, не наважуючись торкнутися.

— Поверни її.

Жінка перевернула дитину, і Стократ побачив дитячу спинку. Крихітні землі Грана, ще цілий Виворіт, Лісовий Край, Лисе Узгір'я...

— Ти бачиш, вона плаче! — закричав пошепки, щоб не налякати дитину, щоб іще більше не злякатися самому. — Нагодуй її! Дай води!

— Я б не брала її, — не до ладу відповіла жінка. — Я розгубилась... Але вона лежала прямо на землі... Вона хвора? Це заразне? Що з нею? Ти знаєш?

— Де ти її знайшла? — безнадійно запитав Стократ, дивлячись, як жінка намагається втішити дитину ганчіркою з жованим хлібом. Дівчинка не хотіла це їсти і, певно, не могла. — Слухай, де можна знайти годувальницю?

* * *

Він розрізняв сторони світу просто й природно, як верх і низ, йому не потрібні були ні сонце, ні зірки. Вдова, за її словами, знайшла дівчинку в лісі — занадто далеко від людських поселень.

Може, злі люди викрали її, а потім покинули? Навіщо викрали, навіщо покинули, прирікаючи на смерть? Стократ не вірив у безпричинну людську злість — тільки у вигоду й свавілля. Та ще в боягузтво.

Ласа до любовних утіх дівчиця сховала в лісі свою ганьбу? А навіщо було йти далеко — поклала б коло дороги, і совість, може, не так би гризла, бо перехожі не дадуть дитині пропасти...

Він ішов через неходжений ліс — туди, де, за вдовиними словами, вона знайшла дитину.

— Там було щось? Записка, пелюшка?

— Там... було.

— Що?

— Подивися сам.

— Ти це там і залишила?!

— Подивися сам...

Голодна дівчинка плакала, не даючи жінці спати, не даючи Стократові спокійно думати. Удова пообіцяла знайти годувальницю в найближчому селі. Але тільки коли Стократ повернеться.

Світ, думав Стократ, згадуючи голі п'яти, що стирчать з-під ковдри. Хто назвав тебе — Світ?

І що зміниться, якщо назвати тебе інакше? Роз, наприклад. Чи Пампушка. Чи...

Він зупинився.

Ось те місце, про яке говорила вдова. Глибокий мох, і на ньому чи то пух, чи то вата. Жінка казала: я знайшла її в тонкій ганчірці, яка потім розповзлася по нитці. І ще там був пух. Звідки? Не знаю. Наче розпатрали дорогу перину і найтоншим пухом

укрили землю й мохи. Краще б гаманець залишили з кількома монетами, безсердечні негідники.

Стократ оглянувся. Дивно, що перша на дитину наткнулася вдова, а не вовчиця. Чи вовки тут були? Трохи далі, на схилі, можна помітити на піску сліди вовчих лап...

Він прийнявся. У лісі пахло горілим. Не дуже свіжий запах, але й не дуже старий.

Багаття? Ні. Їдкий, нехороший присмак дивного диму. Звідки?

Скоро він зрозумів.

П'ять молодих сосен лежали зірочкою — верхівками в різні боки. Біля вивернутого коріння чорніла сажею яма; на дні громадилося щось схоже на залізну пічку з відламанною трубою, з вирваною заслінкою. Зсередини грубка була наповнена білим, ледь підгорілим пухом.

Він не хотів підходити близько. Потім усе-таки підійшов, перелазячи через коріння. У глибині залізної пічки ховався сувій, схожий на прадавню карту.

Стократ, затамувавши дух, запхав руку туди, всередину. Витяг сувій і розгорнув його на коліні.

Це зовсім не була карта, хоча обриси тканини повторювали абрис Населеного Світу. Це був малюнок, точніше, низка малюнків і знаків.

Послання.

У своїх мандрах він навчився не тільки читати по губах, не тільки розуміти чужі мови. Він легко міг зібрати з осколків розбиту вазу, глечик чи статую, він розпізнавав сенс у всьому, де бачив найменший зв'язок. Тільки він, напевно, з усіх живих і міг прочитати цього листа.

Подарунок, говорили знаки, схожі на крихітні дитячі малюнки. Світ. Життя. Подих. Пам'ятайте — ваш світ смертний, але...

Стократ не зумів дочитати: сувій розпався порохом у нього на колінах, і відновити послання з пороху не зумів би найметкіший розум. Стократ довго сидів на поваленій сосні, непорушно, замружившись: йому здалося, що він щойно втратив щось дуже важливе.

* * *

Світла у верхньому віконці не було.

Щойно побачивши будинок здалеку, Стократ зрозумів, що справи кепські, й побіг.

Хвртка стояла навстіж. Стократ вихопив меча.

...Навіть не розбійник, навіть не браконьєр. Прищавий юначок, грабіжник-початківець гарячково скидав у мішок усе, що бачив, — посуд, вишиті скатертини, статуетки, вміст скриньок. Він пішов на справу вперше — дуже потрібні були гроші...

Стократ зупинився у дверях. Він ніяк не міг повірити.

Через мить парубійко помітив його й позадкував, випускаючи мішок.

— Ти... бери, добре? Ти чого? Забирай половину... забирай усе, добре?

За поясом у нього стирчав кинджал, погано відтертий від свіжої крові. Стократ мовчав.

— Забирай! — хлопець відступав до вікна. — А що?

— Де вона? — запитав Стократ.

— Вона на мене напала! Вона напала, у неї ніж...

Хлопець замовк назавжди. З горла його не вирвався навіть хрип; він упав на свій мішок, заливаючи кров'ю монети, дрібнички й мідну фігурку журавля з позолоченим дзьобом.

Стократ стяг зубами рукавички. Витер лезо об куртку вбитого. Сховав у піхви не дивлячись.

Пішов нагору, понад усе бажаючи не підніматися туди ніколи. Повернутися й піти, і все забути.

Мертва вдова лежала коло ліжка.

Жива дівчинка, закутана в ковдру, спала в запічку труби від печі. Вона не прокинулася, коли прийшов убивця. Вона не розплющила очей, коли повернувся Стократ.

Він узяв її на руки й довго тримав, слухаючи, як вона дихає. І як б'ється її серце.

Він тримав на руках свій Світ, схований у людську оболонку. Уразливий, теплий, смертний світ.

І гадки не мав, що тепер робити.

* * *

— Годувальниця? Так от, у селі коло замку неодмінно хтось годує, там бастардів володаря народжується щороку по десятку! Ну добре, не по десятку, але годувальницю знайдете. А що за дитина? Підкинута? Ти ба...

Вартовий при брамі був балакучий і незагрозливий на вигляд, хоч Стократ одразу оцінив і його меч, і манеру триматися. Такий за мить з базіки перетвориться на воїна; Стократові стало легше на душі.

Світ такий небезпечний. Світ такий тендітний. Світ.

Попід лунким склепінням він зайшов у браму, повернувшись праворуч, корячись чуттю, і через кілька хвилин стукав у двері міцного будиночка під унутрішньою стіною. Йому відчинила жінка в білій просторій сорочці, з дитиною на руках.

Почувши запах молока, дівчинка прокинулася і розкричалася.

— Яке охляле, — невдоволено сказала жінка, беручи дитя на руки. — Де взяв, старий?

Стократ здивувався.

— У лісі, — відповів не замислюючись. — Я не такий старий, молодичко.

— Бачу, — вона примостила свою дитину на ліжку й узялася розповідати дівчинку. — А сивий, як лунь... Що, в лісі діти на гілках ростуть?

Нарешті розгорнулася ковдра.

— Шкіра ж яка біла, наче молоко, — задоволено сказала жінка. — Твоя?

— Ні.

— Бачу, що ні, ти смаглявий... А гарне яке дівчаточко, красуня виросте... Чого стоїш?

— У мене є гроші, — сказав Стократ. — Я можу залишити відразу... за кілька років.

Жінка прищулилася:

— Це добре... А володареві що скажемо? Звідки приплід?

Стократ знизав плечима.

— Добре, — жінка засміялась. — У мене цей п'ятий, а де п'ятеро, там і шоста, не пропадемо...

Вона раптом весело підморгнула:

— Гранові скажу — теж його! Він їх не рахує, поки щедрий...

— Дякую, — сказав Стократ.

— Як її звати? — жінка приклала дитину до грудей, і дівчинка заходилася ссати, наче сто років не їла.

— Світ.

— Гм. Світлана? Світодара?

— Просто Світ, — сказав Стократ.

* * *

Виходячи, він затримався надворі коло входу до будинку. Озираючись, витяг меча, встромив у землю поміж корінням хирлявої берези.

— Стій тут, поки не підеш на дрова. І щороку в день смерті вдови — плач, убивце!

Клинок очистився й погас. Береза хитнула вітами, наче хотіла щось сказати. Стократ сховав зброю й подався до брами.

Учора він набрав у лісі білостайки і снігошвачки, і ще різних трав, про які знав, що вони вибілюють шкіру. Купав дівчинку у відварі, бурмочучи закляття.

Вона стала біла, мов земля, вкрита хмарами. Але Стократ знав, що хмари коли-небудь розійдуться, і те, що відомо йому, стане відомо багатьом.

І він знав точно, що в цю мить буде поруч і навіть близько не підпустить володаря Грана. Що ніхто не посміє доторкнутися до Світ, що не буде ні пожеж у Лісовому Краю, ні війни на Лисому Узгір'ї, ні дівочої кімнати, перетвореної на тюремну камеру.

«Я заберу її із замку через кілька років, — думав Стократ. — Нехай тільки підросте. Не ганяти ж мені по світу з грудною дитиною.

За ці роки я щось придумаю, — міркував Стократ. — Зрештою, людське життя теж скінченне. Чому ми так дивуємося, довідавшись, що скінченний світ?

До кінця світу ще багато часу, — думав Стократ. — Поки ще вона подорослішає. Поки ще постаріє. Я подбаю, щоб до останнього свого дня вона була в безпеці, і щоб ніколи нічого не боялася, і щоб її любили...»

Він ішов, уперше відчуваючи полегшення, і не замислювався про те, що доля не відкривається нікому.

Навіть тим, хто вершить долю Світу.

II

— Де ця дівчинка тепер, що з нею сталося?!

Потріскував вогонь. Усередині світлого кола було спокійно й тепло, а за ним, за межею світла й тіні, стояв смертельно небезпечний ліс, і це був образ світу, зрозумілий усім людям, але чужий для Стократа. У нього не було теплого дому, він ніколи не почувався в безпеці й ніколи не боявся темряви.

— Вона жива, — сказав Стократ. — Інакше ми б з тобою не розмовляли... Тепер їй вісім років. Вона грається з хлопцями, бігає, лазить по деревах, ця дитина геть не схожа на ту дівчину, яку я пам'ятаю... Я дивився, як вона вовтузиться на березі

річки, і в мене серце краялось: вона щомиті може впасти у воду й потонути. Упасти з дерева й скрутити собі в'язи. Кінь може на неї наступити. Хлопці, з якими вона грається, майструють іграшкові мечі й можуть її поранити.

— Ти був на землях Грана? — спитала стара.

Стократ кивнув.

Стара сиділа біля вогню — не готувала вечерю, не підкидала дров і навіть, здається, не грілася. Вона сиділа біля вогню, ніби світле коло від багаття було єдиним місцем у світі, де її ще терпіли; Стократ розташувався з другого боку багаття на широкій низькій колоді. Носки його чобіт димілися висихаючи: цілий день він ішов мокрим лісом, перебирався через болото, убрид переходив річечку. Стара жила далеко від людей: почасти тому, що не любила їх. Почасти тому, що вони її ненавиділи.

— Ти хотів забрати дівчинку, — сказала стара.

Стократ кивнув знову:

— Хотів. І хочу. Мені дуже хочеться відвезти її... і замкнути. Сховати від усіх. Щоб вона жила сама в якомусь барлозі, не бачила нікого, крім мене, і так росла. Мені дуже хочеться обшити подушками стіни її кімнати, укутати дівчинку ватою, зв'язати заради її безпеки... Коли я зрозумів, як дуже мені цього хочеться, я тікав щодуху. Скажи, що ж мені робити?!

Стара довго мовчала.

Коли вогонь почав пригасати, вона поклала на дрова поліно, схоже на скорчену подагрою чорну руку.

— Творець або глузує з нас, або Сам не знає, що коїть... Що за кпини такі — записати долю Населеного Світу на шкірі одного дівчиська!

Стократ подивився в небо. Іскри летіли вгору, та через високі хмари небо було непроникне.

— Навіщо? — стара стисла губи. — Що за прокляття?

— Світ — не прокляття.

— Невже благословення? — стара гостро подивилася на нього кризь багаття.

Стократ не відповів.

— Сьогодні не видно зірок, — сказала стара іншим голо- сом. — Тобі ніколи не здається, що згори за нами спостерігають?

— Не здається, — відгукнувся Стократ. — Я знаю це цілком точно.

ЗІРКИ

- Командире, ми в зоні ураження.
- Продовжуйте виконувати маневр.
- Слухаюсь, продовжую...
- Командире, ми під вогнем!
- Щити до бою. Маневр!
- Матір пресвята... Це кінець...
- Щити!
- Командире, у нас три пробоїни... Командире?

* * *

— Злазь, купець.

Місце для засідки було обрано чудове. Втім, увесь шлях через Гульчин ліс вважався ідеальним місцем для нічного промислу. Двоє спереду, двоє ззаду, повалене дерево поперек стежки — і все, кричи скільки хочеш.

— Злажу, — пробурмотів Ріпка, міцніше впираючись у стремена. — Уже, люди добрі...

Хустку він усю дорогу стискав у кулаці, і така передбачливість урятувала йому життя. Вовняне полотнище з візерунком «гусяча лапка», з торочками по краях, у напівтемряві розгорнулося невидимо. Ріпка труснув хусткою, наче вибиваючи пил.

Задзвеніли, схрестившись, шаблі. Четверо нападників були озброєні — хто мечем, хто кинджалом, хто кийком, і вони тепер зчепилися попарно, не кажучи ні слова, просто бажаючи вбити. Кінь захрипів, витягуючи шию. Ріпка крикнув на нього і, трохи не випавши з сідла, змусив розвернутися.

Вперед дороги не було. Залишалася надія, що він устигне проскочити роздоріжжя, поки ці четверо зайняті одне одним...

А якщо пощастить, вони одне одного повбивають.

* * *

Уночі небо було ясне, безмісячне, і Злий на власні очі бачив битву зірок. Здавалося, дві зірки зірвалися з неба, посварилися, й мала погнала за великою. Більша дременула до обрію, але встигла добратися тільки до верхівки високої ялини: мала зірка раптом бризнула крихітною іскрою, і більша луснула, на секунду освітивши все небо.

Злий затамував дух. Нечасто зірки влаштовують битву; якби це траплялося щоночі, небо, мабуть, скоро б спорожніло, бо зірки винищили б одна одну.

Більша зірка розсипалася скалками, й вони полетіли вниз, залишаючи за собою червонуваті доріжки, схожі на пелюстки. Мала зірка рвонула до обрію й зникла з очей. Злий ще трохи постояв на галявині, дивлячись у небо, а потім повернувся до свого лігва — плащ, розстелений поверх сухого моху, і багаттячко з дотліваючими жаринами.

Йому хотілось розмовляти. Раніше, в притулку, він рідко відкривав рота: все було ясно без слів, а за найменшого ускладнення в хід ішли кулаки. А тепер йому хотілося говорити, хоч навколо, в темному лісі, не було ані душі.

— Меч, — сказав він хрипким непевним голосом, — га, меч?

Меч не відповів. Він лежав, укутаний мішковиною, надійно захищений од роси й од чужих поглядів. Хоча кому дивитися, в дерев немає очей...

— Меч, я бачив, як билися зірки. Одна вбила другу. Зірки теж ненавидять одна одну?

Меч мовчав.

— Вони б'ються за місце на небі, — поміркувавши, сказав Злий. — Їм тісно, правда?

Меч не відповів.

Злий засипав жарини, щоб нерівне червоне світіння не заважало темряві. І щоб ніхто не прийшов з темряви на вогник. Ліг на спину й подивився вгору. Зірки, що просвічували крізь листя, і листя, складене в мозаїку, раптом здалися йому буквами, і він не напружуючись прочитав:

— «Усоте запитаю, ти ж промовч, стократ дорожче це мені...»

Він кліпнув, і букви пропали. Залишилися тільки зірки та листя.

Він спробував згадати, чи вмів бачити в темряві раніше, ще в притулку. Але притулкові спогади самі були темні, і в спогадах він не міг відрізнити ночі від дня. «Усоте запитаю, ти ж промовч, стократ дорожче це мені...»

Куди впали скалки зірки? Куди ведуть дороги на роздоріжжі? Куди тече річка?

— Кого я питаю? — він заговорив сам до себе вголос і всміхнувся в темряві.

Приховане послання вбачалося в прожилках на кожному листку, у малюнку хмар і в лініях на долоні. І особливо у візерунках на руків'ї меча; здавалося, життя вплітається в ці візерунки й п'є звідти зміст, як суха губка воду. Усе не дарма, Злий чомусь прийшов на ту дорогу й чомусь заночував у лісі, це дуже важливо для світу, для зірок...

І, заспокоєний цим знанням, він заснув.

* * *

— А кому юшки гарячої, тут і зараз, з морквою, з цибулею, з курячим крильцем! А кому юшки гарячої!

Ріпка спізнився. Торгували вже четвертий день. Солідні покупці роз'їжджалися, купці розбрідалися по трактирах. Молодиця сиділа між двома багаттями, на яких повільно кипіли казани з юшкою, і видно було, що розпродує залишки:

— А кому юшки гарячої!

Ріпка спізнився на початок ярмарку. І Пройди не було на місці.

Спочатку Ріпка вирішив почекати — хтозна, де бродить перекупник. Потім захвилювався. Потім занепав духом.

Пройда вже тричі брав у нього товар гуртом — навіть не заглядаючи в мішок. Платив добре. Сам, зрозуміло, заробляв на Ріпчиних брязкальцях значно більше. Але й ризикував більше: розпродавати вроздріб добутий зі святилиць мотлох сам Ріпка не наважився б ніколи.

І ось товар був, а Пройди не було.

— Юшка з м'ясом і без м'яса! Каша!

Ріпка вийняв з мішка тарілку і взяв собі каші. Каша була вчорашня, але від цього ще смачніша.

Розпитувати про Пройду він боявся. Він узагалі був боягузом у всіх справах, які стосувалися людей: ішлося про розбійників чи про варту, купецький союз чи злодійське братство, а чи просто про юрбу на площі, — Ріпка почувався жертвою. Зайвий раз розкрити рота — це була для нього мука.

Зате в лісі, де дикі звірі, або в занедбаній гробниці, де ворожі духи, змії або чудовиська, він майже ніколи не відчував страху. Серед шукачів забороненого йому не було рівних. Він давно б їв із золотої тарілки, якби не боявся до мокрих штанів, що про його пригоди довідаються люди.

Він насухо витер тарілку шкуринкою хліба. Масла в каші було трошки-трошки. І що тепер робити?

Його кінь стояв на прив'язі, втопивши морду в рептух з кормом. Ріпка збирався, продавши товар, одразу йти на гостинний двір, і там уже дати відпочити й собі, й коневі. А тепер усе йшло шкереберть, бо грошей не було. Ще одна тарілка юшки — і все.

Що б таке продати без остраху?

Він одчепив од сідла мішок. Сів на камінь, обережно розв'язав горловину, щоб погляд випадкового перехожого не впав на вміст. Зверху лежав капшук з дорожнім дріб'язком: жоден не годився для продажу. На дні, загорнені в стару тканину, зберігалися статуетки небачених чужих богів — великоголових, безоких, безкрилих. Й інших — тонкошиїх, окатих, схожих одночасно на дівчат і на птахів. Ріпка брав тільки ті, що добре збереглися, а кажуть, любителі-знавці щедро платять і за уламки...

Тільки де ти знайдеш тих знавців?

Він знову зав'язав мішок. Погладив коня, той глипнув докірливо. Дальня дорога, небезпека, нічні перегони. І навіть?

— Почекаємо ще, — сказав він чи то коневі, чи самому собі. — Може, ще з'явиться.

Стогнало залізо в кузні. Там, на розі коло шаплика з водою, звичайно стовбичив Пройда; тепер там стояли пірамідою чужі ящики з крейдяними позначками «Порожньо». Знічев'я Ріпка став дивитися, як працює коваль, як колупається в носі його ледачий помічник...

— Хлопче, забери коня.

Ріпка обернувся. Червонощокий носій, з барилом на кожному плечі, дивився на нього знизу вгору:

— Тут прив'язь на час. Ти скільки тут уже стовбичиш? Забери коня, пройти не можна!

З досвіду Ріпка знав, що не можна поступатися людям, які говорять таким тоном. Приймуть за боязкого, а якщо не пощастить — відчують твій істинний таємний страх, і тоді жди біди.

Він відвернувся, сперечатися не став. Але й не зрушив з місця.

— Тобі кажуть чи ні? Забери коня!

Носій роздратувався. Ніяка лайка не могла образити його дужче, ніж повна байдужість.

— Оглух чи що?!

Ріпка вперто повернувся до нього спиною.

— Ну, стривай, — носій одне за одним опустив на землю ба-
рила. — Я на тебе раду знайду...

Він зник — утік шукати ради. Ріпка коротко зітхнув і став відв'язувати коня: справді пора забиратися звідси, видно, не-
щасливий сьогодні день...

Юрба захвилювалася.

Троє вершників їхало через ринковий майдан пліч-о-пліч —
при повному обладунку, з притороченими до сідел шоломами.
Люди розступалися перед ними не злякано, а радше шанобливо.
Багато хто кланявся.

Посередині їхав немолодий, худорлявий чоловік у тонких
окулярах, схожий більше на вченого, ніж на воїна. Саме він, це
було ясно без слів, командував патрулем. Праворуч тримався
плечистий, похмурий, з важким поглядом. Ліворуч — дуже мо-
лодий, майже хлопчисько, світловолосий, усміхнений — наче
навмисне, щоб відтінити похмурість товариша.

Коваль на якийсь час припинив роботу. Вийшов наперед,
витираючи руки об фартух:

— Заступники, щось треба поправити? Загострити?

— Спасибі, дядьку, — низьким басом відгукнувся моло-
дий. — Трохи пізніше.

Коваль низько вклонився.

— Юшка, каша! — весело загукала куховарка. — Заступни-
ки, гаряченьке!

— Ма, а хто це? — спитала дівчинка з кошиком у своєї матері
з торбою на плечах.

— Це ж наші заступники, — жінка легко стукнула її по по-
тилиці. — Велика міська варта. Я ж тобі розказувала. Забула,
чи що?

— Ці?!

Вершники вже проїхали далі, коли прямо перед ними вири-
нув, наче нізвідки, недавній носій.

— Заступники, захистіть! Чужинці кривдять, землю захоп-
люють, як у себе дома! Коня він виставив... Пику одвертає...
Я Ключчя, покійного стражника Літая син, батько в бою загинув
за нас, а вони тут свої порядки...

Носій, здавалося, тицяв пальцем Ріпці прямо в око, хоч між
ними було кількадесят кроків. Ріпка завмер.

Воїн, що їхав посередині, повернув голову. Його очі за скель-
цями окулярів здавалися дуже старими.

— Що таке?

— Та от, кажу йому, щоб забрав коня... А він мені межі очі плює!

Ріпка задихнувся од такої брехні.

— Плювати на мене хотів, — поправився носій, — задом одвертається... А це тимчасова прив'язь! Тут люди ходять!

Чоловік в окулярах подивився прямо на Ріпку. Той відчув, як у животі змерзається в грудку з'їдена каша.

— Забери коня, — сказав вершник не підвищуючи голосу. І, не удостоївши більше ані поглядом, продовжив свій шлях.

* * *

Половину ночі й майже цілий день Злий спав, і вві сні його рука тримала меч. Тепер зап'ястя й лікоть боліли, як після тривалих вправ.

Йому снився літаючий будинок, і люди в будинку, і свічка на столі. У величезному дзеркалі відбивалися зірки, й тут-таки, в дзеркалі, світилася величезна куля, затягнута хмарами, висячи в чорній порожнечі. Уві сні Злий без подиву дивився на цю кулю й бачив на ній землю й воду, річки й гори, так, ніби карту світу нап'яли на величезну ріпу без хвостика. Наблизивши лице до дзеркала, Злий поглядом ніби притяг до себе зображення й побачив Гульчин ліс, величезний чорний простір, озеро — темну монетку, струмок, галявину, а на краю галявини себе — й прокинувся.

Сонце давно проминуло зеніт. У лісі було світло й сухо. Злий кілька хвилин вдивлявся в листя над головою, але не побачив ні букв, ні особливого сенсу.

Розминаючи ноги, він вийшов на середину галявини. Подивився вгору. Ця проста дія багато років здавалася йому немислимою: в притулку він почав боятися відкритого неба. Він рідко виходив з-під даху, а опинившись надворі, натягував на очі крилатого капелюха так низько, що бачив тільки клаптик землі під ногами. Він був незграбний у цьому капелюсі й вигляд мав кумедний, однак ніхто не сміявся, бо Злий був скорий на розправу. І якщо якась маля говорило раптом, забувшись, у його присутності: «Дивіться, скільки зірочок на небі!» — навколо миттю виникав порожній простір: згадування про зірки та хмари могло відгукнутися в сутінковій душі Злого негайною жагою насильства.

Тепер він бачив сні про зірки. Ба більше — він стояв без шапки й дивився, задерши голову. Небо здавалося каламутним, під-

сліпуватим, і вітер приносив слабкий запах диму. Надивившись досхочу й прийнявшись, Злий повернувся до місця нічлігу.

Клинок був завдовжки як рука Злого, якщо міряти від самого плеча. І ще руків'я; Злий розглядав його багато разів, довгі години вивчав карбований візерунок, намагаючись прочитати всі ці завитки та складні знаки, але поки що успіху не досяг. Не всяке послання вкладено в слова; розуміють без слів птахи й звірі, та й зірки теж живуть у злагоді — мовчки... Чи тому й не живуть у злагоді?

Злий усміхнувся. Вийшов на середину галявини, підняв меч, дивлячись перед собою, уявляючи супротивника. Хто він буде? Розбійник у шкіряному панцирі, душогуб у чорному плащі, примара, болотне чудовисько?

— Меч, га, меч, — сказав Злий уголос. — Я нітрохи не боюся. Навіть неба. Навіть повсталих мерців. Навіть якщо їх буде тисяча.

Меч хитнувся в руці. А може, Злий сам хитнув клинком. Різниці не було; Злий різко видихнув, присів — і уявні супротивники заскакали навколо нього, мов скажені.

Він унікав ударів, пірнаючи під клинки, і ухиляючись, і стрибаючи. Він рідко парирував, розуміючи, що сили в тонких руках поки що мало, і важкий супротивник легко проб'є його блок. Він чекав, поки суперник відкриється, і встромляв меч у незахищену пахву, у щілину між грудними пластинами, в отвір шолома. Він колов, заощаджуючи сили, і рубав по колінах, і невдовзі повоював їх усіх — розбійників, душогубів, убивць і мерців. І зупинився, важко дихаючи, на галявині, заваленій уявними трупами, де стікала терпким соком розтоптана на кашу трава.

І тільки тоді, з полегшенням зітхнувши, він згорнув і уклав у заплічну торбу свого сирітського дірявого плаща, закутав меч, приладнав його за спиною та й рушив у дорогу.

* * *

— Ідеться про миттєвий рейд, висадку, наземну операцію і, якщо пощастить, повернення.

— Мало шансів.

— Капітане, у цієї витівки з самого початку малі шанси на успіх. На Мерехтливій не працюють біосканери, його слід неможливо буде знайти.

На пласкому екрані повільно оберталася планета: один материк, округлий, з величезною бухтою на півночі та прісним

морем у центрі. Один океан. Зображення то розмивалося, то чіткішало, і ні проблеми з оптикою, ні завади в мережі не були до цього причетні.

— Імовірнісний фантом, — гірко сказав чоловік коло екрана. — Один такий маленький хлопчик... і така велика проблема.

— Принаймні ми точно знаємо, що він іще живий, — після паузи відповів його співрозмовник. — Зрештою, Мерехтлива — чудовий полігон. Робота з Мережею дає перші плоди. Можливо, її вдасться стабілізувати, і тоді...

Чоловік коло екрана похитав головою:

— Її ніколи не вдасться стабілізувати! Цей світ приречений... Я даю вам карт-бланш — зробіть усе можливе, щоб якнайскоріше витягти звідти мого сина. Заради його нещасної матері.

* * *

До вечора стало ясно, що Пройди не буде, іти в трактор нема чого, а сухарів у сумці лишилося на один зуб. Вигони за містом належали різним громадам і були обнесені огорожами. На самісінькому узліссі Ріпка знайшов нічий клаптик — земля тут чорніла випалинами старих багать, трава була витоптана й вискубана. Тут ночували ті, хто був або дуже бідний, або напрочуд скупий.

Завжди боязкий перед людьми, Ріпка влаштувався при самому шляху, коло старої смердючої випалини, але не став навіть розпалювати багаття. Погода до вечора псувалася, хмари зібралися, а вітер подужчав.

Він вийняв баклагу з водою й останнього сухаря. Повз нього по шляху тяглися вози й хури — роз'їжджалися з ярмарку мешканці сусідніх сіл, квапилися потрапити додому до півночі. Ішли пішки втомлені злодії; Ріпка підтяг мішка ближче, затис у ногах. Злодії хоч і втомлені, а поглядом оцінювали його не раз і не двічі.

Продати б комусь усе гуртом. Але небезпечно. Якщо покупець піймають з товаром і почнуть доскіпуватись, а покупець опише Ріпку, як він є — дорога загориться під ногами, будь-який патруль придивиться й схопить. Он же стратили місяць тому розкрадача гробниць...

Ріпці стало себе шкода. Він за дві секунди догриз сухаря й зрозумів, що вмирає з голоду. Запах сирої риби, що долинув казна-звідки, змусив його здригнути.

— Дядьку, у тебе тут можна розпалити багаття?

Ріпка озирнувся — занадто різко й нервово для мирного селянина на привалі. За два кроки стояв підліток, високий і худий, безбородий і блідий. Найперше Ріпчин погляд упав на рибу — здоровенну рибину, нанизану за зябра на тонку гілку. Хлопець тримав її трошки на відльоті — щоб не забруднити лускою штани.

Потім Ріпчин погляд перемістився на хлопцеве лице. Дивне лице. Одночасно дитяче й доросле, з неприємно-твердим і водночас мрійливим поглядом. Ріпка ніколи раніше не бачив таких облич у хлопців.

Не чекаючи відповіді, підліток підійшов до випалених при дорозі й швидко, звично, спритно навіть, як на досвідченого мандрівника, приготував, розклав і роздмухав маленьке багаття. Трісочки для розпалювання, дрібний хмиз і навіть поліна були в нього заготовлені заздалегідь.

Риба лежала на дбайливо підстеленому лопухові.

— Хлопче, це ж браконьєрство, — ризикнув сказати Ріпка. — Якщо ти її вловив у громадській річці без ліцензії...

— Вловив чи купив на ярмарку, — хлопець байдуже знизав плечима. — Купувати без ліцензії можна?

Ріпка відзначив про себе, що хлопець анітрохи не боїться людей. Ні громада, ні влада, ні вартові не здаються йому проблемою — хлопчисько спокійно й упевнено пояснить своє право хоч єгереві, хоч самому князеві, і, що дивно, єгер і князь визнають за ним це право...

Рибалка тим часом готував собі вечерю. Ріпка помітив, що один бік у рибини дірявий — наче її не вивудили чи вловили мережею, а штрикнули чимось схожим на острогу... чи навіть на клинок. Погляд його перемістився на довгий згорток, який хлопець носив за спиною, а тепер зняв і поклав на витопану траву коло багаття.

Риба, вичищена й нанизана на прутик, впустила на вугілля першу краплю жиру. У Ріпки спазмом перехопило горло.

— Невдалий день? — спитав хлопець, не дивлячись на нього.

— Та наче, — зізнався Ріпка.

— Їсти будеш?

— Хотів би, — сказав Ріпка. — Але нема чим розплатитися.

— Та і я за неї не платив, — хлопець підняв лице, освітлене знизу вугіллям, і раптом усміхнувся. — Отож їж, тільки хай ще трохи пропечеться... Чого ти боїшся?

— Я? — Ріпка здригнувся.

— Ага. Сидиш над своїм мішком і боїшся, боїшся... Що там у тебе?

Ріпка посмутнів.

— Не моє діло, — миттю відгукнувся хлопець. — На, бери собі хвоста, а я голову люблю.

Він розрізав рибину рівно навпіл, собі взяв голову, Ріпці простяг хвоста. Риба сичала, стікаючи жиром, і на кілька хвилин Ріпка забув свою біду — тільки дмухав, жував, знову дмухав, випльовував кістки, обсмоктував хребет, облизував пальці...

Але риба закінчилася. Залишився один тільки обгорілий хвіст.

— Дякую, — Ріпка згадав про пристойність.

— На здоров'я, — хлопець потягнувся.

Було вже поночі. Вози на дорозі з'являлися дедалі рідше, люди при багаттях укладалися спати. Тріснуло вугілля у вогні, посипалися в небо іскри.

— Учора я бачив бійку зірок на небі, — сказав хлопець.

Ріпка обережно гмикнув.

— Ти мені не віриш? — не образився, а радше здивувався хлопець. — Ти сам ніколи не бачив?

— Ні, — зізнався Ріпка. І, помовчавши хвилину, додав: — Хоч казки такі чув. Мовляв, зірки розбиваються на небі й падають.

— Саме так, — хлопець дивився на Ріпку через багаття, очі в нього дивно блищали. — Думаю, якщо людей розпитати — багато розкажуть...

Порив вітру налетів з боку села. Спалахнув згаслий було вогонь, феєрверком злетіли іскри. Ріпка боязко подивився на небо: хмари були чорні-чорнісінькі.

Знову налетів вітер. Подорожні, що приготувалися до ночівлі, квапливо розгортали нашмаровані запони чи шукали сховку під деревами на узліссі. Спати не вийде, сумно подумав Ріпка; а продав би здобич, ночував би тепер у трактирі, солодко спав би під шелест дощу...

— Я піду, — сказав хлопець.

— Куди?!

— Вперед. Просто себе.

— І... а хто ти такий? — раптом поцікавився Ріпка.

Хлопець знову знизав плечима:

— Людина. Прозвали мене — Злий...

— Не схожий на злого, — визнав Ріпка.

— Це ти в притулку мене не бачив... Ну та нехай, прощай. І поглядай на небо — зірки б'ються, це я тобі точно кажу!

Він закинув за спину свій згорток. Там точно меч, подумав Ріпка. Це ж треба, хлопчисько, отак ходить і не боїться...

— Агов!

Ріпка озирнувся.

Пройда власною персоною щирив щербаті зуби. Одне око в нього спухло й прикрилося бузковою повікою, зате друге дивилося весело.

— Стоїть пеньок, на пеньку мішок, — заговорив скоромовкою, посміхаючись і дивлячись кудись убік, — зелений, бордовий, на все готовий...

— Де ж тебе носило?!

— Так я вже годину сиджу й чекаю, поки ти тут зі шмаркачем... Приніс?

* * *

Через півгодини вшкварив дощ. Ріпка зустрів його з порожнім легким мішком, з полегкістю на серці й приємною вагою в гаманці.

Ну от, усе стало добре. А було так погано. А тепер — чудово. Залишилося тільки прибитися куди-небудь на ніч, до теплого вогню й м'якої перини, обсохнути, виспатися та й податися далі, нікого більше не боячись.

Коневі передалась його весела впевненість, і він досить бадьоро рушив по дорозі, хоч вона й стрімко розкисала. Ще через півгодини крізь запах мокрого лісу пробилосся димне повітря житла, попереду з'явився ліхтар, почеплений на воротях, і прямо коло воріт придорожного трактиру Ріпка побачив хлопця зі згортком за плечима.

Хлопець проминав трактир, явно маючи намір заглибитися далі в ліс, а дощ тим часом періщив не вщухаючи, намірившись лити до ранку. Згорток змок. Ріпці здалося, що крізь важкі складки він може роздивитися чудовий клинок. Чи вкрав його хлопець десь, чи з мертвого зняв, чи щось іще гірше...

— Агов, Злий!

Хлопець обернувся — без страху, як і раніше. З цікавістю.

— Хочеш переночувати під дахом? Віддячу за рибу!

— Та ну, — хлопчисько стояв, піднявши куточки рота, і дощ лився по його лиці. — Яка тут дяка?

— Ну, просто переночувати, — сказав Ріпка вже не так пишато.

— Справи в тебе вже ліпше? — хлопець хитро всміхнувся.

— Ага. Іди під дах, я заплачу.

— Добре, — хлопець кивнув, не зніяковіло, не догідливо, цілком спокійно. — Якщо ти кличеш...

Ріпка зліз з мокрого сідла й загрюкав причепленим до воріт молотком.

* * *

Злий міг запросто йти цілу ніч без упину, і дощ не завдавав йому якихось незручностей. Та саме в ці хвилини, проходячи повз гостинний двір, він думав про знаки та лінії долі. Хіроманти читають долю по лініях долоні, звіздарі — дивлячись на зірки... А чи здатна людина, що йде крізь дощ, прочитати долю в крапельках води, у шелесті листя, у плутанині незначних, здавалося б, подій?

У цю мить його гукнули, і, ще не обернувшись, він упізнав голос дивної людини, з якою поділився сьогодні рибою. Чоловік ще коло багаття привернув його увагу: він, зрозуміло, злодій, але незвичайний. Особливий. І доля його, як видно, мала от-от зробити крутий поворот.

— Хочеш переночувати під дахом? Віддячу за рибу!

Тепер цей чоловік був радісно-напружений, повний дивної і не зовсім чистої радості. Злому стало цікаво.

І він увійшов услід за новим знайомим під задушливий дах, задалегідь відчуваючи, що спати сьогодні не доведеться.

* * *

Ріпці подобалось бути шляхетним. А сьогодні він був шляхетний, мов легендарний князь, бо за рибне частування платив щедро, і головне — без будь-якого примусу; на гостинному дворі зібралось безліч народу — негода підіграла хазяїнові. За кожним столом сиділи, в кожному кутку був розстелений плащ чи матрац, а в центрі сиділи на високих стільцях троє «заступників» — так місцеві догідливо називали свою варту.

Щойно побачивши їх, Ріпка ледь не вискочив надвір під дощ. Оговтався, допомогли залишки куражу; хлопець на кличку Злий глянув з подивом.

Вартові, зрозуміло, його не пам'ятали і не помітили жаху, який охопив його сьогодні на базарі, коли сухорлявий чоловік

в окулярах звелів забрати від прив'язі коня. Усього-на-всього одне слово крізь зуби, а Ріпка трохи в штани не нагатив... І тепер вони не дивилися на нього — а в Ріпки дриготіли коліна. Це було соромно.

Він знайшов собі місце на лавці під віконцем. У закриті віконниці тарабанив дощ. Хлопець розстелив свого плаща сушитися й сів прямо на підлогу, на вогке дерево, підібгавши під себе ноги. Він поглядав на Ріпку з цікавістю: здається, встиг помітити його страх.

Ріпка розлютився. Він переступав поріг, задоволений собою, щедрий, багатий, а тут ці троє, як нагадування про ганьбу. Про боягузтво, про вічний страх перед людьми та владою. Вас би, «заступники», запустити в ті діри, звідки я виходив живий і з товаром...

Налинули спогади. Згадався останній храм-гробниця, звідки він виніс статуетки прадавніх богів: отруйний зелений туман. Пастки на кожному кроці, згустки прадавньої ворожої магії, та ще тварюки, огидні тварюки, що засіли по кутках, вичікуючи, коли помилишся. З вас там швидко злізла б пиха, «заступники».

Йому раптом захотілося, щоб усі в таверні побачили цих трьох Ріпчиними очима — нікчемними людцями в ореолі улесливих поглядів. Не встигши навіть задуматися, він заліз рукою у свій мішок і, звично притримуючи край, намацав усередині вовняне полотнище з візерунком «гусяча лапка», з торочками по краях.

Хлопець спостерігав за ним. Треба було якось відвернути його увагу.

— На монету, — Ріпка подав хлопцеві мідяк. — Візьми нам по кухлю... ну, спитай, що в них є на такі гроші, і щоб було гаряче!

Хлопець кивнув і встав. Ріпка дочекався, поки той дійде до шинкваса, і потрусив строкату тканину, ніби струшуючи пил.

Вітерець пробіг по залі, і багато хто напружився, учувши магію. Шваркнув об підлогу й розбився пивний кухоль. Молодий вартовий урвав, здається, жарт, який розповідав хрипким басом, і схопився.

Його товариш підстрибнув, перекинувши лаву, й перший вихопив меч. Люди кинулись на всі боки, заверещали жінки. Два мечі схрестилися над столом, за яким секунду тому випивали друзі. А тепер, бажаючи вбити одне одного, біснувалися

вороги. Ріпка втиснувся в стіну і з запізненням зрозумів, яка ризикована вийшла авантюра: мало, що мечі вартових оголені в тисняві, то ще й серед подорожніх міг трапитись озброєний. Добре хоч, що між хлопчиськом та його мечем кроків десять, не менше...

Люди кричали, ховалися під столи, рвалися надвір, проклинаючи вартових, які напилися й зчепилися одне з одним, яка ганьба, а ще «заступники»... Ріпка посміхнувся, ховаючи лице. Йому стало добре, і в животі потеплішало, наче грудка страху нарешті розтанула.

— Магія! — гаркнув худорлявий чоловік в окулярах.

Він вихопив меча всього на кілька митей пізніше, ніж два його товариші, але встиг опанувати лють до того, як ударив. Молодий і похмурий хрипіли, наскакуючи одне на одного, збираючись убити, але ніяк не знаходячи щілин в обороні; їхній проводир укинув меча в піхви, схопив два дубові стільці й одночасно опустив на голови бійців.

Вони повалилися злагоджено, наче довго тренували цей маневр. Один стілець розколовся, другий витримав.

Ріпка обмер, неприємно вражений. Через шинквас вискочив хазяїн заїжджого двору — борода дибки.

— Тут маг! — з-під окулярів у хазяїна вп'ялися скажені блакитні очі. — Тут, у цю секунду, чаклували на смертельну сутичку!

Якби проводир варти навмисне захотів підхльоснути паніку — він не дібрав би точніших слів. Люди завили на всі голоси й, давлячи одне одного, кинулися до дверей. Ріпка, трясучись, запхнув тканину якнайглибше в мішок; хлопець на кличку Злий незворушно поставив на лаву два паруючі кухлі.

З цікавістю подивився на Ріпку.

* * *

— Вони підійдуть од сонця, вийдуть на орбіту над океаном і спустяться на розрахункове місце, точно слідами човника. Сканери, зрозуміло, не працюватимуть...

— Скасовуйте операцію.

— Що?!

— Це смішно. Вони не мають часу на адаптацію. Як вони шукатимуть — розпитуватимуть місцевих?!

— У нас є розшифровка мови із зонда. Мовна модель розрахована, тому вони справді... можуть звернутися до місцевих.

— Скасовуйте операцію.

— Ви так легко відмовляєтеся від надії?

Тінь ночі наповзала на єдиний материк Мерехтливої.

— Я не знаю, що робити, — сказав капітан. — Не знаю.

* * *

Злому подобалося знаходити зв'язок предметів і явищ. Що сталося? Вартові вели мирну бесіду і враз кинулися одне на одного зі зброєю, з відвертим наміром убити. Може, їм підсипали чогось у питво?

Але навіть?

Двері в кухню були відчинені. Злий побачив, як двоє хлопчиків, що допомагали чистити ріпу, раптом наскочили одне на одного з ножами. Хазяйський син, здоровенний парубок років двадцяти, схопив їх за шкірки й розборонив — але вони все поривалися битися, не зважаючи ні на чужу, ні на власну кров.

Дивлячись на них, Злий відчув на мить бажання витягти меч і кинутись на кожного, в чиїх руках сталь. Хоч на провідника варти, хоч на кухарчука. Якби меч був при ньому — мабуть, і не стримався б. Але меч лежав, сповитий, під лавою коло вікна, і Злий устиг погасити в собі чужу волю.

— Тут маґ! — прокричав начальник патруля. — Тут, у цю секунду, чаклували на смертельну сутичку!

Он воно що, подумав Злий зі зростаючою цікавістю.

В обідній залі чинилося пекло. Його супутник, дивний злодій, сидів на лаві, зіщулений, і притискав до себе мішок, так ніби той допомагав йому грітися. Права рука злодія була всередині, в мішку. Збоку здавалося, ніби він вирішив таємно обчистити сам себе.

— Я піду, — сказав він Злому. — За нічліг заплачено. Залишайся, якщо хочеш.

— Куди ж ти підеш серед ночі?

— А тут хіба дадуть поспати?!

В обідній залі тим часом стало вільніше — всі, хто прагнув вийти, вирвалися надвір. Коло порога вовтузився, намагаючись підвестися, худорлявий торговець, пом'ятий у тисняві. Двері навстіж, знадвору чулися лайка та кінське іржання. Усередині встановилася відносна тиша: п'яні, сонні або найменш похливі відвідувачі тихо сиділи попід стінами, а обережні — під столами.

Начальник варти кинувся приводити до тями товаришів. Першим заворушився й сів молодий; очі його дивилися в різні боки. Похмурий застогнав і вхопився долонею за край стола:

— Що це...

— Магія, — уривчасто кинув начальник патруля, і окуляри підстрибнули в нього на носі.

— Яка ганьба, — пробурмотів молодий, обмацуючи голову.

— Де маг? — прохрипів похмурий.

Злий сів на лаву й узяв у руки гарячий кухоль. Настій на травах був, мабуть, занадто солодкий. Однак зігрівав чудово.

Проводир варти чіпко оглянув зал. Злий зустрівся з ним очима, на мить зазирнув за скельця окулярів, вражений силою й витримкою цієї людини, — проводир єдиний у залі здолав магію. Зберіг розум.

«Я теж здолав, — негайно ж подумав Злий. — Але в мене не було з собою меча, я не тримав зброї в руках чи на поясі. Цікаво, що було б, якби я носив меча відкрито, як вартові? Кинувся б на проводиря, щоб зарубати?»

Його знайомий, дивний злодій, засовався на лаві. Проводир варти уважно його розглядав.

— Проклятий день, — похмурий вартовий насилу підвівся. — Утік наш маг, шукай вітру в полі...

Нервово заіржав кінь під вікном.

— Знайдемо, — крізь зуби пообіцяв молодий.

І поклав руку на плече проводиреві. Той здригнувся й нарешті відірвав погляд од дивного злодія.

— Доповісти треба. Далеко не втече...

Вони вийшли, тупаючи чобітьми, на ходу ховаючи зброю. Худий пом'ятий торговець, який щойно підвівся на ноги, відсахнувся з їхнього шляху. Злий виразно почув, як видихнув його знайомий злодій — наче людина, що довго не дихала.

* * *

Люди охоче вірять у погане. Дехто, звісно, говоритиме, що злостивий маг зачарував заступників — але віритимуть тому, хто розповість правду: «заступники» напилися в трактирі, оголили мечі, налякали людей і трохи не повбивали одне одного.

Ріпка почувався чудово. Страх, що охопив його від погляду з-під окулярів, був інший, ніж страх на ярмарку. Другий був страхом блохи, незначного створіння, зачепленого подихом влади. Перший — шляхетним страхом бунтівника за мить до

загибелі. І цей гідний страх вимив з Ріпчиної душі сліди блошиного жалюгідного жаху.

А потім, коли «заступники» подалися доганяти примару — то й страху не стало. Ріпка, ще кілька годин тому невдаха й болягуз, подивився на себе іншими очима.

Маг, казали вони. Це про нього, про Ріпку. Нехай уся його магія в клапті тканини та ще в деяких брязкальцях — він маг і про нього складатимуть пісні. Ріпка мружився, відчуваючи, як почуття значущості розпирає його зсередини, гріє живіт і наповнює горло.

На гостинному дворі все стихло. Перев'язали ганчірками кухарчуків. Попрощалися з тими, хто їхав, постелили тим, хто ризикнув залишитися на ніч, і в просторій обідній залі почулося хропіння: кімнат на другому поверсі було мало, і подорожні, якщо вони не були зніженими дамами чи дуже багатими купцями, ночували по-простому, на підлозі.

Ріпка лежав, обнявши свій схудлий мішок, а поруч, на відстані руки, лежав хлопець і обіймав меч. І ніхто в цілому дворі не знав, що то в нього за меч. А може, і в світі.

Дощ ущух. За вікном світало.

Ріпка нечутно встав і пішов до дверей — ніби до вітру.

Вирушаючи на ярмарок, він улаштував тимчасову схованку неподалік роздоріжжя, за півгодини їзди від гостинного двору.

* * *

— У вас буде мало часу. Кілька місцевих днів.

— Так, капітане.

— Доведеться вступити в контакт з аборигенами. Текст відпрацьовано лінгвістом і психологом. Вам доведеться відтворити його самостійно, дослівно, включаючи інтонації.

— Так.

— Знайдіть торговельний майдан або велике житлове приміщення. Текст приблизно такий: «Обіцяю велику нагороду всякому, хто вкаже дитину чоловічої статі, яка з'явилася шістнадцять обертів навколо світила тому, без батьків, у розбитому небесному приладі».

— Я надіюсь, капітане, що текст вивірений і збалансований.

— Це найкраще, що ми могли зробити. Ще: в очах аборигенів ви не повинні здаватися слабкими чи нерішучими. Якщо вони відмовляться відповідати — продемонструйте їм силу.

— Так, капітане.

— Продай мені свого меча.

Злий здивовано обернувся.

Дивний злодій вийшов з трактиру над ранок, та незабаром повернувся — до його мокрих чобіт прилипла глиця. Дивний злодій майже силоміць пригостив Злого сніданком і нав'язався в супутники, хоч Злий був піший, а злодій мав коня. Злий підсвідомо відчував задум, хворобливу цікавість з боку злодія, і був упевнений: ще до полудня супутник пояснить, що йому треба.

Так і сталося. Вони йшли поруч, супутник вів за повід свого коня з поклажею. Злий мовчки відзначив, що поклажі додалося.

Потім злодій запропонував звернути з дороги на непримітну стежинку в лісі й, щойно вони опинилися в лісі самі, заговорив про меч. Злий не здивувався — він раз у раз ловив погляд супутника на своєму згортку.

— Продай мені меча, добре заплачу.

— Не продається, — Злий усміхнувся.

— Дурню, тебе за нього заріжуть. Або заарештують. Не годиться хлопчиськові швендяти по дорогах з таким мечем.

— А ти як знаєш, який він?

— Гарний, — злодій упевнено кивнув. — Хлопче, визнай: ця штука не для тебе.

— Мені його подарували, — Злий іще всміхався.

— Знаємо, як таке дарують, — злодій ощирився. — Помітили б — убили б разом з подарунком... Хлопче, поки я плачу за нього гроші — давай, погоджуйся.

Злий був вражений, як змінився його супутник відучора. З сірого дивного злодія перетворився на гостролицього, з блискучими очами розбійничка. Що його так змінило?

— Не погоджусь.

— Ну й дурний.

Злодій накинув повід коня на рогачку-сучок. Відстебнув від сідла довгий згорт, струснув мішковину й витяг зброю — простий клинок, які носять вартові-бідняки чи розбійники-відчайдухи. Учора ніякого меча в нього не було, подумав Злий. Одержав од спільників? Забрав зі схованки?

— Я майстер-мечник, — повідомив злодій. Перехопив меча лівою рукою, права тим часом пірнула в добре знайомий Злому мішок, і на мізинці наче сам собою з'явився перстень з бірюзовим каменем. — А ти? Доведи, що ти гідний носити зброю!

Злий легко — позначилися багатоденні тренування — визволив свій меч із завоїв. Помітив, як загорілися в злодія очі, коли той побачив, що це за клинок. Злодій геть не був схожий на майстрамечника — але коли став у стійку, підняв зброю й рушив на Злого, той зрозумів з його рухів: супутник не збрехав.

Злий позадкував. Земля під ногами не була ані рівна, ні тверда. Глиця ввібрала всю вологу довгої зливи. Розійтися було ніде — сосни обступали вузьку стежку, мов цікаві глядачі.

Меч закрутився в правій злодієвій руці, та так, що завило під клинком вологе повітря. Злий був неприємно вражений: ця людина не повинна так поводитися зі зброєю. Несподівана сила й спритність не поєднувалися з іншими його повадками. Це наче золота клямка в сільській убиральні; Злому, який умів бачити таємні зв'язки, протириччя різало очі.

— Не хочу тебе поранити, — злодій наступав. — Віддай мені меча. Я дам тобі грошей... трохи.

Злий задкував, виставивши перед собою зброю. Він багато разів перемагав полчища уявних ворогів, однак ніколи не виходив проти справжнього супротивника.

Злодій, здавалося, не знав утоми. Меч виписував у його руці вісімку, і було ясно, що він насправді не збирається ранили Злого, а хоче тільки налякати. Він добрий: міг би вбити в першу хвилину двобою, але не бажає зла впертому хлопцеві...

На мізинці його правої руки блискав камінь. Навіщо людині надівати перстень перед двобоєм на мечах? Та ще й на праву руку?!

— Я віддам тобі меча, — сказав Злий.

— Розумник. Поклади на землю.

Злодій клинок перестав обертатися. Злому стало холодно від розуміння — якщо я вмру, то прямо зараз, між цими двома миттями...

І він стрибнув уперед.

— Гей, щеня, покараю!

Злий щосили відкинув зброю супротивника вгору, пірнув під загрозливий зблиск сталі і дотягся до злодія — самим кінчиком меча.

* * *

Ріпка нічого не зрозумів. Щойно меч був легкий і рухався наче сам собою — і раптом рука одерев'яніла, й клинок потяг униз.

Потім бризнула кров. Ріпка бився без рукавичок; він подивився на свою руку й побачив, що мізинець висить на клаптику шкіри.

Клаптик обірвався, й мізинець полетів у потоптану глицю. Разом з ним полетів перстень.

Од вигляду крові перехопило дух. Хлопець стояв перед ним, піднявши меча.

— Помилуй...

Він випустив зброю. Кров хльостала, заливаючи весь світ, і Ріпка не бачив нічого, крім власної крові.

— Ти сам напросився, — після короткої паузи сказав хлопець. Голос його звучав рівно й зовсім спокійно.

— Помилуй...

— Та плювати мені на тебе. Живи.

Ріпка зрозумів, що стоїть на колінах, стискаючи праву руку лівою. Перстень пропав, закотившись у глицю, зате відрубаний палець валявся тут-таки, жахливо знайомий — і вже чужий.

— Ганчірку... Перетягти...

— Цю?

Ріпка повернув голову. Хлопець тримав його мішок в одній руці, а в другій — вовняну тканину з візерунком «гусяча лапка».

— Ні! Тільки не...

Хлопець проникливо посміхнувся.

* * *

Цю ніч Злий знову провів у лісі й на самоті. Ночівля під кронами, у спокої та вогкості, була в сто разів миліша, ніж сон на гостинному дворі, в димній тисняві. Хоч, треба визнати, пригода вийшла неабияка.

Він допоміг невдатному злодієві перев'язати руку. Не торкнувся до його грошей, але відібрав — попри благання — вовняну тканину зі строкатим візерунком і перстень майстра-мечника. У злодієвому капшуді був ще якийсь мотлох, напевно, чарівний, добутий з гробниць, але Злий уважно його роздивився — і навіть у руки брати не схотів.

Добра штука цей перстень. Надіваєш на палець — і не потрібні тренування, не потрібний бойовий досвід, і не потрібна навіть відвага. Стаєш зачарованим бійцем, майстром-мечником, майже невразливим...

Майже.

«Половина безумців, які захочуть з тобою битися, виявляться не бійцями, а чаклунами-ледарями, які покладатимуться на чарівні предмети. Тому запам'ятай один прийом, який не раз урятує тобі життя...»

Злий чудово пам'ятав, де вичитав ці рядки. Давним-давно хтось, опинившись у безвихідній ситуації, розірвав навпіл сторінку з «Настанов мечника», третього тому. Половину сховав у пелюшках дитини чоловічої статі, підкинutoї на східці притулку. Половину залишив собі, щоб колись, повернувшись, забрати з чужих рук свого сина й спадкоємця. Клапоть аркуша, вкладений у пелюшки, безславно пропав — найщільніший папір безсилий проти дитячої сечі. І коли через багато років напівбожевільний лицар з'явився з другою половинкою сторінки — з нього тільки чемно посміялися. Лицар довго вдивлявся в обличчя хлопців, і багато хто навперейми намагався видати себе за його сина, проте батько нікого не визнав, плюнув, кинув зім'ятий папірець і пішов. А Злий підняв той папірець, м'ятий і жовтий од часу, сховав за пазуху й часом перечитував, і згоряв з цікавості: що ж це за прийом, покликаний урятувати життя в битві проти мага?

І от довелось дізнатися...

У притулку багато хто вважав себе високошляхетним підкидьком і чекав, коли по нього з'явиться володар з чужих земель. Злий нікого не чекав. «Хоч би та сучка, твоя мати, підкинула тебе до нас на поріг, — говорили няньки. — А то покинула в лісі, наче стерво якесь. Воно й зрозуміло: погань ти й злюка, кому такий потрібний, і не блискай очима, якщо ти свої очі цінуєш».

Спогад прийшов і пішов. Злий глибоко зітхнув, повернувся на бік і викопав у землі неглибоку ямку. Поклав туди перстень майстра-мечника й засипав зверху глицею. Спи, дурна й непотрібна, нечесна й небезпечна річ.

Він уже засинав, коли на ясному небі яскраво спалахнула зірка. Злий протер очі й сів.

Ніколи ще зірки не опускалися так близько. Ця, жовта й сліпучо-яскрава, зависла над лісом й опустила вниз, наче руку, конус світла. Злий відчув дивне занепокоєння.

— Меч, — сказав він уголос. — Що їй тут треба?

Зірка згасла. А через кілька секунд здригнулася земля.

* * *

Ріпці ледве вистачило сили, щоб повернутись на гостинний двір. Тут він заплатив за кімнату (нечувані гроші!), і хазяйський

син, мовчазний хлопець, заново перев'язав йому руку. Хазяйка принесла відвар, корисний для поранених, Ріпка випив до дна, і біль відступив.

Лежачи на грудкуватій перині, Ріпка дивувався мінливості долі. Був невдахою — став вершителем доль. Був вершителем — захотів більшого — втратив усе... Ні, не все, звісно. Пальця шкода. Але ж палець був найменший.

От чого справді шкода — то це тканини з візерунком «гусяча лапка». Скільки разів вона рятувала Ріпці життя на нічних небезпечних дорогах... Кляті «заступники», от підбурять же безневинну людину!

Він проспав майже добу — і прокинувся, коли внизу загуркотили важкі кроки, й дивно, з незбагненим жахом, заіржали знадвору коні. Ріпці б залишитися в ліжку — та він, собі на біду, встав, вислизнув з кімнати й устиг добратися до середини сходів, що вели в обідню залу — коли вхідні двері розчинились...

* * *

Злий стежив за ними цілу ніч, ішов через Гульчин ліс, і вони його не бачили. Здається, вони взагалі не бачили в темряві.

З якої гробниці, з якої п'їтьми вилізли ці чудовиська? Злий бачив тільки, як вони піднялися з яру: п'ять однакових тварин, закованих у білу луску, з круглими напівпрозорими шоломами на головах. На шоломах не було прорізів, і незрозуміло, як ці істоти дихали.

Їхня луска легенько світилася в темряві, тому Злий не міг їх загубити, навіть сильно відставши. Вони йшли, наче солдати на ворожій території, наче мисливці на лігво звіра — кожний тримав напоготові коротку товсту довбню. Вони не перемовлялися між собою й не обмінювалися жестами, але діяли напрочуд злагоджено. Іноді застигали, ніби до чогось прислухаючись, і Злого не покидало відчуття, що вони все-таки говорять, тільки нечутно. Як зірки.

Що вони шукали?

Вийшовши на шлях, вони прискорили ходу й рушили в бік селища. Злий, якого не покидало неприємне передчуття, ледь чи не біг, щоб не відстати. Він забув про обережність, і його могли помітити не раз і не двічі — але або тварини були підсліпуваті, або їх не турбувало стеження.

Вони збиралися проминути трактир не зупиняючись, проте у дворі, за огорожею, дико заіржали коні. Злий ще ніколи не чув такого жаху в кінських голосах.

Тварини в лусці зупинились, нечутно порадилися і повернулися до воріт. Той, що йшов попереду, підняв свою довбню, й вона плюнула чи то вогнем, чи зоряним світлом.

Замкнені ворота розсипалися попелом. Злий уперше за довгий час по-справжньому злякався.

Вхідні двері в трактир не були замкнені. Злий дочекався, поки п'ятеро зайдуть, і, притискаючись до паркана, оббіг гостинний двір навколо. Напередодні він помітив, де тут чорний хід, що веде із заднього двору на кухню.

До моменту, коли Злий зазирнув у залу через величезну бочку, крики в трактирі стихли. Заціпенілі люди не могли й поворухнутися. Якщо це була магія, то дуже, дуже потужна; один з п'яти в лусці виступив уперед і зняв свій круглий шолом без прорізів.

Його лице виявилось майже людським, тільки шкіра відблискувала синім, а з носа стирчали якісь трубки. Він заговорив хрипким голосом, але ніхто в залі не розумів його слів.

Він говорив, здається, по-людськи. Проскакували зрозумілі слова: чоловічий. Поворот. Сонце. Але в цілому виходила нісенітниця: у шумі моря і то більше сенсу.

Істота в лусці підвищила голос. Вона чогось вимагала, але навіть Злий, який любив шаради й загадки, не міг збагнути, чого. Якби послухати його довше, годину чи дві; якби розібрати порядок звуків, Злий би зміг, мабуть, розгадати їхній сенс...

Істоті в лусці й без шолома увірвався терпець. Вона підняла свою довбню й випустила потік смертоносного зоряного світла нагору, у підставку для свічок під стелею, зроблену з возового колеса. Зверху посипався попіл, дико закричали люди...

Чудова загадка, подумав Злий з жалем. Нам би поговорити... Шкода.

І він струснув, ніби позбуваючись пилу, пістряву вовняну тканину.

* * *

— «Усоте запитаю, ти ж промовч, стократ дорожче це мені...»

Навколо говорили багато й голосно. Наче дорога через Гульчин ліс з потаємної розбійницької стежки перетворилася на вулицю ярмаркового міста.

— Стократ дорожче це мені...

— Агов, хлопчику, що ти там бурмочеш?

Злий підняв голову. Дівчина років вісімнадцяти, огрядна й червонощока, дивилася на нього згори вниз, з воза.

— Ти там був? Га? На гостинному дворі, коли все сталося? Ти там був, сам бачив? А то ці всі брешуть... Уже трьох вислухала — усі розказують по-різному, уже й не вірю, що там справді були лісовики з круглими головами... Чи дракони? Були там дракони, га, малий?

— Були й дракони, — сказав Злий.

Дівчина сердито ощирилася:

— Робити нічого, тільки брехати, ге?

Навколо гостинного двору бушувала юрба. Люди прибували з кожною хвилиною. Очевидці розбіглися в паніці — зате зібралися гави, і тепер з вуст в уста гуляли, обростаючи подробицями, уривки чужих переказів.

— Хлопче, хлопче, в тебе попіл на щоці... Ти справді там був?

— «Усоте запитаю, ти ж промовч, стократ дорожче це мені...»

— Ти що, головою поїхав, чи що? — дівчина розлютилася. —

Що ти бурмочеш?

— Стократ дорожче це мені.

— Ти або намаханий, або зануда, — дівчина випросталась і підхопила віжки. — З дороги, бо переїду!

Він позадкував. Провів воза очима. Дівчина була симпатична.

— Гей ти... Стократ! — вона обернулася, махнула рукою вже без тіні злості. — А якщо я у себе в селі розкажу про драконів, мені повірять, як ти думаєш?

— Повірять, — він усміхнувся у відповідь і зненацька додав: — Хоч ти краще не спіши.

Та пізно: віз оддалявся, дівчина зверхньо покрикувала на піших, і чорна коса лежала на круглій спині поверх білої сорочки з широкими рукавами.

— Отже, Стократ, — сказав він, проводжаючи її очима. — Дякую. Гарне ім'я.

* * *

Пройда довго ходив навколо, придивлявся — явно не впізнавав Ріпку. Нарешті недовірливо підійшов.

— Ти чи не ти?

— Та я.

Навколо шумів ярмарок. Ріпка цього разу з'явився вчасно — на саме відкриття.

— Е-е... — Пройда співчутливо поклацав язиком. — Видно, тяжко було в гробниці? Тварюка якась на тебе вискочила, так? І, бачу, пальця одірвала?

— Та щось таке, — Ріпка знехотя кивнув сивою головою без єдиної чорної волосинки.

— Е-е... Приніс?

— Аякже.

— От молодець, — щиро похвалив Пройда. — Інші, знаєш, у ці гробниці далі порога не лізуть, вертаються в мокрих штанях. А ти... поважаю, одне слово.

* * *

Стократ сидів на березі, розклавши перед собою пістряву тканину, наче скатертину. У центрі шматка в «гусячу лапку» лежав великий камінь, схожий на ріпу без хвостика. Стократ знайшов його на березі: він був укритий мохом та дрібними тріщинами і, якщо придивитися, можна було уявити на ньому карту Світу.

Коло каменя рівно, в рядок, були розкладені речі, підібрані з попелу.

Оплавлений шматок металу з небаченим візерунком. Стократ точно знав, що візерунок має сенс, але знав і те, що прочитаєти його не зуміє.

Прозорий осколок шолома без прорізів. Коли істоти почали бахкати одне в одного зі своєї потужної зброї, їхні шоломи розсипалися осколками, наче горщики.

Пряжка чужого одягу. Єдиний зрозумілий предмет.

Ще оплавлені частини, закопчені уривки, шматочки мозаїки, яку не скласти слабким людським розумом. Істоти в лускатих костюмах, у прозорих шоломах, зі смертоносними довбнями в руках виявилися так само підвладні магії, як і звичайні міські стражники. Корячись рухові оцієї тканини, вони накиннулись одне на одного — і перетворилися на попіл...

Стократ подивився в небо. Зірки сяяли у височині, недоступні, незрушні. Ну чого їм заманулося воювати? Невже так тісно на небі?

Хто були істоти в прозорих шоломах? Що хотіли? Навіщо з'явилися?

— І нічого цього я ніколи не дізнаюся, — сказав він з гіркою, завершуючи ланцюжок невисловлених і навіть не додуманих до кінця думок.

Він зав'язав тканину вузлом, куточок до куточка, й опустив у найглибший вир цього озера.

— Я ніколи не чула цієї історії, — сказала стара й поворухилася кувільною в багатті. — Дивно.

— Хіба ти знаєш усе, що колись відбувалося у Світі?

— Я не знаю всього, — вона була явно чимось стурбована. — Але... Добре, припустимо, очевидці були не особливо балакучі і не розповідали цієї історії іншим, і не переказували, придумуючи від себе, і збирачі знань з Високої Школи не записували її на папері й не передавали в архів... Твоя правда, всяке буває, історії втрачаються, але ми не про те говоримо...

Вона подивилася крізь багаття тривожно й вимогливо.

— Може, дівчинці пошити міцну сорочку? Надівати на неї кольчугу з легкої й міцної сталі, щоб ані гострий камінь, ані сучок...

— Восьмирічну дівчинку вбрати в кольчугу?

Стара закусила темну суху губу.

— Вона росте... Кольчуга не допоможе. Коли сама вона і всі навколо довідаються про неї правду...

— Оцього я й боюся, — сказав Стократ. — І кажу собі: краще я триматиму її під замком, ніж триматимуть інші, розважливі чи жорстокі, чи дурні, чи всі одразу. Краще я огортатиму її ватю, ніж володар Гран почне її палити й колоти, щоб порахуватися з сусідами.

— Краще? — тихо запитала стара.

Стократ стис кулаки.

— А що робити? Ну що?!

І вони знов замовкли й мовчали дуже довго.

— Світ мерехтить, наче сонце на поверхні води, — сказала стара. — Струменіє, мов туман чи хиткий пісок. Раніше мені здавалося, що, осягаючи світ, усвідомлюючи закони й протиріччя, люди здатні зробити наше буття зрозумілим. Щільним, як тканина, твердим, як камінь. Певним, як зріз дерева. Тепер я в цьому не певна. Час витікає крізь пальці, життя закінчується... і закінчиться раніше, ніж Населений Світ.

— Тебе це радує?

— Лякає. Я збиралася після смерті проростати травою, струменіти водою, вити гнізда на гілках — я збиралася залишитися в Світі. І що тепер?

— Наш світ, може, й не найкращий, — сказав Стократ. — Але в ньому є... речі, які не повинні зникнути безслідно.

Стара мовчала й дивилася уважно.

— Це сталося за рік до того, як я вперше зустрів Світ і заснув під вресенем, — сказав Стократ. — Уже відгоріли пожежі в Лісовому Краю, але Виворіт був ще цілий... Світ ішов вісімнадцятий рік, вона жила під замком, але я не знав про це й тривожився про геть інші речі... Слухай.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

МОВА

— Тепер покажіть, чого навчилися. Хто впорається найкраще, навчатиму далі, а іншим — до побачення. Йдіть сюди, перед усіма відкрито ганьбіться або хваліться, за заслуги й честь!

— Ага, за заслуги, — пробурмотів під ніс сумний Хвощ. — Ох, відчуваю, влаштує мені мати навчання...

Джміль мовчки вийшов на широкий поміст, з якого зазвичай повідомляли новини, а тепер тут було поставлено стола — широку дошку на двох діжках, у яку в'їлися плями від пивних і винних донець. Вервечкою підтяглися й стали коло стола шестеро хлопців од дванадцяти до шістнадцяти, котрі провчилися хто рік, хто півтора. Джміль найменше за всіх — вісім місяців.

— Готові? — учитель підвищив голос.

— Майстре, я язика обпік, — тихо сказав Пундик. — І ніс у мене шмаркатий. Нюх пропав.

— Іди. Навіщо ти мені зі шмаркатим носом.

— Майстре, я просто язика обпік...

— Ану, тихо всі!

Юрба, що оточувала поміст, притихла. Тут були друзі й родичі учнів, брати й сестри, сусіди й приятелі. Окремо, на винесеному з трактиру кріслі, сидів Очі-й-Вуха — особистий князівський радник. Він був літній і худорлявий, прізвисько приросло до нього намертво, і справжнього імені ніхто не пам'ятав.

Джмелевих матері й батька не було, зрозуміло, коло помосту. Там, далеко на перевалі, вони не можуть покинути трактир; Джміль зіщулився. Батько відпустив його вчитися з єдиною умовою: стати майстром, зробитися шанованою людиною в Макусі. Ремесло мовознавця батько не цінував, а от становище в суспільстві — дуже.

Усі ці вісім місяців Джміль не думав ні про що, крім навчання. Не гуляв на жодному сільському святі. Ні разу не просився

додому, провідати рідних. Тіна, дочка хазяїна таверни, де Джмелєві дозволили жити, говорила: цей хлопець осягає мовознавство, як наречений наречену в першу шлюбну ніч. Джміль не міг судити щодо нареченої: він ще ні з ким не цілувався. Він учився, наче плив у стрімкій воді, боячись зупинитися, і ось доплив до випробування...

Аби не підвів язик.

На столі стояли рядком прості керамічні глечики з вузькими шийками. Учитель поманив пальцем високого Лопуха, найстаршого з учнів, уже дорослого:

— Який?

Вибирати не було й з чого — глечики, здавалось, були однакові, хіба що чистили їх у різний час і з різною ретельністю. Лопух тицьнув на той, що був з тріснутою ручкою. Майстер хлюпнув у склянку густої рідини гарбузового кольору.

— Куштуй.

Лопух глибоко зітхнув. Узяв склянку тремтячою рукою, підніс до губ, понюхав, роздимаючи ніздрі. Змочив рота; весь майдан затих.

Лопух ковтнув сміливіше. Роздмухуючи щоки, поганяв рідину в роті. На обличчі його було написано таке зусилля, ніби хлопець тягнув з болота вгрузлого по вуха віслюка.

— Ну? — майстер вирішив, що часу минуло досить.

— Рухається, — приречено сказав Лопух.

— Хто рухається?

— Можна ще покуштувати?

Майстер долив йому рідини з тієї самої посудини, хлопець набрав повний рот і так застиг. Дівчина, яка вважала себе Лопуховою нареченою, пробилася до самого помосту й дивилася знизу вгору благальними очима.

Нарешті, Лопух шумно ковтнув.

— Ну? — рівним голосом повторив майстер.

— Іде, — пробелькотів хлопець, облизуючи губи. — Він іде. Крокує.

— Майже два роки тебе вчу, — сказав майстер з жалем. — Марна справа.

— Ні, майстре, я зрозумів — іде...

— Ідіот! Сенс послання — «Дорогу здолає той, хто зробить перший крок»! Йди, Лопухе, додому, не ганьби мене перед людьми!

Дівчина-наречена затулила долонями лице. Лопух переступив з ноги на ногу, ніби це так важливо — з правої чи з лівої робити перший крок — і пішов назад, униз, з учнів мовознавця в наймити чи в лісоруби.

— Розуміти — річ важка, — майстер підвищив голос. — І не кожному це дано! Я казав і кажу: якщо таланту немає — дарма тільки мучитиметься й ганьбитиметься!

Усім своїм виглядом підтверджуючи жорстокі слова, Лопух нарешті зійшов з помосту. Джмелеві було його шкода — проте всі наперед знали, що Лопух не пройде випробування. Був він ледачий і до науки не здатний.

Майстер обернувся до наступного учня. Довготелесий світловолосий Латок довго вибирав посудину, щось бурмотів, затуляв долонею то праве око, то ліве. Нарешті тицьнув пальцем у глечик з самого краю стола. Майстер налив йому прозорої, мов джерельна вода, рідини.

Латок сьорбнув. Ще раз. Помовчав. Тупо всміхнувся:

— Нічого не зрозумів.

— Іди, — сухо сказав майстер, і Латок пішов, убгавши голову в плечі. Він був дивний хлопець: іноді на нього находило просвітлення, і він міг прочитати за смаком найскладніше послання. Але як щось упускав з самого початку — зразу здавався. От як тепер.

Джміль провів його очима. Потім подивився на решту глечиків. Що всередині? У напої, який дістався Лопухові, був вислів про дороги. Колір — гарбузовий, скоріше за все від квітки волосяниці, інгредієнта, що означає «зусилля», «подолання». А от повністю прозорий напій Латка, найімовірніше, містив заперечення, тому що частка «не» здебільшого відбиває колір рідини...

— Оце так ви їх вчите, — голосно сказала жінка в юрбі, і Джміль здригнувся. — Йолопами виставляєте, все вам не так. Навмисно, чи що?

Учитель, не зважаючи на крики з юрби, кивнув Пундикові:

— Вибирай.

Той вибрав швидко. Шморгнув носом, скрушно покивав головою, розглядаючи блідо-зелений уміст склянки:

— Учителю, я, напевно, і не зрозумію нічого. Язика обпik, нюх утратив...

Не такий безнадійний, як Лопух, і не такий легкодухий, як Латок, Пундик прийшов сюди, щоб учитися далі. Його голосін-

ня були фальшиві. Він грав на публіку, заздалегідь готуючись сказати: я міг би в сто разів краще, та от язик... Він зробив усе, як учили: і долонею провів над склянкою, і принюхався справа наліво, а не навпаки, і рідини торкнувся спершу кінчиком язика, потім узяв на губи, і аж потім набрав повний рот.

— Дерево не бігає, а стоїть, — сказав упевнено.

— Яке дерево?

— Ялина... Чи ясен. Ясен стоїть і не тікає.

— Спробуй ще раз, — утомлено велів учитель.

Пундик напружився:

— Це через те, що я запаху не чую...

Він чхнув, щоб усі бачили, який він застуджений, і знову сьорбнув зі склянки. Зморщив лице, як від кислого:

— Ясен... перебуває неподалік.

— Наче й немає в тебе ні чуття, ні смаку, — учитель хмурнів на очах. — Сказано: ясен — не заєць, від сокири не втече! Що ти мені верзеш, я ж на тебе сподівався!

— Це через те, що я...

— Тихо! Постій поки що... Ви двоє, вибирайте!

Дванадцятирічні близнюки Окра й Бик якийсь час були улюбленцями вчителя — язики вони мали на диво чутливі. Щоправда, в останні місяці майстер охолов до них, бо хлопці ухилялися від нудного й важкого навчання, як могли. Тепер, порушуючи правила, учитель налив їм у дві склянки з однієї сулії. Рідина була прозора.

— Собака, — перший сказав Окра.

— Собака, — луною відгукнувся Бик.

— Що — собака? — у майстра роздimalися ніздрі.

— Не клич собаку, покусає, — без тіні сумніву випалив

Окра.

— Не клич чужого собаку, — приспів Бик. — Покусає до крові!

— Брехати ви майстри, — учитель оглянув обох зі зневагою. — У посланні сказано: «Не називай собаку вівцею, а свиню коровою». Ідіть додому, обидва, бачити вас не можу... Ти! — він обернувся до Джміля так різко, що той підстрибнув. — Будеш пробувати, ще й далі мене ганьбити? Чи зразу підеш додому?

Юрба навколо шуміла дедалі впевненіше:

— Діти в чому винні? Що ти за вчитель такий! Боїшся, що учень заткне тебе за пояс? Тому й не вчиш? Ціну собі набиваєш? Негарно!

Багато хто, піднімаючи голос, навмисне повертався до крісла, де безпристрасно сидів Очі-й-Вуха: подивися, мовляв, донеси до князя, що за неподобство чинить тут майстер-мовознавець. Шум, у якому щораз ясніше проступала злість, добряче заважав Джмілеві, коли він узяв у тремтячі руки склянку з криваво-червоною рідиною.

Перше — запах. Нехай заповнить тебе зсередини. Ти все одно нічого не зрозумієш, зате настроїшся на потрібний лад... Ніколи не кажи, на що схожий запах. Не порівнюй ні з їжею, ні з квіткою, ні з глиною, ні з вигрібною ямою. Відпусти свій розум. Просто відчуй.

Засвербіли ніздрі. Запах був такий тонкий, що Джміль перестав його відчувати вже через кілька секунд.

Тепер смак. Чотири напрямки значення: солоний як воля, солодкий як ступінь, кислий як рух, гіркий як час. І такти післясмаку, тому що справжній смак завжди розгортається, завжди тече.

Тут чотири зв'язані поняття, всього чотири. Дім. Допомога. Що ще? Дім...

Він раптом згадав батьківський трактир. Поріг з чотирьох високих східців. Два димарі двох печей — Ящірки й Цариці. У тих краях, звідки родом мати, печам завжди дають імена. На перевалі печі топлять майже цілий рік, і запасати паливо треба з весни до весни...

Ні, печі ні при чому. І дим теж. Стіни... Дім... Батько стоїть посеред двору, взявши руки в боки...

— Стіни дому... — почав він зненацька тонким голосом.

Учитель підняв брови.

— Стіни дому... зміцнюють... хазяїна.

— Стіни дому підтримують хазяїна, — з певним подивом сказав учитель. — Ну що ж, близько. Постій поки що. Рота прополощи чистою водою... Хвощ, тепер ти!

* * *

Стократ відпочивав на колоді, пристосованій під лаву, і дивився здалеку на дивний іспит. Дочка хазяїна місцевої таверни сиділа з ним пліч-о-пліч — ближче, ніж дозволяла пристойність.

— Учнів випробовує прилюдно. Так заведено. Той раз, два роки тому, всіх розігнав, нікого не вчив далі.

— А чому? — Стократ потягнувся. Великий важкий метелик сів на халяву його чобота й склав кропив'яні крильця.

— Бездарні, каже, — хазяйська дочка знизала плечима. — По-моєму, правильно люди кажуть: хоче один залишитися зі своїм мистецтвом. Ціну набиває.

На помості парубійко з нечесаним світлим волоссям сьорбнув з глечика — і тепер супився, перекочуючи в роті рідину, мукав і витріщав очі, наче намагаючись щось згадати.

— Дивне мистецтво, — сказав Стократ. — Навіщо?

— Не знаєш? — хазяйська дочка глибоко вдихнула й підсулулася ще ближче. — Так лісовики ж. У нас з лісовиками справи. А вони сліпі й не говорять.

— Зовсім?

— А ти сам подивись! Піди до застави, і... — дочка хазяїна раптом затнулася. — Хоч краще не треба, вони чужих не люблять. Але якщо ліс рубати, то треба спершу домовитися з ними. А вони не пишуть ні на папері, ні на камені, тільки смак і розуміють. От наш майстер їм складає звернення від князя, чемно, все як годиться: дозвольте, мовляв, добрі сусіди, ваш ліс порубати, а ми вам за це заплатимо. Дозорці їм несуть звернення в срібному глечику, а вони нам надсилають відповідь у глиняному, і там зазначено, де рубати й скільки, і що вони за це хочуть...

— І ваш майстер усе це розуміє за смаком питва?

— Аякже, — хазяйська дочка зітхнула. — Він у нас перша людина, можна сказати. Дім у нього найкращий. Князь уже котрий рік його чемно просить: дядьку, ну навчи ж ти спадкоємця, лісовики нашого письма не навчаться, вони сліпі й не говорять... А добре на нього натиснути не наважується. Бо такі незамінна людина наш майстер.

Стократ знову подивився на поміст. Майстер не справляв враження особливого вмільця — скоріше нагадував крамаря з лицем пересічним і одутлим. Одягнений був добротню, але не вишукано, кричав на хлопців без любові — видно було, що до вчителювання він не має ані найменшого хисту. Одне за одним відкинуті учні сходили з помосту, нарешті, лишилися двоє, — худий блідий хлопчик з каштановим волоссям і натоптуватий, круглий, схожий на річкову рибу підліток. Перший весь час мовчав, нервово поводячи ніздрями. Другий скиглив і нарікав на застуду, обпечений язик і знову на застуду.

— Товстий — це Пундик, четвертий син торговця Східця. Хлопець хитрий, я його знаю. А худий — син трактирника з перевалу, звуть Джміль, він у нас у таверні живе, нібито за відробіток, тільки який з нього працівник, якщо він з ранку до ночі зі

своїми склянками... Дивись, майстер тільки їх залишив! Видно, далі випробовувати буде!

Юрба щільніше обступила поміст. Звідкись підтягувалися нові люди; майстер велів двом останнім учням ще раз вибрати по глечичку. Повторилося випробування; син торговця канючив жалібно, але не набридливо — якраз так, щоб не викликати роздратування. Хлопчик з каштановим волоссям дивився перед собою й говорив так тихо, що розібрати його слова могли тільки майстер, кілька людей у перших рядах, та ще Стократ, який умів читати по губах:

— Маленька людина... легше знайде скарб.

«От же ж», — з усмішкою подумав Стократ.

— Схоже, все-таки когось залишить учитися, — хазяйська дочка зазирнула йому у вічі, ніби перевіряючи, чи дуже важлива ця новина. — Видно, князь велів когось нарешті залишити. Терпець йому урвався, от він і...

— Джміль залишається! — проголосив майстер поверх голів. — Цього вчитиму далі, цей хоч чогось навчився, хоч і пізніше за всіх прийшов!

* * *

Він стояв на краю помосту, не вірячи вухам, і його розумний язик лежав у роті набряклою колодою. Люди галасували — без особливої радості, але й без осуду. Ті, що стояли поруч, усе бачили й чули самі: він чесно пройшов випробування. Останній вислів був особливо складний, хоч би тому, що «скарб» і «маленький» дуже близькі за смаком.

Пундик стояв поруч, закусивши губу. Четвертий син багатого торговця, він був страшенно честолюбний. Якщо Джміль не вірив своєму щастю — то Пундик не вмів і не міг звикнути до поразки.

Джміль спробував йому всміхнутися. Відповіддю був холодний, мов жаба, погляд; родина торговця Східця одна з головних у селі, і багато хто тепер зненавидить вискочку Джмеля; він вдихнув ротом, відчуваючи, як миттю остигають і шерхнуть губи.

Нічого, аби вивчитися, а там він сам стане майстром. Він стане таким значним, що ніхто не посміє косо глянути. Він учитиметься... і, напевно, його відпустять до батьків на кілька днів — розповісти про свій успіх, погостювати, відпочити...

— Хвилинку, — почувся скрипучий голос з крісла, де сидів Очі-й-Вуха. — Хвилиночку, майстре.

Юрба стихла.

Очі-й-Вуха, людина малорухома, підвівся цього разу зі свого крісла й зволив наблизитися до помосту. Майстер спустився сходами, і так вони зустрілися на півдорозі, виявляючи одне одному підкреслену повагу, при цьому ретельно стежачи, щоб не пройти зайвого кроку. Їхню розмову чули тільки ті, що стояли дуже близько, — та й вони пропустили половину тихих, на вухо сказаних слів.

— Князь буде незадоволений, що берете зайшлого, — тихо сказав радник. — Є ж наш, місцевий хлопчик. А що він гірший — то це тому, що язика обпik.

Майстер спохмурнів.

— Вам вирішувати, — зовсім тихо сказав Очі-й-Вуха. — Але князь зрадіє, якщо візьмете місцевого. Самі вирішуйте.

Майстер, ні слова не кажучи, повернувся на поміст. Обвів похмурим поглядом заінтриговану юрбу. Потім подивився на Джмеля й Пундика, і під його поглядом обидва насторожилися.

— Князь бажає вибрати ретельніше, — голосно промовив майстер не цілком зрозумілу фразу. — Останнє випробування.

І вийняв з торбинки, підвішеної до пояса, дві крихітні скляні пляшечки.

* * *

— А це що за цапина борода? — Стократ прискалив око.

— А це Очі-й-Вуха, — понизивши голос, повідомила хазяйська дочка. — Він од князя.

Стократ не зміг розібрати, що шепотів на вухо майстрові чоловік з непорушною од важливості шиєю. Майстер у відповідь нічого не сказав, але спохмурнів помітно. Інтрига?

— Нічого ти не знаєш, — сказала хазяйська дочка, причому в її голосі вчувалася ніжність.

— Як я можу знати?

— А хто ти взагалі такий? — вона тепер говорила майже пошепки.

— Перехожий, — він осміхнувся.

Дочка хазяїна питала про це вже вп'яте чи вшосте; це була вже приємна для неї гра. Страшно подумати, як мало радості в маленької, рябої, вузької у стегнах дівчини в селі, де займаються тільки лісом і сплавом.

Стократ не думав зупинитися тут надовго, але дочка хазяїна таверни вмовила його «ще хоч на день». Вона сама прийшла до

нього в кімнату й сама залізла під ковдру; ні, вона не була повією. Батько міг би видати її заміж, якби не скупився на посаг.

Вона розповіла про себе одразу все, у першу ж ніч. Крім неї, в її батька було п'ятеро дорослих синів, які ніяк не могли поділити майбутню спадщину. Тому за неї хазяїн таверни не давав ні шеляга, ні ламаного грошика, а сама вона — невелика цінність. І чоловіка в неї нема й не буде... Хіба що Стократ перестане бродити світом, збудує собі халупу на березі річки, і хазяйська дочка пектиме йому перепічки.

— Ну от куди ти йдеш? Нащо?

— Нінащо. Просто йду.

— Шукаєш чогось? Може, пригод?

— Не шукаю... Вони самі мене знаходять.

— А цей твій меч... ти вмієш битися? Чи просто так носиш?

— Просто так ношу, — він усміхався.

Вона вранці нагодувала його перепічками, справді дуже смачними, і покликала подивитися випробування «мовознайок». Стократ подумав, що йдеться про іспит у місцевій школі, і дуже здивувався, побачивши стіл з глечиками та майстра дивної науки.

— А що, у вашого князя велика влада? Багато підданих ще, крім вас?

— Як це — крім нас? — вона здивувалася. — Наше село, Макуха — це ж скільки народу! Та ще два прибережні, називаються Права Рука й Ліва Рука, там живуть сплавники. І ще тартаки, лани, торговий дім... Що, мало?

— Чимало, — Стократ усміхнувся.

От би цю дівчинку та й на вулиці справжнього великого міста; він знов потягся, розминаючи суглоби, але метелик, що приростився на халяві, так і не полетів. Метелик чимось нагадував йому дочку хазяїна таверни.

Розповісти б їй, дурненькій, про міста, де вулиці вибудовані ярусами — для пішоходів, для возів, для карет. Про спеціальні капелюхи, які городянам пропоновано носити по святах та людних днях: такий капелюх щільно прилягає до голови, тулія широка й тверда, і в юрбі, де люди стоять пліч-о-пліч, можна ходити по головах. Так, ступаючи з голови на голову, переходить майдан найвища знать, термінові гінці та ще, буває, лікарі, що поспішають на виклик до міського голови...

— ...Князь бажає вибирати ретельніше!

Там, на помості, майстер вийняв з торбинки, підвішеної до пояса, дві крихітні скляні пляшечки.

Джміль тримав у роті прозору рідину й нічого не відчував. Узагалі нічого. Вода з колодязя — і та красномовніша.

Навпроти, за два кроки, стояв Пундик і дивився перед собою випнутими божевільними очиськами. Його рот був повний, підборіддя рухалося.

Майстер, повернувшись спиною до юрби, дивився чомусь з ненавистю. Зиркнув на Джмеля... Перевів погляд на Пундика...

Круглі Пундикові очі кліпнули і раптом набули сенсу. Він проковтнув усе, що було в нього в роті, сіпнулася шия.

Джміль теж проковтнув. Смаку не було. Порожнеча.

— Ну? — майстер обійшов навколо стола, знов повернувшись до юрби лицем. — Ти?

Він дивився на Джмеля. Тому залишалося тільки нервово облизувати губи.

— Що, язика проковтнув?

— Там нічого не було, — прошепотів Джміль.

— Тобто ти нічого не зрозумів? — майстер підвищив голос. — Ой-ой, а я ж на тебе надіявся... А ти, Пундику?

— Дірявий човен далеко не попливе, — швидко проговорив гостроносий, з його губ полетіли бризки. — У мене нежить, узагалі-то...

Юрба схвально загула. Майстер мовчав — довго, цілу мить, і Пундик під його поглядом помітно сплотнів.

— Дірявий човен не попливе, — сказав, нарешті, майстер, і Джміль не зрозумів, засмутився він чи зрадив. — Ну, що ж... Останнє випробування ти провалив, Джмелю. Пундик навчатиметься. Його беру до себе в учні.

У юрбі засміялися й заплескали.

— Ну, нарешті! Наш, наш! Оце діло!

Очі-й-Вуха підвівся з крісла й пішов крізь юрбу не озираючись. Пундик стояв на краю помосту, прагнучи слухати й слухати ці оплески, ці крики. Лице в нього пашіло, руки вчепилися в поли розстебнутої сукняної курточки: у мріях він уже був майстром, князем, володарем світу; на кінчику гострого носа тремтів маленький соплик.

Джміль зійшов по драбинці — боком, як усі невдахи. Він міг поклястися під присягою, що з останнього флакона вчитель налив йому найчистішої, найбезневиннішої води.

Чому?

Вісім місяців він жив тільки навчанням. Не пив нічого, крім води, і їв тільки кашу без масла з вареними овочами. Він вилизував кам'яні таблички з соляними картинками, щоб додати язикові чутливості та гнучкості. Він не розлучався з намистом зі смоляних кульок — кожна кулька мала своє значення, Джміль їх міняв, коли твердо завчав смак. Він був готовий до випробування краще за всіх, хоч усі вчилися довше, — і що тепер?

Він уявив, як повернеться на перевал і скаже батькам, що провалив випробування. Труснув головою, намагаючись витрусити цю картину; ні, його не вб'ють. І річ не в ганьбі. Просто раптом полетіло шкереберть усе Джмелеве життя.

Люди розходилися, балакаючи, хтось голосно сварився. Джміль стояв, механічно переступаючи з ноги на ногу, як колись Лопух. З тим усе ясно — оженився й житиме, не тужитиме. Хвощ стане сплавником, Латок — теслею, близнюків батько відшмагає... а їм що? Вони давно хотіли покинути «цю дурню». Пундик повернеться до майстра й стане вчитися, от прямо завтра зранку почнеться новий урок...

Він раптом підняв голову, ніби його гукнули. На струганій колоді сиділи Тіна, дочка хазяїна таверни, і незнайомец, якого Джміль мигцем бачив ще вчора, — довгий, у високих чоботях, з мечем на поясі. Обоє дивилися прямо на нього.

— Дурня якась, — співчутливо сказала Тіна. — То каже, що Джміль лишається, то навпаки... Ти не сумуй, мій батько до тебе звик, з хати не вижене. Хочеш — залишайся в нас навіки.

— Дякую, — Джміль подивився на свої вкриті порохом черевики. — Я піду.

— Куди ти підеш? — Тіна рішуче схопилася з колоди. — Якщо на перевал, то виходити треба вранці, до світанку, а то як застане в горах ніч... Іди зараз до таверни, розкажи все моєму батькові, хай тебе нагодує! А то зі штанів випадаєш... — Вона обернулася до свого сусіда. — Схуд за цей час — страшно! Їсть, як тіль, і працює, щоправда, так само... А куди йому працювати, якщо вчиться цілий день?

Джміль опустив голову нижче й, не дивлячись і не слухаючи, покрокував геть по вулиці.

* * *

«Легко здався, — подумав Стократ. — Якось занадто легко. Я в його роки поліз би, зрозуміло, битися».

Він усміхнувся краєчками губ. О так, у його роки... Сирітський притулок, великі темні кімнати, так само темні непевні думки і кулаки, що не знають болю. Скільки вже минуло років, і відтоді він нікого не бив, а кісточки, як і раніше, тверді, мов щитки...

Замислившись, він поклав долоню на руків'я меча — й одразу ж прийняв руку. Люди часто бачать у цьому жесті погрозу, і дарма: Стократ нікому не погрожував. Давно. З ранньої юності.

Просто зразу, без погроз, завдавав удару.

— А от лісовики, — він потяг за руку Тіну, що було підвела-ся, і посадовив її назад на колоду. — Розкажи про них іще.

— Навіщо? — вона справді здивувалася.

— Як це навіщо? Я стільки блукаю — і почув про них уперше. А ви з ними торгуєте. Мені ж цікаво.

— Цікаво? — здається, вона вперше замислилась, чи не зну-щається з неї чужоземець.

«Раніше я теж не розумів, — подумав Стократ. — Навіть як був малий. Світ пропонував мені те, що можна з'їсти, те, що небезпечно, й те, з чим треба битися. І їстівне, й небезпечне, і забіякувате не були при цьому цікаві — я просто їв, просто бив або ховався, якщо не міг ударити. І чимало людей так жили».

Він згадав, як уперше прийшов на вершину пагорба з мечем на поясі, прийшов після довгого нічного переходу, падаючи з ніг, голодний, змерзлий; побачив річку вниз і ліс на обрії, і як світлішає небо над озером, — і був уражений, як ніколи в житті.

— Так, цікаво, — сказав він Тіні. — Де вони взялися? Вони люди?

— Та наче, — видно було, що Тіна ніколи не замислювала-ся про такі прості речі. — Люди... Просто давно, тисячу років тому... чи сто років, не знаю, в наших краях був мор. І всі, хто тут жив, перемерли, а одні пішли в ліси й сховалися. Вони теж хворіли, але не померли, а так... змінилися. Очі в них є, але не бачать, і рот є, але не говорять.

— А як вони ходять у лісі, як на дерева не натикаються?

— Вони й бігають, і луки в них є... Я кажу: не ходи до за-стави.

— А як вони одне з одним ладнають, якщо вони сліпі й німі?

— Не знаю, — помовчавши, зізналася дівчина. — Мабуть, варять одне одному кашу.

Вона затнулася, а потім ураз порожевіла й пожвавішала.

— Це ж скільки мороки, уявляєш! Якщо на кожне слово треба варити кашу! Чоловік жінці велить, щоб зібрала йому торбу, йде на кухню, товчеться, варить: поклади мені, мовляв, хліба, ложку, миску, сіль, ковдру... А про бритву й забуде! І доводиться нову кашу! А просто сказати — стій, я бритву забув, і не додумається!

Вона засміялася.

Злетів з халяви метелик. Він сидів давно й пригрівся, а тут злетів, але не від Тіниного сміху, а тому, що на чобіт упала тінь. Стократ підняв очі; поруч височів, тримаючи голову трохи набік, Очі-й-Вуха, високий чоловік з сивуватою цапиною борідкою.

— Це ти — чужоземець з мечем? — запитав строго.

— Цілком очевидно, — після коротенької паузи відгукнувся Стократ.

— Що?

— Зрозуміло, я чужоземець. А це мій меч.

— Князь хоче з тобою говорити.

Тіна чи то зойкнула, чи голосно зітхнула.

* * *

Джміль не пішов до таверни. Там зараз зберуться Пундикові друзі й родичі на чолі з торговцем Східцем; ні, Джміль не задрив. Він просто не міг забути обміну поглядами майстра з учнем: зустрівшись очима з учителем, Пундик кліпнув і раптом просяяв, ніби про щось здогадався...

«Дірявий човен не попливе». У тому питві, що куштував Джміль, ніякого човна не було. Там узагалі нічого не було. Порожньо.

Він вийшов на дорогу, що веде в ліс, до застави. Сонце вже сідало, але до сутінків було далеко. Джміль набрав з джерела води — на поясі в нього завжди висіла баклага, так велів учитель. Колишній учитель.

Кривозірка й смолоскип звичайно росли коло води. Їх важко було шукати, але Джміль знав секрети. Сівши на камені, він розжував спершу три квітки кривозірки, потім волоть смолоскипа. Вийшла непогана, легко впізнавана частка «не»: якщо додати цієї кашки в питво, зміст його поміняється на протилежний. Вірю — не вірю, хочу — не хочу...

Джміль виплюнув трав'яну кашку разом зі смаком — на битий шлях.

Якби він був сильний і розумний, як герой казок — склав би для майстра питво зі змістом: «Ти мене зрадив і обдурич людей. Але я все знаю, розплата настане...» Та для такого послання потрібні рідкісні складники. І Джміль — не казковий герой, а так, хлопчисько...

Він підвівся, витер сльози рукавом і подався назад до селища.

* * *

— Це правда, що ти вбиваєш людей за гроші?

— На щастя, ні.

Князь насупився.

Це був молодий іще чоловік з дуже молодого роду. Його прадід ще сплавляв ліс, як усі в окрузі, а дід навчився військового ремесла й найнявся в чуже військо, зібрав навколо себе перевічених людей і ухитрився мечем здобути собі славу й землю. Його батько зміг утриматися при владі й зміцнити її, і от — перший у династії, хто одержав титул у спадок, приймав Стократа у своєму домі з тесаних колод і не знав, як правильно поставити себе перед незнайомцем.

— Та ну... мені донесли, що твій меч... що тобі платять за вбивства.

— Так правильніше, — визнав Стократ. — Буває, що я вбиваю вбивць і гвалтівників. І якщо мені раптом — чомусь — платять родичі їхніх жертв, я беру цю плату.

— А, — князь повеселішав. — Тоді... А замовлення ти приймаєш?

Стократ підняв брови. Довга гнівна промова не була б така промовиста.

Князь наїжачив коротку бороду. Нікому й ніколи було вчити його приховувати почуття, як личить людині високого роду, тому все, що він думав, одразу проявлялося на лиці. Князь мовчки журився, що ідіоти-стражники впустили гостя зі здоровенним мечем на поясі. Таку варту треба бити палицями на базарному майдані, але ж іншої немає...

— Я не найманний убивця, — проговорив Стократ холодно, але без зухвалості. — Я бурлака. Якщо зустріню вбивцю — його не стане. Заплатять — візьму гроші. От і все.

— Ти... мандрівний вершитель справедливості? — князь криво посміхнувся.

— Я не знаю, що таке справедливість, — рівно відповів Стократ. — Думаєте, вона існує?

Князь знову засопів; Стократ зустрівся з ним очима. Князь здригнувся.

— Я просто собі подорожній, — сказав Стократ миролюбно. — Іду, куди заманеться. Світ дивлюся, звістки розношу. У Лісовому Краю, чули, цього літа аж у трьох місцях зайнялося?

— Велике лихо, — глухо відгукнувся князь.

— Чимале. Ціна на ліс повсюди зросла...

Стократ зробив багатозначну паузу.

— Ти ще й купець? — тепер уже князь чітко глянув йому у вічі.

— Та де мені, — Стократ усміхнувся.

— Ціна зросла, торгуємо багато, — промовив князь з незрозумілим роздратуванням. — У нас же не просто ліс, у нас рожева сосна, таких у цілому Світі більше нема. Бачив, які будинки?

— Бачив.

— А оце? — Князь підхопив зі стола різьблений дерев'яний кубок, струсив на підлогу кілька крапель з дна, подав Стократові. — Скажи... це правда, — те, що про тебе балакають?

Стократ узяв у руки кубок. Рожева сосна, якщо її правильно обробити, стає прозора. Тіна, пригадав, розповідала про це довго й докладно, і Стократ цокав язиком, гладячи пальцями її дерев'яні сережки — і палаючі мочки вух.

— Що про мене балакають? — повторив він, крутячи в руках князівський кубок.

— Що ти один можеш... покласти десяток? Озброєних? Один?

— Добра робота, — Стократ повернув кубок. — І ви вірите чуткам?

Князь роздратовано грюкнув кубком об стіл:

— Хто його знає... Ми тут майже на краю світу, з лісовиками живемо поруч, тут не схочеш — а почнеш вірити в усяке...

— І що, миритесь з лісовиками? — Стократ боявся, що в голосі його занадто промалювалася цікавість. Він був майже певен, що розмова з князем так чи так торкнеться лісовиків, і туманні розмови про «покласти десяток» матимуть продовження.

— Миримось, — крізь зуби кинув князь. — Вони тварюки спокійні, ні з ким, крім нас, не водяться, а ми в них беремо ліс за смішну ціну... Я про інше. Перевал тутешній знаєш?

— По дорозі сюди я там ночував.

— Ага... Місце недобре.

— Я нічого такого не помітив.

— Ага, — крізь зуби повторив князь. — Розбійницьке місце. Торговці, он, петицію принесли, — він стукнув пальцем по жовтому сувою на столі. — Письменний?

Не відповідаючи, Стократ розгорнув сувій. Написано було середньо-західною говіркою, «як чується — так і пишеться», у три рядки всього: «у князя торговельна Макуха просить заступництва од розбійників-душогубів три каравани вже порізали всі бояця в місяць білої зорі торгівля стане». І стовпчик підписів.

— У місяць білої зорі, — Стократ поторкав твердий краєчок сувою. — Коли ж це було?

Князь роздратовано висмикнув сувій у нього з рук і кинув на стіл.

— Півроку тому, — сказав він уривчасто. — Я тоді з вартою з'їздив на перевал... Нікого не бачив. Але грабувати перестали.

Він обійшов навколо стола, став навпроти Стократа, вперся в стільницю кісточками пальців:

— На тому тижні знов убили три душі. Не наших, з Долини. Їхали до нас у торговельній справі. Горлянки поперерізували, гаманці забрали... Ну добре, грабуй, а горло різати нащо?!

— Щоб потім не впізнали, — сказав Стократ.

— Отже, з місцевих...

Князь помовчав. На похмурому лиці був написаний повний звіт про його почуття: він довго не хотів вірити, що розбійники на перевалі належать до числа його підданих і що його, князя, відповідальність за лиходійство таким чином подвоюється.

— Вони були озброєні? Ті, кого вбили? — допоміг йому Стократ.

— Так. Торговець з Долини їхав з грішми, з ним два охоронці в панцирах, з мечами. Їх порізали, як курчат.

— Як ви довідались?

— Ет, не має значення, — князь сів у високе крісло. — Я, може, не з золотого трону й армії не воджу, але в Макусі я князь і свою роботу знаю... Довідався та й годі. Ще на тебе, було, подумав...

— На мене?!

—...Але тих розбійників було троє, а про тебе кажуть, що ти завжди один. Та ще деякі прикмети... Отож з тебе я підозру зняв.

Стократ здивувався — і з милосердя показав свій подив князеві. Той одразу заспокоївся, залиснів, розкинувся в кріслі.

— А ти думав? Я не сліпий і не глухий. На своїй землі я все знаю!

— А в Макусі про це мовчать. Навіть у таверні.

— Бо діло таємне, — уривчасто сказав князь. — Недобре діло. Якщо розбійники повернулися — народ захвилюється по той і по цей бік гір, торгівля стане. А це великий збиток.

Стократ мовчав.

— І велика біда, — князь підвищив голос. — Людей отак різати, наче на м'ясо... Убивці без кари... А кого мені туди посилати? Вартового — то вони сховаються од варти. Самому їхати чи що? Га?

Він знов завмер, і тепер наважився подивитися співрозмовникові в очі.

— Добре, можу сходити, — повільно проказав Стократ. — Тільки вони до мене цілуватися не вискочать, я не купець... Де мені їх шукати?

— Шукати... — князь потер широкі долоні, дзенькнули один об один персні. — Ну...

Він поманив гостя пальцем, нахилився до його вуха:

— Самі знайдуть. Але не тебе. Один... торговець завтра на світанку їде за перевал. Сам. Ну, зі слугою... А торговець примітний.

— І ви його не попередите, — пробурмотів Стократ.

— Попереджу — то не поїде.

— А якщо його вб'ють?

— Багатьох убивають. Того, іншого... Годі вже.

— Але ви через цього плакати не будете.

— Може, й поплачу, — князь болісно посміхнувся. — Мені головне — розбійників знищити.

— Ясно, — задумливо протяг Стократ.

Князь сказав правду, але не всю. Стократ ще не знав, чи треба в цій справі оголювати приховане й пізнавати затаєне. Деякі таємниці не можна не розкрити. Деякі — краще не займати.

— Я... — князь кашлянув, — за душогубів... призначу нагороду.

— По нагороду не вертатимуся. Може, когось пришлю.

— Тобі не треба грошей? — князь прискалився. — Хоча правду кажуть: нащо чаклунові гроші...

— Нінащо, — легко погодився Стократ. — Завтра піду туди, а як щось станеться — ви дізнаєтесь.

Гультяї порозходились рано: сам торговець Східець підвівся з-за стола перший. Він удосвіта мав вирушати в справах за Гірську Стрільку, через перевал. Утім, Східець завжди вставав рано, і його домашні прокидалися раніше за всіх у селі, і торговець любив похвалитися в розмові: от чого я багатію, я ретельністю та працею багатію, а хто лінується — той сам собі деревна жаба.

— Усім спати! — оголосив Східець, з гуркотом відсуваючи важкого стільця. — Мій молодший син тепер — єдиний майстрів учень і повинен працювати, як тяглова худоба!

Невідомо, що подумав Пундик у відповідь на ці слова, але дуже скоро таверна спорожніла. Джміль, що цілий вечір пролежав на своєму матраці в кутку кухні, тихенько підвівся, щоб зжувати шматок хліба: з горя йому хотілося їсти більше ніж завжди, і в смаку житнього окрайця ввижався гіркий докір.

Спочатку він хотів покинути в таверні всі склянки й пляшечки, крихти зіль і подушечки з інгредієнтами, які перейшли до нього за вісім місяців навчання, — але стало нестерпно шкода розлучатися зі скарбами. Оце сито для просівання порошків, оце кам'яний флакон, стародавній, з нерозбірливим малюнком на гладенькому боці, оце намисто зі смоляних кульок, нанизаних на нитку. Джміль розглядав їх, відкладав і знову брав у руки, записав у торбу і виймав. Уже Тіна закінчила прибирати, вже витерла посуд і погасила світильники. Уже стояла за вікнами глупа ніч, догорів вогонь у вогнищі, а Джміль усе сидів на краю лави, поставивши свічку в стінну нішу, і намагався вирішити, які зі скарбів можна взяти, а які доведеться назавжди покинути.

Потім загавкали собаки й одразу стихли. Тихенько відчинилися вхідні двері. Увійшов хтось високий і великий, але на диво безшумний, наче нічний звір. Здавалося, він і чобітьми ступав навмисне голосно — щоб у таверні не подумали, що він крадеться.

Збігла по сходах Тіна. Привалившись спиною до стіни, Джміль чув їхню розмову.

— Чого ж ти так пізно? Я чекала...

— Завтра на світанку йду.

— Завтра?! Ти ж хотів залишитися... ще хоч би на день...

Її шепіт і човгання віддалилися нагору по сходах. Джміль зрозумів, що в нього злипаються очі.

Тоді він зібрав усі майстрові подарунки у свою подорожню торбу, поставив її коло матраца на підлозі — й заснув.

Йому снився казан з киплячим варивом. Джміль зачерпував з казана срібною ложкою на дерев'яній ручці й підносив до губів; смак розтікався в роті, мов зоря під небесами: це була довга розповідь про чудове життя та славу смерть, розповідь з картинками, які виникали й склалися наче самі по собі. Уві сні Джміль мріяв ніколи не забути цього смаку, назавжди зберегти й переказати людям — але його вже трясли за плече, і сон вислизав, а разом з ним вислизнув і смак.

Над ним нависало Тініне лице, бліде, пом'яте, з червоними очима:

— Вставай, дурнику... Стократ вирушає на перевал, то йди з ним, чого тобі брести на дорозі самому? Вставай, скоріше!

Вона тицьнула йому окраєць хліба, замотаний у ганчірку.

Надворі було вогко й зимно, Джміль одразу ж затрясся, зацокотів зубами від холоду. Чоловік з мечем на поясі вивів з-під навісу свого коня, вже осідланого, а Тіна підштовхнула Джмеля вперед:

— Ось, поїдеш з ним, я хоч спокійна буду...

Джміль розгубився. Він цурався незнайомців. До десяти років батько забороняв йому розмовляти з чужими — взагалі, наче хлопчик був німий.

— Я сам!

— Та разом же легше! А якщо в горах ногу підвернеш, що тоді? Звірі там... Навіть купці караванами ходять!

— Та нащо я звірям? — Джміль позадкував. — Я не купець, я сам сюди прийшов, сам і назад дійду...

— Ноги зітреш об камінь, — тихо сказав приїжджий, піймавши його погляд.

Джміль дивно заспокоївся. Ніколи раніше йому не траплялося бути таким байдужим.

— Ноги зітру об камінь, — повторив він пошепки.

Приїжджий узяв його під пахви й підсадив на коня. Ніхто не підсаджував Джмеля, відколи йому минуло шість років — скрізь вилазив сам.

— Прощавай, Тіно, — тихо сказав приїжджий.

І, більше її не слухаючи, вивів коня за ворота.

* * *

Першим Стократовим бажанням було відмовити хлопчика від сьогоднішнього походу на перевал: там, де мали зустрітись купець, Стократ і розбійники, хлопець явно був би зайвий.

А потім заговорила цікавість. Хлопець тривалий час був учнем мовознавця й сам умів читати по смаку напою; можливо, він на власні очі бачив лісовиків. Піддавшись цікавості, Стократ вирішив, що хлопцеві ніщо не загрожує: і купець, і Стократ усю дорогу проїдуть верхи й прибудуть на перевал куди раніше, ніж пішохід-підліток. До появи хлопчика все буде закінчено, а Стократ, мабуть, устигне ще й прибрати на місці події.

— Ти сам коли-небудь бачив лісовиків?

— Ні. Вони чужих не люблять.

Джміль відповідав, мов уві сні, і дивився прямо перед собою, на дорогу. Стократ ішов поруч, ведучи коня за вуздечку. Хлопець сидів у сідлі непевно й не діставав до стремен.

— А хто ж до них ходить? На переговори, наприклад?

— Дозорці від князя, стражники, двоє чи троє. Коли в чаші запалить вогонь — дозорець біжить по послання. І назад так само.

— А лісоруби їх бачили?

— Їм вони не показуються.

— Лісовики, що, небезпечні? Якщо на них так зважають?

— На таких не зважати — собі ж ворогом бути. Вони бійці нів-року. І отрути в них... майстер каже, отрути в них надзвичайні.

— Їх багато?

— Не знаю. Таж не менше, ніж нас.

— Вони схожі на людей? Чи як дерева — ноги в землі?

— Та де! Люди як люди. Тільки очей немає.

— Геть сліпі? А як же вони б'ються?

— Не знаю. Кажуть, вони чують не вухами, а всім тілом.

— Як це?

— Не знаю. Я не бачив.

— Припустімо... А що це таке — їхня мова?

— Велике мистецтво.

— Та ну! А як ти, наприклад, читаєш таке послання?

— А так. «Солоний як воля, солодкий як ступінь, кислий як рух, гіркий як час». Це головна основа, а на ній снасті: тепло й холод, гладкий і терпкий, в'язкий і легкий. І ще післясмак...

— Складно, — сказав Стократ. — А скажи, навіщо тобі мовознавство? Навіщо ти пішов учитися?

— Хочу знати те, чого не знають інші.

* * *

—...чого не знають інші.

Джміль похитнувся в сідлі й раптом прокинувся. З миті, коли приїжджий подивився йому у вічі й щось сказав... щось

неважливе, якісь безглузді слова, — з цієї миті він був сонний, спокійний, сам собі чужий; за вісім місяців його багато разів питали, навіщо він пішов до майстра в науку, і всім він брехав: хочу послужити князеві, хочу вибитися в люди, хочу заробити... А правду сказав тільки тепер, у заціпенінні. І через це, мабуть, отямився.

Він сидів верхи на чужому коні, справа й зліва тяглася дорога, пустельна, вже далеко від житла. До сідла була приторочена його подорожня торба і ще якісь в'юки. Незнайомець ішов поруч, розпитуючи, і хтозна, скільки Джміль уже встиг йому вибовкати!

— Я злізу, — він злякано засовався в сідлі. Кінь питально повернув голову.

— Мене звуть Стократ, — неголосно сказав незнайомець. — Можеш мене не боятися.

— Я не боюсь!

Він ніяково сповз на дорогу. Кінь подивився осудливо.

— І торбу мою віддайте...

— Чого майстер тебе прогнав, як ти думаєш?

Джміль завмер з простягнутою рукою.

— Бо він же тебе прогнав за наказом князівського радника, — кивнув Стократ. — Але обставив справу так, ніби ти сам винен. З князем у тебе часом сварок не було?

— Насміхаєтесь, — сумно сказав Джміль. — У мене — сварки з князем... ха-ха.

— Тоді за що?

— Я чужий, — Джміль знову потягнувся по торбу. — Віддайте мої речі.

— На, — Стократ одчепив торбу од сідельної луки. — Важка. Каміння носиш?

— Золоті зливки.

— Не гнівайся на мене. — Стократ погладив коня по шиї. — Я чаклун, це так. Але шкоди тобі від мене не буде.

Позадкувавши, Джміль закинув торбу на плече. Щось тверде — напевно, кам'яний слоїк — уп'ялося в спину крізь куртку.

— Я сам по собі, з мене нічого взяти, — пробурмотів він скоромовкою. — І я нічого не боюся, чого мені боятися?

— І на майстра не сердься, — Стократ дивився на нього поверх сідла. — Він з самого початку міг вибрати цього... сина торговця. Якби розраховував на подарунки. А з князем сваритися йому не до речі.

— Чому не до речі? — вирвалося в Джмеля. — Він же єдиний майстер у мовознавстві, як без нього обійтися?

— З учнями — уже й не єдиний. А борода сивіє... Ти де ночуватимеш?

— Ночуватиму?! Я до заходу вже на перевалі буду!

І, не кажучи більше ні слова, Джміль розвернувся й поспішив по дорозі нагору.

Через хвилину його обігнав вершник. Проскакав мимо, махнувши на прощання рукою.

* * *

До перевалу від Макухи вела єдина дорога, добра, але подекуди досить-таки крута, вузька, над урвищем. Тут їздили у торговельних справах, рідше — в особистих, ще рідше забрідав дивак-мандрівник, збирач рідкісних трав або птахолов. Дорогу називали «Біла» — бо в багатьох місцях з-під землі проступав світлий іскристий камінь, гарний, але крихкий і не придатний для обробки.

Білу дорогу Джміль знав непогано: батько брав його з собою кілька років тому, коли їздив до самого князя домовлятися про податки з Високого трактиру. Тоді вони їхали повільно, з ночівлями, зупинялись коло озер, ловили кролів і вудили рибу. Та поїздка тривала три дні в один кінець і стільки ж назад; Джміль здивувався потім, коли з'ясував, що спуститися від трактиру до Макухи можна від світанку до смерку.

І піднятися майже за стільки ж — від темна до темна.

Відбитки підків незабаром зникли на білому камені. Джміль крокував, намагаючись зручніше прилаштувати на спині торбу, але вона була невдало укладена, і хоч як ти її крути, у спину весь час щось упиралося. Треба було зупинитися й перепакувати торбу, але Джміль вирішив для себе, що перший привал влаштує, як дуже втомиться, не раніше.

Ще вчора в цю пору він мріяв пройти випробування й залишитися учнем. Ще вчора він розраховував, що довгі місяці навчання — а вчився ж чесно! — не пропали даремно. Виходить, що пропали.

Незнайомиць на ім'я Стократ одним словом поставив усе на свої місця. Авжеж, майстер підстроїв його провал. Якщо по справедливості, то залишитися на навчання мав Джміль, а не Пундик... Але кого хвилює справедливість?

Унизу розійшовся туман. Крізь хмари прозирнуло сонце, і стало навіть жарко. Джміль зупинився на хвилинку, щоб поди-

витися вниз — на величезні простори, порослі рожевою сосною. На річку, що лежала підковою, на ледь помітні з такої відстані Праву й Ліву руки. І Макуху, яка за вісім місяців стала майже рідною.

«А я все одно вчитимуся мовознавству, — подумав він і сам злякався своєї зухвалості. — Я знаю основи: “солоний як воля, гіркий як час...” Удень працюватиму в батьковому трактирі, а вночі — тренуватимуся, складатиму питво, збиратиму трави й готуватиму комбінації...»

Сонце сховалося. Джміль, зітхнувши, вивернув на траву подорожню торбу.

Навіщо це потрібно? Батько, пригадалося, трусив його за комір і все повторював: навіщо? Щоб скласти кілька разів на рік напої-послання до лісовиків? Щоб куштувати й розуміти їхне каламутне вариво? Це дуже вигідно, звісно, це почесно, коли ти єдиний майстер у всьому князівстві. Але часи міняються, казав батько, князь не допустить, щоб майстер і далі був один. Знайдеться учень, другий, третій — і скоро з'ясується, що мовознавство — ніяка не чарівна таємниця, що цього можна навчити будь-якого шмаркатого хлопчиська. І залишишся ти, зі своїм мистецтвом, але без ніякого ремесла, босий і голий, і нікому не будеш потрібний, бо кому твої пляшечки потрібні? А якщо пощастить, казав батько, лісовики повимирають від якої-небудь лісовицької хвороби, і говорити всіма цими кашами-варивами стане ні з ким. То нащо тобі це треба?

Джміль зітхнув: незнайомцеві він сказав правду. Морока з пляшечками й травами, з напоями-мовцями і їжею була для нього даниною гордині. Йому хотілося бути винятковим, досягти небувалого, знати те, чого ніхто не знає.

Він сів на білий камінь і вийняв кусень хліба, який йому дала Тіна.

Учитель розповідав, що в лісовиків бувають бенкети, де всі напої й страви — одна за одною — розповідають гостям єдину довгу історію. Джмелеві багато разів снилися ці безмовні бенкети: у цілковитому мовчанні лісовики сиділи за довгими столами, і пили, і їли всі одночасно, напій за напоєм, кашу за кашею. Смаки й запахи розгортали перед ними картини, будили потаєні почуття, і жінки незабаром починали схлипувати, розчулені, а чоловіки розправляли плечі, готові йти в бій. Під кінець бенкету всі вони відчували й солодку лють, і радість, і біль очищення; жуючи хліб, Джміль намагався уявити, як працювали кухарі та мовознавці, складаючи для своїх людей ці беззвучні пісні.

Він хотів би хоч раз відчутися щось подібне. Хоч раз покуштувати самісінький початок бенкетної історії. Не кажучи вже про те, щоб приготувати її самому.

Але часи міняються, казав учитель, і його слова лягали, як у відбитки, в уже промовлені колись батькові слова. Самі лісовики забувають прадавнє мистецтво. Знавців лишилося мало. Молодим потрібно швидко й просто: де, як, з ким. Старі майстри ще пам'ятають мовознавство, яке воно було, а молоді складають послання невігадливо, часом з помилками: «рубати від червоного другого каменя до болота скраю». Спробуй їх зрозуміти. Доводиться перепитувати...

Джміль вийняв з торби окремих вузлик з найкоштовнішими своїми скарбами. Він давно мріяв укласти хоч простенький словничок, зібрати пляшечки з чистими смаками, а на ярличках написати поняття, яке вони означають. Він навіть почав роботу, щоправда, смаків знайшлося всього шість: «великий», «два», «вміти», «чекати», «торкатися», «любити».

В останньому слоїку залишилося зовсім небагато. Якщо змішати «великий» і «любити», вийде перша весільна чаша. Майстер розповідав: на весільних бенкетах цілісних історій не буває, а буває багато маленьких побажань, і кожен гість складає своє...

По дорозі зацокали копита. Джміль, похопившись, зібрав речі, оглянувся; тупіт наближався знизу, і коней там було більше, ніж один.

Про всяк випадок, Джміль одійшов у кущі. Хай хоч хто їде по дорозі — вступати з ним у розмови він не збирався. В густих заростях подекуди висіли на гілках білясті плоди. Це ягода «лунь», неїстівна, проте й не отруйна, добра для діла: витяжка з неї надає вислову відтінок «сумніваюся»...

Мимо проїхали, не помітивши Джмеля, торговець Східець і з ним погонич, що вів коня, навантаженого в'юками.

* * *

Стократ почув позаду торговця з супутником, але не став їх пропускати, а трошки приострожив коня. Добрався до крутого повороту, зупинився, вичікуючи; крізь гілля кущів можна було роздивитися частину дороги вниз, і от на цій дорозі з'явився Східець зі слугою та з товарами. Купець їхав, високо задерши підборіддя: пишався, ймовірно, вчорашнім синовим успіхом. А може, голову йому задирала звична, як вивих, пиха.

Поки що все йшло саме так, як передбачав князь: до обіду подорожні доберуться до озера і влаштують привал. Потім рушать далі; на небезпечних поворотах верхньої дороги, що в'ється, наче моток вовни, спішаться й поведуть коней обережно, крок за кроком. До цього часу розбійники зачують запах багатой здобичі й вилізуть з нори, чи де там вони ховаються.

Стократ прекрасно пам'ятав дорогу перед Високим трактиром: маленька ущелина, оточена по обидва боки кам'яними пасмами, поросла на узбіччях густими зеленими чагарями. Видно, зодчий цих гір, сам у душі великий розбійник, влаштував таке місце спеціально для хвацьких безжальних братів.

Те, що розбійники вбивають свідків — усіх свідків — не викликало в Стократа сумніву. Але хлопчик іде пішки. Пополудні він утомиться й сповільнить ходу, і добереться до перевалу, коли з усім буде покінчено...

Стократ махнув рукою, розганяючи хмарину мошкар. А може, сьогодні й зовсім нічого не станеться. І торговець, і слуга озброєні. Не скажеш, що це легка здобич. Та й розбійники не всезнайки, можуть заснути і втратити нюх, можуть зайти десь далеко, можуть покаятися, зрештою...

Він посміхнувся, заскочив у сідло й помаленьку, весь час прислухаючись, рушив уперед.

* * *

Полудень давно минув, коли Джміль, нарешті, вийшов на берег озера. Дим іще стелився над водою, і Східець зі слугою тільки-тільки піднімалися після задовгого привалу, але Джміль занадто втопився, щоб гратися в хованки.

Він скуто вклонився — все-таки підліткові годиться першому вітати старших. Слуга байдуже кивнув у відповідь; Східець поманив пальцем.

Джмелеві це не сподобалось, але він підійшов, хоч і не дуже близько.

— Додому йдеш?

— Додому.

— Усипле, мабуть, батько, що провалив учнівство?

— Усипле, — відгукнувся Джміль якомога байдужіше. І подумав: ну чого тобі ще? Не набридне глумитися?

— Свої сини будуть — тоді зрозумієш, — проговорив Східець з несподіваною м'якістю. — Ми, батьки, хочемо, щоб ви

голоду не знали, щоб не мерзли й чужим у ноги не кланялися. Через те і вчимо. Мій — бачив, який?

— Бачив.

— Буде майстер, — упевнено сказав Східець. — Бо я його ростив, не жаліючи. Все, поїхали! — він махнув слuzі. — Хліб і сир, що залишилися, віддай хлопцеві. А то геть охляв.

Слуга мовчки поклав на камінь коло багаття згорток, який збирався було забрати з собою. І незабаром Джміль знов залишився один — на березі непорушного теплого озера, де темніли випалини од багать, давні й свіжі.

Чужого згортка він так і не торкнувся.

* * *

Сонце сховалося за гору. Стократ лежав горілиць і гриз травинку; сьогодні за цілий день у нього й рiски в роті не було, живіт прилип до спини, зате чуття й слух по-звіриному загострилися.

Купець і його слуга все ще їхали. Ще лаяли себе за довгі привали й поганяли коней, прагнучи добратися до Високого трактуру перш, ніж остаточно смеркне. Приклавши вухо до землі, Стократ чув стукіт копит недалеко внизу: скоро вони будуть тут, приманка з'явилась.

Приманка з'явилась, але звіра досі не було. Лежачи в затінку, зливаючись із землею та глицею, Стократ був невидимий, але й сам бачив мало. Коли розбійники висунуться вперед, збираючись почати діло, він почує. А поки що душогуби залягли, як він, і чекають.

Або їх тут нема. Пішли, втекли, розійшлися, кожний несе свою частку попередньої здобичі, і кожний сподівається почати життя заново...

Жити заново. Відкрити, скажімо, трактир при дорозі. Або збудувати кузню, або просто осісти в селі й обробляти клаптик землі. Перерізані горлянки залишилися в минулому, грабунку взагалі не було, ми все почнемо спочатку... Стократ витягся, розминаючи затерплу спину, і вкотре вразився, звідки до нього приходять думки. У його дитинстві, холодному й темному, думок майже не було. Тільки боротьба та лють; усі навколо були молоді й приречені.

Меч став його першим учителем і другом.

Голодний хлопчисько бродив по дорогах — спершу безцільно. Потім теж безцільно, але вже усвідомлюючи це, перебуваючи

в нецільності, як у польоті. Він багато думав про людей: часом один підпасок, зустрійтий на світанку, давав йому поживу для міркувань аж до вечора. Непомітно для себе він навчився читати, навіть купив і прочитав кілька книжок, але історії, розказані в них, здалися йому занадто сухими й вигаданими порівняно з тим, що він бачив і про що думав. От, наприклад, якісь розбійники мовчки ділять награбоване й розходяться в різні боки. Ну як Стократ може знати, про що вони мріють? Якими словами приколисують совість?

Стократ виплюнув жовану травинку, зірвав наступну, і його вразив її терпкий смак. Смак... Що він означає? Про що, крім зелені й літа, може розповісти ця терпка кашка?

Учора він витратив кілька годин на прогулянку до «маяка» — так називали чашу зі смолою, де лісовики, коли бажали про щось сказати сусідам, розкладали вогонь. Дозорець приносив князеві пляшечку з посланням. Майстер-мовознавець, задалегідь попереджений, полоскав рот особливо чистою водою і клав повідомлення на язик. І після довгого величного мовчання вірікав побажання, або питання, або повідомлення.

Стократ так чітко уявляв собі цю сцену, наче сам багато разів був її свідком. Учора він постояв коло погашеного маяка, проте далі в ліс не пішов: там явно хтось був, і чатував, можливо, з луком у руках, і дорога була вистелена такою тріскучою глищею, що, мабуть, у того, хто нею піде, міг би влучити й зовсім сліпий стрілець...

Наче у відповідь на його думки, тріснула гілочка під чиєюсь ногою. Стократ насторожився. Чи не зарано?

Якраз пора. Три чоловіки, один з них дуже важкий, мовчки займали місця по той бік ущелини. Мисливці.

Він притис вуха до землі: і жертви були зовсім поруч. Ті самі коні з парою вершників і багажем...

І один пішохід. Легконогий. Легкий.

Підліток.

* * *

Джміль крокував і сумно пишався собою. Про кам'яну стежку, яка сполучає два закрути дороги, розповів йому ще в Макусі молодий погонич, що часто супроводжував купців через гори. Закінчивши хвалькувату розповідь, як він, бувало, обганяв кінних перед самим перевалом і до смерті їх дивував, з'являючись попереду, хлопець зажадав од Джмеля клятви, що

сам він цією дорогою користуватися не буде: дуже небезпечно. Проте Джміль резонно зауважив, що нічого обіцяти не мусить: погонича за язика не тягли, а Джмелева безпека — Джмелів особистий клопіт.

Він і не збирався пробувати цю стежку. День минав, сонце хилилося донизу, втома тягла до землі, але попереду ще було повернення, і треба було пояснити батькам, чого він так і не став шановною людиною; щоразу, як Джміль про це думав, його ноги крокували повільніше, і він хотів, щоб дорозі не було кінця. Але прикметою схованій стежці служив білий камінь на узбіччі, і, побачивши камінь, Джміль згадав розповідь погонича й захотів тільки глянути: існує «швидка» стежка, чи це брехня?

А за мить виявилось, що по таємній стежці можна тільки підніматися. Спускатися не можна, якщо не хочеш скрутити в'язи; холонучи з жаху й проклинаючи себе за дурість, Джміль ліз і ліз нагору. «Якщо я впаду, — думав він, — пляшечки й глечечки в торбі поб'ються, й усі мої смаки пропадуть даремно... І “великий”, і “вміти”, й усе інше, включно з “торкатися” й “любити”».

Кілька разів він і справді трохи не зірвався. Видихнув, укритися потом і подряпинами, зневірився — і раптом вибрався на рівне місце. Це був інший закрут дороги, погонич не збрехав, і Джміль залишив позаду торговця Східця разом з його товаром...

Не встигнув він оддохатися — і на дорозі почувся тупіт копит. Східець і погонич виїхали з-за повороту й різко придержали коней.

— Агов! Хто такий?

Купець схопився було за зброю. Придивившись, опустив руку.

— Ти?! Як ти тут опинився?!

Джміль розгубився:

— Я? По стежці...

— По якій стежці, ти, зізнавайся!

Вони обступили його з двох боків. Східець заніс нагайку.

— З ким ти водишся? Хто тебе привіз? Хто тут ще є?!

— Нікого, — пролепетав Джміль. — Я по стежці...

Погонич зіскочив із сідла, закрутився, виглядаючи щось на узбіччі, і знайшов стежку, згори — майже стрімку.

— І справді, стежка...

— І як він тут в'язи не скрутив!

— Та сліди ж...

— Спритний пройдисвіт, — з огидою сказав купець. — Що ж, до трактиру лишилось недалеко. Підеш з нами. От з батьком твоїм і з'ясуємо, що за стежки і хто тебе навчив ними ходити... Ану, держися за стремено!

Він ще погрався нагайкою, але не вдарив. Діждався, коли погонич сяде в сідло, коли Джміль візьметься затерплюю рукою за холодне брудне стремено, — і тоді направив коня вперед таким швидким кроком, що Джмелеві довелося побігти.

Кам'яна пляшечка впивалася в спину.

Попереду відкрилась рівна пряма дорога. Джміль знав, що звідси до трактиру насправді дуже близько. Йому вже було бай-дуже, що і як пояснювати батькам. Піт заливав очі. Джміль підняв голову, намагаючись скинути волосся, що впало на лице, і раптом побачив попереду на дорозі людину. У першу мить Джмелеві здалося, що перед ним батько — хтозна-як довідався про повернення сина й вийшов зустрічати.

А в наступну мить той, кого Джміль сприйняв за батька, змахнув рукою, і повітря завищало. Наче у відповідь, верескнув позаду погонич, а торговець Східець раптом захрипів і пролився зверху теплим дощем.

Джміль пірнув під коняче черево. Чужі ноги у важких чоботях опинились і справа і зліва, іржала й билася в'ючна кобила, але її міцно схопили за вуздечку. Східець, що на диво довго, як на мерця, тримався в сідлі, нарешті гепнув додолу, і Джміль ледве встиг відскочити з-під падаючого тіла.

Його порятунок був — заскочити зараз верхи й кинутися вперед, до рідного дому, де захист і допомога. І він рвонув, схопившись за гриву чужого коня, але кінь здійнявся дибки й скинув його, і поскакав уперед, закривавлений, одним своїм виглядом розносячи погану звістку — а Джміль залишився лежати на камінні і не міг навіть ворухнутися, щоб відсунутися зі шляху сокири, що летіла, мов на плаху...

Сокира впала за дві волосинки від Джмелевої голови, причому відрубана рука, що вчепилася в топористе, іще сіпалася.

Гримнулося важке тіло. Дуже важке. Прямо на ногу. Джміль скрикнув: йому здалося, що під цією вагою переломилася кістка. Поруч заскреготіла сталь, хтось охнув, а потім почулося, як віддаляються швидкі кроки. Знову заіржав кінь. Джміль залишився на дорозі один — якщо не лічити небіжчиків.

Скавулячи, плачучи, він насилу виліз з-під важкого тіла. Той, що на нього впав, був мертвий розбійник з сокирою — неосяжні плечі, величезний зріст, такі переважно йдуть у різники...

Джміль підвівся і знову сів — ноги не тримали. Східець лежав нерухомо, відвернувши лице, ніби засоромившись. Тіло погонича в сірому плащі майже зливалося із землею. На узбіччі, осторонь від інших, валявся ще один мрець, молодий незнайомиць у чистому франтівському одязі, зіпсованому зовсім трохи — дірою на грудях. Коні десь ділися; ледве чутно шумів ліс, і з кожною секундою ставало темніше...

Знову почулися швидкі кроки. Тінь виринула з-за повороту; Джміль здригнувся.

— Джміль? — уривчасто запитав знайомий голос.

— Га...

— Вставай.

Його знову взяли під пахви, наче маля, й поставили на ноги. Джміль одразу згадав сьогоднішній ранок — темряву й холод, і оцього ось незнайомця, нав'язаного йому в провідники.

— Де ти тут узявся? — незнайомиць зазирнув йому в очі, хоч уже було дуже темно. — Разом з купцем? Чого ти з ними?

— Стежка, — прошепотів Джміль. — Я по стежці... короткій.

Цей чоловік мислив куди швидше за покійного торговця Східця:

— Не найкращий день, щоб ходити короткими стежками. Я вже було подумав, що тебе вбили.

Попереду, куди вела дорога, замерехтіли вогні, почулися голоси й кінський тупіт.

— Зустрічай батька, — так само уривчасто велів незнайомиць. — Кінь під скривавленим сідлом — не найкращий вісник, правда?

* * *

Остаточо споночіло. Двоє тіл лежало посеред двору під рядном. Ще двоє — збоку, без накриття. Хазяїн трактиру, високий блідий чоловік, стояв над ними з ліхтарем, то піднімаючи світло, то опускаючи, наче досі не наважуючись повірити очам.

— Твій син витримав іспит, але його не взяли вчитися далі, бо він не з Макухи.

Хазяїн одірвав погляд од убитих розбійників. Подивився на Стократа, насупився, намагаючись зосередитися:

— Не взяли?

— Князь велів не брати прийшлого.

— Князь... — хазяїн знову подивився на трупи.

Його дружина стояла, вчепившись у меншого сина. На Джмелевому лиці засохла чужа кров. Два його брати повернулися зі смолоскипами, ведучи за вуздечки коней.

— В'юки тут... Усе ціле...

— Ціле, — повторив, мов заведений, хазяїн трактиру. — А ти... Стократе... де ти тут узявся?

— Не цілий же вік мені жити в Макусі. Я бурлака, якщо пам'ятаєш.

— Бурлака, — хазяїн закусив губу, прагнучи покласти край нав'язливій грі в луну.

— Але Джміль витримав іспит, і хто завгодно може це підтвердити.

— Батьку, — старший хазяїнів син зупинився поруч. — Ми... ще одного знайшли.

— Ще одного? — хазяїн здригнувся.

Середній син, сопучи, затяг у двір рядно. Каблуки лежачого в рядні залишали борозни на чорній землі.

Стало тихо.

Цей розбійник умер останній: Стократ його ледь не впустив. Догнав у напівтемряві, незвично швидкого й спритного, і зупинив, не гукаючи, не глянувши в лице...

— Це лісовик, — сказав старший син.

Стократ узяв у нього смолоскип.

Лежачий був худий і невисокий на зріст, і, мабуть, молодий. Повіки його заплющених очей були пришиті до щік вигадливим тонким швом.

— Ще ніколи не бачив лісовиків, — зізнався Стократ. — І часто вони йдуть у розбійники?

* * *

Дім, де він виріс, заслінка груби, столи й підлога, запах диму й вогкого дерева, — все, чим він жив у колишні спокійні роки, обволікало Джмеля, притупляло біль і проганяло страх. Він повернувся додому, і все, що сталося сьогодні ввечері, відсунулося й поблякло: смерть купця і його погонича, сокира, що летіла в голову, відрубана рука, що вчепилася в топоричце...

Однак усе, що було в ці вісім місяців, відсунулося й поблякло теж: учнівство й життя в чужих людей, солоні таблички і вправи для чутливості язика, нарешті, надія стати майстром-мовознавцем. Джміль наче враз помолодшав, ніби

життя його повернулося назад, до роздоріжжя, й пішло геть іншим шляхом.

Мати нагріла води й скупала його, наче маленького. Їй було байдуже і до мертвих розбійників, і до лісовика: менший син повернувся додому, у цьому був єдиний сенс і цінність дня. Вона була така ласкава й діловита, що Джміль зрозумів: мати ніколи й не вірила, що він досягне успіху в мовознавстві, його провал був для неї питанням часу.

— Ти весь подряпаний, ой-ой... А чого такий синець на спині?!

— Це я торбу погано склав... Кам'яна пляшечка весь час впи-валася...

— Кам'яна? Що за штуки, з каміння пляшки робити — дурість!

Вона вилила ківш води йому на голову. Відчуваючи, як тече по лицю тепла вода, Джміль здригнувся — згадав загибель торговця Східця.

У Макусі ще не знають. Пундик ще не знає, що його батько нікому більше не покаже ні своєї пихи, ні гордості. А хтось же ж має принести цю звістку в Макуху...

«Тільки не я, — подумав Джміль і одночасно зрадів і засоромився. — Я не вчитимуся далі, зате мій батько живий...»

Батько й бурлака на ім'я Стократ розмовляли в обідній залі, і в порожньому трактирі якимось дивно глухо звучали їхні голоси.

* * *

— Виходить, ти все-таки чаклун.

— Я бурлака.

— Чаклун-бурлака, — хазяїн трактиру ніяк не міг зупинити важкої голосної луни, що звучала в ньому десь усередині й змушувала повторювати вже сказані слова.

— Хоч би й так.

— І ти не просто проходив мимо.

Стократ зітхнув:

— Та й ти не просто так сидів у себе в трактирі й чекав проїжджих.

— Що? — хазяїн різко підняв голову.

Стократ дивився йому прямо у вічі.

— Наклеп, — хрипко сказав хазяїн трактиру. — Я людина... надійна, у мене ліцензія від князя... стільки років на одному місці, мене всі знають... А ти бурлака, ти... про тебе таке кажуть, що...

Він замовк.

— Поділили здобич і розійшлися в різні боки, — задумливо сказав Стократ. — Хтось пропав і вмер, хтось вижив і далі чинив розбій, хтось на свою частку вибився й побудував млина... чи трактир, наприклад. І пішло інше життя: сім'я, діти, господарство. Але коли раптом з'являються колишні друзки, як їм відмовиш?

— Наклеп, — прошепотів хазяїн, і голос його з хрипкого став сиплим.

— Півроку тому — були ті самі чи інші?

— Не знаю. Ти мене не забалакуй... чаклуне.

Стократ кивнув:

— Так. Допитати б їх, та пізно. Хоча...

Він витяг з піхов меча.

Хазяїн трактиру відсахнувся разом з важким кріслом, на якому сидів:

— Ти...

Й одразу вмовк. Клинок у Стократовій руці тьмяно світився, наче вузьке віконце в ледь освітлений, хиткий світ. Там, усередині, ворушилися тіні, наче водорості на дні.

— Придивися, — Стократ простяг клинок трактирникові, руків'ям уперед.

— Ні, — той сховав руки за спину.

— Придивись, хто там усередині. Може, когось упізнаєш...

— Ні!

— Дарма, — Стократ підніс клинок до очей, і на його лице впав синюватий відблиск. — Мій меч не те що любить убивць... Він просто забирає їх собі.

Трактирник видав горлом свистячий звук.

— Ось три душі, — продовжував Стократ. — Дві зрозумілі, як стерво, тупі й смердючі — кінчені. Третя неясна якась, хоч теж ясно — душогуб... От як лісовик міг зв'язатися з розбійниками? Я так зрозумів з розповідей, що лісовики ніколи не водилися з людьми.

Трактирник важко дихав, не торкаючись лоба, не витираючи поту, узагалі не ворущачись, наче жук, що прикинувся мертвим.

— Ти давав їм притулок? Годував? Ти знав про їхні плани? — м'яко спитав Стократ.

— Не знав, — глухо сказав трактирник. — Косий Бурдюк — він дев'ять пудів важить... важив. Ти його бачив, ми його тягли... Він убивав одним пальцем. Отак, тицьне пальцем у скроню...

— Торговець Східець був у Макусі не з останніх людей, — Стократ дивився у свій клинок, як дивляться у вогонь. — Високо піднявся, може, навіть занадто високо. Гарна здобич, ласа... Чого з ними був лісовик?

— Я не знаю. Я просто хотів жити, чаклуно, у мене діти...

— Вони знали?

— Ні, — трактирник підняв голову. — Діти ні при чому. Дружина теж.

— А трактир на які гроші збудований?

Трактирника почало трясти, й видовище це було моторошне: він був чоловік небоязкий, досвідчений. Услід за ним задрижав стіл і, здається, здригнулися стіни, наче весь трактир затрясся, раптом усвідомивши свою приреченість.

— Тоді ви розділили здобич і розійшлися, — Стократ приплющив очі, ясно уявляючи собі роздоріжжя й мовчазних розбійників, що йдуть у різні боки. — Багато років тому, і був ти молодий, як твій старший син тепер... Багато тобі дісталося? Чимало, видно...

Тихо скрипнули сходи. Хтось легкий, обережний зупинився на верхніх східцях і постукав, як у двері, по поруччю — питаючи дозволу зайти.

Трактирник завмер.

— Спускайся, Джмелю. — Стократ одним рухом увігнав меч в піхви. — Чого не спиш?

* * *

Він докладно розповів братам, що сталося в лісі. Навіть після розповіді — не кажучи вже, що сам це пережив, — спати не хотілося.

Брати були старші за Джмеля на три й чотири роки, і все життя, скільки він пам'ятав, водилися більше між собою і вважали молодшого шмаркатим малям. Тепер вони його слухали, роззявивши роти, і Джмелеві привиділася в їхніх поглядах повага, але вони майже одразу забули про нього й почали сперечатися про розбійників, про мечі й сокири, і розповідати одне одному, як кожен з них легко міг перемогти горлорізів.

Джмелеві дуже хотілося поговорити з ними про своє навчання, про мовознавство, про таємні смаки на бенкетах сліпих лісовиків. Але, слухаючи братів і згадуючи розмову з матір'ю, він дедалі ясніше розумів, що мовознавство не цікавить тут навіть мишу в запічку, і що зарозумілі плани треба забути якнайскоріше.

Він вийшов, а брати й далі сперечалися. Він пройшов повз порожні гостьові кімнати, сам не знаючи, навіщо й куди йде по такому знайомому рідному дому; вихід на сходи загороджувала важка запорошена завіса — коли в трактирі були гості, вона глушила шум, що долинав знизу. Тепер вона заглушала голоси — унизу розмовляли Стократ із батьком.

Джміль прослизнув крізь завісу легко, як запах — тканина ледь гойднулася. «...чимало, видно», — сказав унизу Стократ. Джміль злякався, що ненароком підслухає чужу розмову, і стукнув по поруччю — зараз скаже батькові, що захотілося пити, що спустився по воду... Він і справді відчув спрагу.

— Спускайся, Джмелю. Чого не спиш?

Він пам'ятав звук кожної сходинки. За вісім місяців майже нічого не змінилося — тільки третю зверху батько, схоже, зміцнів. Будинок був збудований добротно, з доброго дерева й багато років уже стояв, лише поскрипуючи східцями й не потребуючи особливого ремонту.

— Я просто хотів води, — Джміль зупинився внизу сходів, несміливо подивився на батька — той був дуже блідий, на лобі краплинами виступив піт. Видно, через загибель торговця Східця ніяк не міг оговтатись.

— І мені налий, будь ласка, — кивнув Стократ. Джмелеві здалося, що його очі слабко світяться в напівтемряві, але це, звісно, через те, що в них відбивається вогник тьмяного ліхтаря на столі.

Джміль мовчки пройшов до діжки з водою, зачерпнув ковшем, узяв з полиці два кухлі. Наповнив перший і поставив перед Стократом; він змалку прислужував гостям, звична дія знову підказала йому, що ніякого навчання не було, що життя повернулося до роздоріжжя.

Стократ подякував кивком.

— Твій син талановитий, — упівголоса сказав він батькові. — Я бачив, як він пройшов випробування. Цікаве це мистецтво, скажу я тобі, і дуже важке.

Джміль, не стримавшись, подивився батькові в лице. Йому дуже хотілося побачити там... гордість. Хоч би тіль. Задоволення з того, що сина похвалили. Але батько сидів блідий, не витираючи поту, і, здавалося, взагалі не чув гостевих слів.

Джміль налив води собі й напився. Сполоснув кухля, поставив на полицю. Батько й далі нічого не казав, і це було дивно, навіть страшно.

— Поспи, — сказав Стократ. — Уже скоро світанок.

Він так і не торкнувся кухля, що стояв перед ним.

Джміль хотів сказати батькові, який щасливий бачити його живим і здоровим — бо розбійники, що хазяйнують на дорозі, могли добратися й до трактиру. Він хотів розповісти, як Стократ урятував йому життя. Хотів попросити прощення за те, що так і не став майстром, хоч обіцяв.

Але порушувати мовчанку, що висіла над порожніми столами, забракло духу. Він невиразно щось буркнув, нахилив голову й повернувся нагору. Важка завеса зімкнулася за ним.

Він не чув, як унизу Стократ сказав мовчазному, блідому, мокрому трактирникові:

— Заради нього я тебе не зачеплю. Хоч ти теж убивця.

* * *

До світанку лишалися хвилини. Небо дедалі світлішало, і Стократ спішив. Він задумав виїхати ще до того, як зійде сонце, але, перш ніж їхати в Долину, треба було зробити дуже важливу справу.

Він недовго шукав стоянку розбійників. Знайшов прив'язаних коней під навісом. Легко відшукав схованку, але порожню. Скоріше за все, були ще схованки: десь же осіли гроші, забрані в купців з Долини всього кілька днів тому. Довше не затримувався: знайдеться, кому тут понишпорити, а трактирник навряд чи посміє приховати від князя хоч монету...

Він сів на камінь, що раніше служив, очевидно, кріслом для ватажка на ім'я Косий Бурдюк, того самого, що «вбивав пальцем». Витяг меча. Світло клинка зробилося яскравішим, туманні фігури всередині заворушилися, наче хотіли роздивитися Стократа — хоч у жодної не було очей.

Лісовикова душа трималася окремо від інших пійманих душ. Стократ придивився; цей мертвий був вигнанцем. Давно. За що плем'я відреклося від нього і як йому жилося у світі, де всі говорять і бачать, але ніхто не вміє смакувати?

— Жаль, — сказав Стократ уголос. — Та що ж удієш.

Він підвівся, ногою збив кору з трухлявого пня, оголивши поселення білястих личинок. Торкнувся вістрям меча гниючої стінки:

— Ідіть.

Дві розбійницькі душі легко впали з клинка, потонули в безформних маленьких тільцях. Нагорі, у кронах, залопотіли крила: прокидався зголоднілий за ніч ліс.

— Отже, така доля, — сказав Стократ, хоча ніхто його й не чув.

Повагавшись, він одійшов убік і встромив меч в землю при корінні молодій ялинки:

— Іди.

Душа лісовика-вигнанця пішла в дерево. Стократ сам не знав, чого він виявив до чужинця таку милість.

Він одв'язав полонених коней, зголоднілих, наляканих, і швидким кроком повернувся до трактиру.

* * *

В обідній залі господиня накрила на стіл. Трактирник, досі блідий, з червоними плямами на щоках, непорушно сидів над повною тарілкою. Втім, особливого апетиту не було ні в кого; старший син їв за шинквасом не сідаючи, середній сидів коло матері, Джміль мовчки розносив хліб. Коли Стократ зайшов, легенько стукнувши у двері, всі обернулися одночасно.

— Я там коней привів, треба нагодувати, — він недбало кивнув через плече. — Гарні коні, видно, тих нещасних з Долини...

Трактирник нервово стис ложку.

—...І зберіть мені клунок у дорогу, — продовжував Стократ. — Хліб, сир, копчене м'ясо. Заплачу, зрозуміло.

Хазяїн ледве встиг приховати непристойну радість:

— І куди ти?

— У Долину, а то ж куди.

Стократ сів скраю.

— Нам би мерців вивезти, — нерішуче сказала жінка. — Страшно дуже...

— Пане, — зненацька сказав середній трактирників син, не зводячи зі Стократа захопленого погляду. — Дозволь подивитись на твій меч!

Трактирник захлинувся й застиг, вирячивши очі, поволі червоніючи, наче рак в окропі. Старший дивився з-за шинкваса, під удаваною статечністю ховаючи цікавість.

Стократ усміхаючись витяг меч з піхов. Клинок був чистий, як і має бути щира сталь. Старші трактирникові сини, зачаровані виглядом прославленої зброї, не звернули ніякої уваги, що батько їхній трохи не вмер, вдавившись кашею.

Дружина швиденько постукала трактирника по спині. Джміль стояв, тримаючи перед собою тарілку з хлібом, дивлячись не на меч і не на батька, а на Стократа.

Раптом у дворі загавкали собаки. Застукали копита. Жінка схопилася:

— Гості приїхали!

І кинулась до дверей, але двері розчинилися перед нею самі. Жінка позадкувала: в одвірку стояв стражник з Макухи, із запаленими очима, блідий, дуже злий.

— Агов! Трактирнику! Що тут у вас? Що за трупи?!

Оце князь, подумав здивований Стократ. Таємні спостерега-чі? Голубина пошта? Чи, враховуючи нічний час, совина? Щоб до ранку прибути на перевал, треба виїхати з Макухи раннім вечором, а краще після обіду, а ще краще їхати зранку, бо нічна поїздка по Білій дорозі може закінчитися на дні ущелини, на гострому камінні...

Трактирник почав пояснювати про розбійників, причому вигляд у нього був такий розгублений і наляканий, що підозрювати в ньому спільника було просто смішно. Тим часом стражників у обідній залі було вже четверо, і всі вони, судячи з вигляду, подолали свій шлях уночі і в поспіху.

— Купець, значить, — сказав, наче виплюнув, старшина дозору. — Доторгувався Східець... Ну та й розбійники, хай їм, полягли, це добре, трупи треба звезти вниз, може, впізнають кого... А ти, — він раптом обернувся до Джмеля, який так і не випустив тарілки з хлібом, — про тебе є спеціальний князівський наказ: тебе терміново доставити в Макуху.

— Мене?

— Його?

— Джмеля-а?

— Що сталося? — нарешті спитав Стократ.

— Що треба, — пробурмотів стражник, але, обвівши поглядом обличчя, все-таки не промовчав: — Прийшло повідомлення від цих... лісовиків поганих, прислали князеві якесь своє вариво. Майстер-мовознавець його сьорбнув — і помер у ту ж таки мить!

Джміль упустив тарілку. Глина розкололася, чорні скалки розляглися віялом на підлозі.

— А тому збирайся, хлопче, — стражник був похмурий, мов чорна хмара. — Немає більше в Макусі мовознавця, а цей, Пундик, хай йому, з переляку весь у соплях сидить... Лісовики дроворубів обстріляли. Двох привезли ледве живих, поколотих, у третього стріла вухо збила. І не зрозуміло, що відбувається, сучком їм у дупу, і чого ждати, с-сучком, сучком...

— Я зараз, — тихо, але виразно сказав Джміль. — Я зберуся. Зараз.

Він нахилився й дуже швидко став збирати хліб. Більше в кімнаті ніхто не рухався: тракторник важко дихав, дружина його стояла, заламавши руки, і завмерли старші сини.

— А про мене князь нічого не казав? — запитав Стократ.

— Про тебе? — здивувався начальник варти. — А навіщо ти нам потрібен? Їдеш у Долину — то й їдь собі...

— Розпорядження твої засунь собі у вухо, — м'яко сказав Стократ. Стражники одночасно ворухнулись, як торкнута вітром трава, але одразу, перехопивши його погляд, завмерли.

Піднімаючись, він люто розтяг губи:

— Хазяїне! Коней нам свіжих!

Усі в цю мить дивилися на нього, і тільки Джміль — без страху.

* * *

Удруге за кілька днів Джмелеве життя круто повернулось. Якщо не зважати на той момент, коли воно висіло на волосині.

Стократ узяв його до себе в сідло. Першу частину шляху, рівну, здолали легко й незабаром опинилися на місці вчорашнього побоїща. За ніч кров усоталася в землю, але клятві мухи, кружляючи над стежкою, дзвеніли настирно й нудотно. Джміль судомно ковтнув. Стократ торкнувся острогами коня, і той перейшов на рись.

Проминули те місце, де Джміль зустрів торговця. Проминули потаємну стежку; Джмеля погойдувало в сідлі, і погойдувався світ навколо: мальовнича прірва праворуч. Стрімка стіна, поросла чагарями, — ліворуч. Потихеньку почали злипатися очі.

— А тепер, — сказав Стократ упівголоса, — розкажи мені все, що знаєш про лісовиків. Це дуже важливо.

— Я небагато й знаю...

— Просто відповідай. Як вони себе називають?

— Вони? Люди...

— У них немає спеціального слова... смаку, щоб виділити своє плем'я з інших? Деревні, лісові... щось такого роду?

— Ні. Вони кажуть... вони смакують про себе — «люди».

— А ми тоді для них хто? Як вони нас називають?

— Чу... чужі, — Джміль затнувся. — «Без'язикі».

— Хто в них править? Князь, правитель — хто?

— Називається «вождь»... У них є кілька родів, значніші й простіші, вождь — такий важливий дід... здається.

На вузькій і крутій ділянці дороги Стократ спішився, залишивши Джмеля в сідлі, і пішов поряд, ведучи коня за вуздечку. Стражники догнали їх і тепер їхали позаду, дотримуючись шанобливої відстані. За стражниками, відставши, тяглися старші Джмелеві брати з сумним вантажем — тілом Східця.

— Вони, виходить, люди, а навколо без'язики чужинці, — замислено проказав Стократ. — Слухай, а як вони думають? Якщо в них немає слів?

— По-моєму, так само, як ми. Тільки... язиком.

— Отак?

Стократ висунув язика, витріщився на його кінчик, скосивши очі. Джміль, хоч який був змучений, засміявся.

— Так, повеселішав, уже краще... А що в них за зброя, крім луків?

— Ще металльні ножі... Усяке. Вони хороші мисливці... Ще отрути.

— Отрути — це погано, — пробурмотів Стократ. — Раніше вони ніколи не намагалися отруїти послання?

— Що ти!

Стократ замовк, про щось міркуючи. Дорога стала рівніша й ширша. Стіна зліва відступила, даючи місце низьким кострубатим соснам. Сонце визирнуло й відкрило Білу дорогу чи не всю — кручений шнурок жовтувато-молочного кольору.

— Ти кажеш, вони мисливці. Що, на полюванні, щоб терміново покликати товариша, вони несуть йому питво?

— Ні! Розумієш, вони ж не глухі. Вони можуть перегукуватися по-пташиному, наприклад. Повторювати звірині звуки. Щоб сказати «Привіт, це я» або «Подивися праворуч» — самого свисту вистачить. Але вони не називають це «мовою» і не вважають розмовою, гідною людини.

— Гм.

— А «мовою» вони називають тільки те, що можна покуштувати язиком... Посмакувати. Це гідно людини. У них є цілий ритуал для бесіди — коли двоє сидять, і перед кожним спеціальний прилад, щоб обмінюватися смаками. Потім настанови — коли один готує смаки, а багато інших смакує. Майстер розповідав, є ще пісні, поеми...

Джміль затнувся. Він не міг журитися за майстром. Повинен був журитися, але не почував скорботи, а тільки гіркоту.

— Поеми? — обережно здивувався Стократ. — Пісні?

Джміль зітхнув:

— Будь-який сенс на воді або на вині, або на жирі — це просто послання. А вкласти сенс у їжу — це вже пісня. Наступний щабель мистецтва.

— Тушковане м'ясо, — мрійливо проговорив Стократ. — З підливою... і травами. Я відчуваю цей смак... Але не чую пісні. Тільки втіху для шлунка.

— От за це вони, власне, і зневажають людей. — Джмелья на секунду перестало хилити в сон. — Майстер розказував — у них у давні часи бували довгі бенкети... де всі одночасно смакували щось героїчне. І до кінця бенкету знали й почували більше, ніж на початку.

— Героїчне? — зацікавився Стократ. — Про що ж?

Джмель відвернувся від прірви, щоб не закрутилася голова.

— Про подвиги. Про воїнів... Про те, як хтось гине, а інший в останню мить приходиться на допомогу і всіх рятує.

І замовк, уражений невідповідністю: він, що жодного разу в житті не тримав меча, — і пишномовні мрії про доблесть.

— Воєнна доблесть — це добре. — Стократ ішов легко, його чоботи, здавалося, ледь торкалися крутої, нерівної, кам'янистої дороги. — Тепер скажи мені: з ким вони воювали? Коли? Хто переміг?

— Я не знаю! Це ж хтозна-скільки років минуло! Майстер казав, що в них були війни між собою, потім ще з людьми, тоді, раніше, коли про Макуху й не чули. А потім їм набридло воювати, вони пішли до себе в ліси й відгородилися від усіх. Їм нічого не треба — усе в них є, ліс, вода, дичина... От тільки буряки люблять. На буряки найохочіше міняють свій ліс.

Дорога вийшла на новий закрут. Уперше з'явилася внизу Макуха — найвищі будинки, князів дім та вежа, лісові склади й тартак, широка дорога до пристані...

— Скажи, отруєне послання — що це може означати? — тихо запитав Стократ.

— Війна, — Джмель говорив ледве чутно, так, що шелест дрібних камінців під копитами коня заглушив його слова. — Отруїти посланням — це... принизити. Обізвати брудною твариною. Не просто вбити, а...

Він замовк. Увесь жах становища відкрився йому тільки тепер: майстер мертвий. Немає гіршої звістки, ніж отрута в посланні. Ніхто в Макусі цього не розумів, ніхто не знав звичай лісовиків так, як знав їх Джмель.

Стократ заглянув йому в лице, знизу вгору:

— Чого притих?

Джміль мовчав; Стократ торкнувся його руки.

— Не бійся.

Джміль знизав плечима.

Стократ мовчки заскочив у сідло за його спиною, і кінь перейшов на рись. Джмелеві довелося міцніше зціпити зуби.

* * *

Вулиці Макухи пропахли страхом і злістю. Робота зупинилася. Діти сиділи по домах; коло помосту зібралися чоловіки, майже всі при зброї. Стократ вчасно помітив юрбу попереду й обігнув майдан кружним шляхом.

Він чудово уявляв собі, що станеться через кілька хвилин, коли на майдан прибудуть стражники з тілом Східця. Треба було поговорити з князем якнайскоріше — перш ніж перед домом зупиниться процесія озлоблених людей, що несуть жертву на руках і спрагу помсти в горлі. А те, що Східця припишуть до числа колишніх і майбутніх жертв лісовиків, Стократ не сумнівався.

Він клацнув язиком, і кінь помчав по напівпорожніх вулицях, мов скажений. Джміль охнув і помаленьку почав сповзати на бік.

— Тримайся.

Стократ спинив коня перед будинком князя, зістрибнув і підхопив хлопчика за мить до падіння:

— Ходімо.

Стражники, що чергували коло входу, заступили було дорогу:

— Пане, ви в покоях правителя, віддайте меч!

Стократ не дивлячись витяг з піхов клинок, і всі четверо розступилися, наче тісто під ножем.

* * *

Джміль ніколи не переступав порога князівських покоїв. Панелі з рожевої сосни, різьблені картини, що зображали полювання та битви, здалися йому зненацька грубими. Рожеве дерево з часом набуло неприємного м'ясного відтінку; Джміль опустил очі, щоб не спіткнутися об який-небудь поріг, щоб не попасти чоботом у складку плетеної циновки, і з сумом подумав, що за сліди на такій підлозі його, мабуть, покарають.

Стократ знав, куди йти. Джміль ішов за ним, як лоша на прив'язі. Величезний будинок глухо шумів, наче вітер у дима-

рях, у цей шум впліталися схлипи й тонкі завивання. У передньому покої виявився Пундик — він стояв навколішки й ридав, не витираючи сліз і соплів, скорчившись, майже торкаючись лобом блискучої дерев'яної підлоги, але це були поки що сльози не горя, а страху.

— І тебе, — голосив він, побачивши Джмеля, — і тебе теж... усіх нас потруять...

І завив; Джмелеві здалося, що Пундик, як завжди, грає, зображаючи тепер маля: ану ж пожаліють дитину.

Він сповільнив кроки, розуміючи, що треба сказати, сказати хоч щось осиротілому Пундику — але Стократ поклав йому руку на плече, важку й тверду руку, яка не допускає заперечень, і провів уперед, до закритих різьблених дверей. Легко стукнув кісточками пальців — прямо по лобі зображеного на дверях воїна, штовхнув двері й зайшов; князь стояв коло вікна й дивився трохи роздратовано — начебто чекав Джмеля й Стократа, давно чекав і вже втомився через їхнє запізнення.

— Поспішали, — сказав Стократ з порога, наче вітаючись. — Чули.

Князь подивився на Джмеля. Потім знову на Стократа й знову на Джмеля, наче щось вирішуючи.

— Вийди, — тихо сказав Стократ. — На хвилину.

Джміль повернувся за двері з вирізьбленим на них воїном. Щільно причинив за собою важку стулку. Пундик так само стояв навколішки, дивився на нього знизу вгору зовсім сухими, тверезими очима:

— Він тільки губи помочив і зразу весь почорнів, як у вогні. І впав. Ні слова не промовив! Чорний, як головешка! Зуби вишкірив! Я більше ніколи, ніколи в житті не візьму... нічого від лісовиків, ніякої їхньої посилки! Нехай мене хоч ріжуть, хоч патрають — я в рот ні краплі не візьму!

— Дірявий човен далеко не попливе, — пошепки сказав Джміль.

— Що? — Пундик зморщив лице. — А... Та він нам тоді, на випробуванні, чистої води дав, обом. Тільки ти дурень. А я згадав, як він нас учив ще навесні: якщо зовсім не можеш прочитати — збреши що-небудь. Майстер брехню розкусить, а простака повірить, так відрізниш розумного від простака... А ти, дурень, забув. А я згадав... Це проба на розум, ти не збагнув? Хоч користі з того розуму... Хай воно все горить, ти як хочеш, а я все це бачив, ба-чив, на власні очі, ото він тільки губами торкнув-

ся... наче листок, згорів, на льоту, поки падав — одна голівешка лишилася...

Джміль дивився, як він голосить, і думав про Східця — як він упав з коня. Треба було розкрити рота й сказати — твого батька вбили.

Але Джміль мовчав.

* * *

— Їх було троє, — сказав Стократ, відповідаючи на непоставлене питання. — Наживку з'їли перш, ніж я втрутився.

— Наживку, — князь поводив рукою по щоці, торкнувся нігтем щетини. Різко обернувся: — Чого прийшов? Доповісти? Не вірю. По нагороду?

Він вийняв з шухляди й лунко впустив перед Стократом гаманець на шкіряному шнурку:

— Твоє.

— Дякую, — Стократ без церемоній сховав гроші в кишеню. — Як це було? З мовознавцем?

Князь міркував кілька секунд. Він був людиною рішучою і швидкою на дію, але якщо йшлося про речі прості й зрозумілі, такі, як бійка.

— Від лісовиків прийшло послання. Не у свій час, але так буває часто. Іноді вони міняють плани вирубки — якщо, наприклад, посуха або навпаки повінь, або якщо їм щось у голову стукнуло.

— Тобто запалили вогонь у маяку, дозорці побачили й прийшли по глечик?

— Саме так. Вогонь горить — дозорець приходиться і бере напій. Бігом приносить мені, я викликаю майстра. Діло було по обіді, ближче до вечора.

— До заходу сонця? — швидко запитав Стократ.

— Далеко до заходу... А що?

— Та так. — Стократ перевів подих. Йому здалося дуже важливим, що смертельне послання прибуло раніше, ніж лісовик-вигнанець загинув од його меча. — Кажете, прийшов майстер...

— Прийшов і привів свого шмаркатоного учня, Пундика. Узяв глечика, понюхав питво, налив у срібну ложку — красувався заради учня, а так він, бувало, з глека куштував... І щойно губами торкнувся — так і впав.

— Нічого собі, — сказав Стократ.

Князь кивнув:

— Так... Тут би зачаїтись, але все зіпсувало це щеня, Пундик. Як заверещить, як вискочить, аж смуга лягла... Через хвилину всі вже знали, що сталося — і почалось! При заході сонця обстріляли лісорубів — а я маю небезпідставний здогад, що лісоруби напали на тих перші...

— Навіщо?

— Бо все гуде — війна! От вони зі страху чи з дурної відваги наскочили на лісовиків, а ті їй відповіли. Добре хоч стріли не отруєні!

— І що тепер?

Князь хитнув головою. Узяв зі стола дзвіночок і струснув, як склянку з ліками. Не встиг стихнути дзвін — зайшов Очі-й-Вуха, сумний і постарілий.

— На майдані галасують, — прошелестів радник, мигцем глянувши на Стократа. — Щойно привезли Східця. То вони чогось подумали, що нашого купця теж лісовики...

— Дурники, — пробурмотів князь.

— Варта готова, — Очі-й-Вуха приплющив напівпрозорі білясті повіки. — Якщо послати по підмогу в Праву й Ліву руки, то можна й ударити по них... Що їхні стріли? Проти стріл щити є. А от проти вогню в них захисту мало... — Він розплющив очі й подивився на князя прямо, наче знущаючись: — Так вони кажуть, варта, наші орли. Дурники, але з мечами, а де розумних узяти?

— А що лісовики?

— Зачаїлися. На заставі пости... Що робити, ясновельможний?

— Іди до наших, — уривчасто звелів князь. — Іди, вони зараз припруться з майдану сюди, ще й мертвого Східця з собою притягнуть. Іди, скажи їм... придумай, що. Але щоб сьогодні вони були по домах, і завтра теж, а зранку подивимося...

Очі-й-Вуха скептично похитав головою:

— Щоб думати, ясновельможний, маємо часу тільки до ранку. Та й то... якщо лісовики раніше не прокинуться.

І вийшов у потаємні двері.

— Та це ще не все, — сказав князь, провівши його очима.

Стократ напружився.

— Уночі друге послання виклали. Розвели вогонь... Дозорці не брали до самого світанку — стріл боялися. Потім усе-таки загородилися щитами й узяти. Принесли мені... А що в цьому посланні — хто мені скаже? Може, ти?!

— Не буду нізащо, — Пундик дивився на князя знизу вгору, губи його тряслись, але очі дивилися твердо. — Я ніколи не буду, я не вчився, я нічого не вмю. У мене ніс забитий. Я нічого не знаю. Я не буду, і рота не розтулю, і все одно нічого не зрозумію!

На столі в князя стояв простий глиняний глечик — Джміль бачив такі тисячу разів. Це був звичайний посуд лісовиків, у ньому вони передавали всі свої послання.

— Та зрозумієш, — ласкаво сказав князь. — Я зараз нагая візьму, і все ти зрозумієш, шмаркач.

— Хоч ріжете! — Пундик підвищив голос. — А-а-а!

З-за вікон йому відповів галас юрби: люди з'явилися до князя, вимагаючи захисту. Вимагаючи рішення. Вимагаючи негайних дій.

Князь перевів погляд на Джмеля. Той глибоко вдихнув — та так і залишився стояти, не зводячи очей з глечика.

— Пробуй ти, — кивнув князь. — Вчився?

«Мене ж визнали недостойним», — сумно подумав Джміль і сам собі здивувався — де беруться такі думки на порозі, скоріше за все, жадливої загибелі?

— Хвилину, — сказав Стократ.

Він узяв глечик за шийку, як дохлу гуску. Обережно погойдав у повітрі. Вийняв ганчір'яну затичку.

Обережно підніс шийку до носа. Поводив туди-сюди долоною, підганяючи запах. Підняв брови.

— Нічого не чую. Як вода.

Джміль підійшов до стола. Узяв склянку й знову здивувався, тепер своєму спокоеві. Усе всередині затерпло — чи то зі страху, чи то з подиву: тепер я майстер, єдиний мовознавець у Макусі. А виходить, що й у світі. Ніхто ж не знає, чи є де ще на землі мовознавці...

Витягши руки, він дуже обережно перелив з глечика кілька крапель на самісіньке дно склянки. Рідина була смарагдова.

У кімнаті стояла тиша, як у хмарі. Надворі щось говорив Очі-Вуха, і ревіла юрба, заглушаючи його надтріснутий голос.

Джміль підніс склянку до губів і подумав, що такою самою була остання мить учителя. Яюсь зім'ято, неправильно... Навіть не поговорив до ладу з матір'ю, з батьком, із братами...

— Дай, — тихо сказав Стократ.

Він узяв склянку з холодної Джмелевої руки. Прискалив око, закинув голову, торкнувся губами смарагдової рідини — Джміль навіть видихнути не встиг. Згадалося Пундикове: «Ні слова не промовив! Чорний, як головешка! Зуби вишкірив!»

Стократ облизав губи. Схилив голову набік, прислухаючись до своїх відчуттів.

— Ну й гидота... І як з цього можна щось зрозуміти?

Він покуштував іще, поморщився й зненацька підморгнув; Джміль зрозумів, що досі стоїть, піднявши руку, і форма скоцюрблених пальців повторює форму склянки.

— Принаймні, — пробурмотів князь, уважно спостерігаючи, — це хоч не вбиває зразу...

Тихенько заскиглив Пундик, про якого всі забули. А Джміль тремтячою рукою знов узяв склянку, торкнувся губами смарагдової поверхні і, замружившись, набрав повний рот.

Отрута!

Отрута, говорилося в посланні, Джміль пам'ятав цей смак, хоча майстер давав його куштувати тільки один раз. Отрута і майбутній час; отрута і вода. Багато води. Погроза. Обіцянка смерті.

Джміль сплюнув рідину в дерев'яну чашку, розлетілися бризки, князь гидливо відсторонився. Джміль притис до мокрих губ край чистого рукава сорочки.

— Вони кажуть, що отруять джерела. Вони кажуть, що отруять усі джерела й колодязі.

Навіть Пундик перестав скиглити. Кілька митей у кімнаті чулися тільки роздратоване ремствування юрби та невиразні слова радника на ганку.

— І все? — уривчасто запитав Стократ. — Які-небудь умови? Пояснення?

Губи горіли. Джміль без дозволу взяв чашу з водою, прополоскав рота. Зробив кілька ковтків. Знову налив собі рідини з глечика.

Отрута, отрута... Поточна вода. Обіцянка смерті — війна... Умови? Пояснення? Він же ж не майстер. Він не може зрозуміти все, що тут написано — тільки цілком явне, основне: погроза. Війна.

Солоний як воля, солодкий як ступінь, кислий як рух, гіркий як час. Солоний... тут є відтінок солі, який явно щось значить, але Джміль не може його прочитати. Майстер — той зміг би.

Він сплюнув рідину. Язик одерев'янів. Може, отрута в питві все-таки є й тільки тепер почала діяти?

— Я не зрозумів, — йому дедалі важче ставало говорити, — не зрозумів до кінця. Це якась, ну, форма оголошення війни... Мені треба в кабінет майстра. Подивитися книги, записи, зразки...

Він похитнувся. Стократ підхопив його під лікоть.

— Отруївся? — швидко запитав князь.

— Голодний, — Стократ заглянув Джмелеві в очі. — Втомився. Вели, нехай йому зварять багато солодкої каші і...

— Не солодкої, — пробурмотів Джміль. — Прісної... для язика.

* * *

У цьому кабінеті, де стіни до стелі були заставлені склянками, де навіть після смерті хазяїна булькали барвисті рідини в перегінних приладах, де гірляндами звисали зі стелі заварені в смолу зразки, — у цьому кабінеті й за цим столом хлопець став значно більше схожий на чаклуна, ніж будь-хто зі Стократових знайомих.

Блідий, аж синій, дуже зосереджений, Джміль одразу ж поставив воду на маленьку плитку — грітися. Потім, безупинно полощучи теплою водою рота, знайшов у сусідній книжковій коморі кілька томів, добув зі стелажів пляшки, запалив свічки й серед усього цього розкрив свою рвану подорожню торбу. Хлопцеві було байдуже, який у нього вигляд. Хлопець працював, і йому було важко.

Будинок загиблого мовознавця стояв порожній, на ганку чергувала варта. Очі-й-Вуха якимось чином умовив жителів Макухи притримати свій гнів до завтра. У селі знову зробилося тихо, і вулиці підозріло спорожніли.

Пундика посадили під замок у князевому домі — щоб не розніс передчасно новину про страшну погрозу лісовиків. Хлопцеві й досі не сказали про загибель батька, і Стократ не знав, милосердя це чи знуцання.

Патрулі, таємно розіслані до джерел, принесли добру звістку: вода чиста. Принаймні поки що. Князь велів розставити біля колодязів вартових.

— Може, вони просто залякують? — Стократ ходив по будинку, все розглядаючи, але ні до чого не доторкаючись. — Цілу

річку отруїти, — це, знаєш, ніякі лісовики не подужають... Чи подужають?

Він зупинився у дверях кабінету, де хлопчик сидів скорчившись над полірованою мармуровою дошкою. На дошці застиглим воском були намальовані пелюстки та стріли, і кольорові краплини рідини вигадливо зливались, як на палітрі.

— Ну що, Джмелю?

— Не розумію, — сказав хлопець, і Стократ побачив, що хлопець на межі істерики. — Уже язик у роті геть... як дерево. Не розумію!

— Відпочинь.

Зайшло сонце. З хвилини загибелі торговця Східця минула рівно доба.

Джміль ще раз прополоскав рота. Сплюнув. Притис до губів серветку: потріскані губи кривавились.

— Дуже міцний... смак. Зле послання. Багато солі й кислоти. Роз'їдає рот... Тьху.

Злегка погойдуючись, він пройшов по будинку. Зупинився посеред великої кімнати з лавами вздовж стін.

— Отут він нас учив... Думав, ніколи сюди не повернуся.

— Відпочинь, — знову запропонував Стократ. — Хочеш, сходимо в трактир, провідаємо Тіну?

— Ні, — Джміль похитав головою. — Що ми їм усім... скажемо?

— Нічого. Я накажу їм не питати.

— Тобі просто, — Джміль опустився на лаву, на своє звичне учнівське місце. — Тобі просто. Ти можеш наказати. Або вбити, якщо не послухаються.

— Я вбиваю тільки душолюбів. І тих, хто живе насильством.

— Один — трьох, — Джміль прикрив очі. — А якби їх було четверо?

— Однаково.

— А семеро?

— Упорався б.

— А десятеро?

— Мабуть, ні, — Стократ засумнівався. — Проти десяти я не виходив ні разу.

— Як ти так умієш? — помовчавши, спитав Джміль.

— Тобі скільки років?

— Чотирнадцять.

— Коли мені було чотирнадцять, я був сиротою в притулку, без сім'ї, без меча й без жодної надії. А через рік з'явився чоловік, який подарував мені меча. Отак — подарував, упав і вмер, бо був дуже старий...

— Чарівник?

— Не знаю. Тільки відтоді я почав... сам себе питати. Думати. Дивитися. Шукати й відгадувати загадки.

— І вбивати вбивць?

— Так вийшло, — сказав Стократ.

Він розкрив було рота, щоб розповісти хлопчикові, як це сталося з ним уперше — вночі, на битому шляху, коли в нього, шістнадцятирічного, почали стріляти з темряви. Як гидко верескнула стріла біля вуха, як друга встромиласть у дорожній покажчик, як провалилася з жаху душа до самих колін. Напали, ймовірно, тому, що в нього був гарний меч — скоріше за все, на клинок і зазіхнули...

До того він тисячу разів тренувався, розмахуючи мечем і уявляючи себе в гущавині бою — але тієї ночі вперше почув, з яким звуком входить сталь у тіло ворога. І біг, поки чужа кров, що перемастила його з голови до ніг, не охолола зовсім і не висохла. Тоді він заліз у річку — прямо в одязі, хоча була вже осінь, і довго відмивав себе й клинок, а як подивився на нього при світлі багаття — зсередини, наче з вузького вікна, глянула на нього чужа полонена душа.

— Що? — запитав Джміль.

— Га? — Стократ стрепенувся.

— Ти хотів мені щось розповісти.

— Та ні, просто задумався.

Він сів коло Джмеля й прихилився спиною до стіни. Той раз коло багаття він так перелякався, що трохи не викинув меча. Полонена душа не пішла на другий день і на третій, а на четвертий клинок став утрое важчий, ніж звичайно. Тоді підліток-Стократ розлютився й застромив меча в землю з криком «Геть!», і побачив, як душа пішла — перетекла в дощового хробака, випадково перерубаного клинком...

Джміль раптом просвітлів:

— Скажи — а чаклунством ти не можеш прочитати це послання?

— Ні, — Стократ з жалем похитав головою. — Але якби я вчився — у мене, мабуть би, згодом вийшло.

Джміль непевно всміхнувся:

— У тебе б вийшло... А хочеш спробувати?

— Як?

— Є ж словник...

Він поспіхом вийшов і одразу ж вернувся зі своєю торбою.

— Дивись, у цій пляшечці — «два», а в цій — «великий». Ти покуштуй, а потім відрізни!

— Давай.

Смак в обох крапель був ледве вловимий, і різниця між ними майже не відчувалася. Стократ кілька разів видихнув носом, поводив язиком по піднебінню: перша, здається, була трошечки солодша.

— А тепер скажи, що тут? — Джміль, таємно подзенькуючи пляшечками, подав йому ще ложку.

— «Два».

— Нічого собі, — хлопчисько аж прикип на секунду. — Чи просто вгадав? А тепер?

Він знову повернувся до Стократа спиною й дзенькнув склом.

— А тепер ти мене обманюєш, — сказав Стократ, покуштувавши. — Тут щось третє, ти мені такого не давав.

— З тебе б вийшов мовознавець, — захоплено сказав Джміль.

— То бери мене в науку.

— Я буду майстром, а ти учнем, — Джміль непевно всміхнувся — і раптом розреготався так голосно, що задзвеніли на полицях пляшечки: — Я буду майстром! А ти учнем!

Стократ розсміявся у відповідь, і отаких, регочучих, їх застав терміновий гонець од князя.

* * *

— Нове послання, — князь ходив туди-сюди кабінетом, поширюючи запах браги, але здавався на диво тверезим. — Третє послання за два дні! Що там у них відбувається?!

Стократ прийняв зі стола глечик. Покуштував питво, потім сам наповнив кубок і передав Джмелеві. Той узяв, обмираючи від вдячності: Стократ покуштував. Отрути немає.

Він торкнувся до напою, боячись знову зганьбитися, однак зміст послання цього разу був дуже простий:

— Вони хочуть, до них на переговори... щоб терміново прийшов хтось, хто в нас влада.

— Вони не знають, хто в нас влада?! — гаркнув князь, і з'ясувалося, що він усе-таки п'яний. — Усе вони знають! Знають, де

в Макусі кузня, де в Східця нові склади, і коли в Правій сіють буряки, і...

Він раптом замовк, перехопивши Стократів погляд.

Потім обидва подивилися на Джмеля; він знав такі погляди. Двоє, випадково зачепивши в розмові таємницю, раптом похоплюються, що поруч чужі вуха — негідні вуха хлопчиська, місце якому за дверима. І його відправляють за двері...

Стократ раптом підняв куточки губ. Похитав головою, ніби кажучи: ні. Ти тут повноправний співрозмовник, тому, на щастя чи на горе, повинен залишитися.

Знову подивився на князя:

— Ви ж не тільки про вирубки з ними говорили, так?

Джміль похолов. Його власні вуха здалися йому насправді негідними — і, мабуть, занадто цінними, щоб слухати такі розмови. Джміль розумів, що безпечніше вийти за двері, нехай навіть без наказу. Але він був єдиним майстром-мовознавцем у селі й у світі, і тому залишився і навіть вище підняв підборіддя.

— Про що ви ще з ними говорили? — знову запитав Стократ.

— Я хазяїн на своїй землі, — неохоче відгукнувся князь. — Я повинен знати, що відбувається. Так, у мене є очі й у Макусі, і в Правій, у Лівій, і... лісовики теж дещо бачили.

— Що їм розуміти в торговельних справах? У справах торговця Східця, наприклад?

— Та нічого! — князь дивився Стократові у вічі люто і відчайдушно, наче в бою. — Купець тут ні до чого, не приплутуй Східця... Про розбійників я від них довідався, від лісовиків. Вони одного покидька вигнали, той пристав до розбійників, лісовики мені через майстра й донесли. По-чесному. По-сусідськи.

— Уже ясніше, — Стократ кивнув. — А Східця все-таки... за що ви його підставили під ніж?

Джмелеві здалися занадто цінними в цей момент не тільки вуха, але й голова; Стократ недбало поклав йому руку на плече: знаю, мовляв, що роблю. Не турбуйся.

— Ну ти й чаклун, — помовчавши, сказав князь. — Тихий та простий, і не боїшся тебе, а потім — ба, а ти вже в горлі стирчиш, як гачок. І не позбутися.

— І все-таки?

Князь вилаявся. Для завершення фрази йому не вистачило повітря, він вдихнув ротом і продовжив лайку — довгу, липку,

сповнену деталей, та від цього анітрохи не слабшу. Потім відхекався й продовжував, наче нічого й не сталося, звертаючись до Стократа, але дивлячись на Джмеля:

— Східець торгував Макухою, чаклуне. Ти чужинець, тобі не зрозуміти. Люди з Долини давно міркують, як нас прибрати до рук. І Східець почав: уже й склад спільний відкрив на нашій землі, уже торговельна співдружність, уже зібрав під це діло інших купців, уже приходять чужинці, нам мита не платять, а платять у Долину... Через кілька років була б Макуха не сама по собі, як тепер, а при Долині — піддольник, так вони кажуть...

— І тоді б ви з князя стали намісником.

— Ображаєш. Намісники в них усі свої.

— Важко вам. Між долиною й лісом.

— Даю раду, як бачиш.

— Не дуже, — сказав Стократ.

Князь налився кров'ю:

— Що?!

Стократ не злякався:

— Не дуже даєте раду, з лісовиками, наприклад... Ех, майстра нам не вистачає. Його б розпитати...

Він раптом насторожився, наче почув новий запах:

— Що він міг такого знати — мовознавець, — що вони раптом вирішили його усунути?

— Майстер?

Князь завмер із роззявленим ротом. Джміль міг бачити всі його зуби — чисті, білі, з єдиним застряглим у щілині шматком м'яса.

— Він міг вести власну гру, — повільно сказав Стократ. — Він же єдиний умів говорити і з вами, і з ними. І от вони вирішили його прибрати, щоб щось приховати...

— Вони не могли, — сказав Джміль і одразу пошкодував, що розкрив рота, бо опинився між двома поглядами, наче між лезами ножиць. — У їхньому питві немає слова... немає поняття «таємниця», мова по-іншому влаштована...

Він замовк, водячи руками, не знаючи, як пояснити.

— Зрозумів, — уривчасто сказав Стократ. — Ти впевнений?

— Так, — Джміль перевів дух.

Князь знову вилаявся — тепер без люті, монотонно.

— Стривайте, ясновельможний, — обірвав його Стократ. — Вони можуть вас у чомусь винити? За щось мститися?

— Завтра, — прогарчав князь, — на світанку... та прямо зараз, чого там, світанок близько... Підемо до них у гості. Агов, Очі-й-Вуха! Оголошуй збір, усім підйом, випалимо їхні нори, годі...

— А вони нам воду отруять, — тихо сказав Джміль.

І Стократ, і князь знову подивилися на нього. Він дивно почував себе під їхніми поглядами: ще вчора — взагалі ніхто, не гідний навіть бути учнем мовознавця. Сьогодні — рівноправний співрозмовник на раді, де йдеться про життя й смерті.

— Ми їх усіх переб'ємо, — уривчасто сказав князь. — На їхні стріли в нас є щити. А на наш вогонь...

— А вони нас, — Джміль говорив, долаючи біль у потрісаних губах. — Ми одні одних переб'ємо, і тоді прийдуть люди з Долини, на все готове.

Запала тиша. Стократ усміхався, наче чимось задоволений.

— Треба скласти їм питво, — сказав Джміль ще тихіше. — У сенсі, послання. Треба йти до них на переговори...

— Я не піду, — сказав князь з відразою.

— Я піду, — Стократ потягся, наче після доброго відпочинку. — Джмелю, будеш тлумачем?

Ще кілька секунд усі мовчали.

— Навіщо тобі? — запитав князь, дивлячись у різьблену стелю з рожевої сосни. — Оце все?

— Цікаво, — Стократ безтурботно всміхнувся Джмелеві. — Збирайся, чи що?

* * *

До околиці їх проводжала Тіна, що бозна-звідки й узялася. Стократ з самого початку велів їй мовчати, і вона мовчала, тільки кліпала мокрими віями. По узбіччях подекуди стояли озброєні люди. З-за парканів визирали жінки та підлітки.

Стократів кінь здавався крокуючою горою й подзенькував з кожним кроком: Джміль поспіхом розлив по пляшечках і порозпихав у кошики чи не всю хазяїнову майстерню. Сам Джміль тяг на спині свою торбу, і тільки Стократ не був обтяжений нічим, крім меча.

Проїшли повз дім Лопуха. Повз дім Латка; у відкриту хвіртку витріщались на Джмеля близнюки Окра й Бик; усі вони довго вчилися мовознавству й могли тепер бути на місці Джмеля.

А може, не могли.

Величезний будинок торговця Східця стояв темний і тихий, наче покинутий.

На околиці всі, хто було пристав до процесії, відстали. Зате нові мовчазні люди, що чекали на перехресті, стали колоною й рушили слідом — на певній відстані. У їхніх важких кроках, у брязканні зброї була для Джмеля слабка розрада: на твій труп, обіцяли кроки, ми навалимо десяток ворожих трупів. Ура.

Стократ крокував попереду, за ним слухняний кінь. То прискорюючи ходу, то втомлюючись під вагою торби, Джміль плентався за ними і думав, що ось воно, ще одне випробування. Там, на помості, він довів, що найкращий з усіх — за це його принизили й прогнали. Тепер начебто нічого й нікому доводити не треба, та він усе одно йде, і облизує вкриті кіркою губи, і думає, хоч би не підвів язик...

Вони проминули камінь, на якому він плакав у день свого вигнання — від втрати, а більше від несправедливості. Спустилися по дну яру, зайшли в ліс, і через кілька хвилин попереду з'явилася застава.

* * *

Стократ сповільнив ходу.

Він чудово пам'ятав те місце, далі якого минулого разу не пішов. Невидима межа, за якою йому привиділася напруга тятиви. Тепер напруги не було — але було щось інше.

Запах?

Залізна чаша, в якій розкладали сигнальний вогонь, стояла тепер порожня й чорна, і від неї тхнуло горілою смолою. Ліс, цілковито вільний од пташиних голосів, смердів землею й сталю. Дорога йшла вперед, на стоптаній глиці губилися сліди.

Стократ свиснув на весь ліс. Ніхто не відгукнувся. Кінь переступив з ноги на ногу, дзенькнули слоїки та пляшечки в сумках.

— Ніхто не зустрічає, — сказав Стократ з посмішкою.

Ті, що йшли за ними, відстали й притихли. Та якби в цю мить вилетіла стріла з лісу, хоч одна стріла — відповідь не змусила б себе чекати, месники з мечами й сокирами чекають тільки знаку; Стократові хотілося вірити, що й лісовики це розуміють.

— Без запрошення йти не можна, — сказав хлопчик.

— А якщо не кличуть?

— Без запрошення не можна, — твердо повторив Джміль. — Це давнє правило. Ніхто його не порушував, навіть майстер.

— І що ж робити?

Він свиснув ще раз. Тоді підійшов до чаші, встановленої на висоті людського росту, і підпалив виведений назовні гніт.

Спалахнуло так, що Стократ відсахнувся. Стовп вогню здійнявся над дорогою, і небезпечно затріщали гілки, порушивши незриму межу.

— Це завжди так буває? Вогонь завжди так сильно горить?

— Ні, — Джміль ковтнув. — Так не горить. Це небезпечно.

Стократ озирнувся. Ліс був скрізь однаковий — і на стороні лісовиків, і на стороні «без'язиких». Рожеві сосни стояли в корі, мов у панцирах — темно-червоних, водночас церемоніальних і бойових.

— Хтось іде, — сказав Джміль.

Вогонь майже одразу спав. Дим потягло в інший бік. Примружившись, Стократ розгледів на дорозі людську фігуру. Одну.

Людина йшла не ховаючись, без зброї. Через кілька секунд здалося, що це хлопчик-підліток — та коли лісовик наблизився, стало ясно, що це дівчина.

Світле волосся, заплетене у дві коси, лежало в неї на плечах. Очі були заплющені назавжди, вії впліталися в шкіру шовковими нитками, червоно-чорна вишивка вкривала вилиці та скроні.

Стократ завмер, вдивляючись у переплетіння ниток на її лиці. Вони склалися в хрести, у кручені колоски, у багатошарові візерунки. Очні яблука під тонкою білою шкірою не рухалися, навіть не здригалися. Губи, вкриті прозорою олією, ледь блищали.

— Привіт, — сказав Стократ.

Дівчина постояла, ніби вагаючись. На зріст вона була як Джміль, але значно вужча у плечах. Без головного убору, в довгому сірому балахоні з широкими рукавами, з безоким лицем, вишитим узорами, вона зовсім не здавалася сліпою.

Стократові дуже хотілося провести долонею перед її захищеними очима, підтвердити свій здогад. Але це було б дуже неввічливо, та й, мабуть, небезпечно.

— Привіт, — повторив він. — Ми прийшли, що тепер?

Дівчина ворухнулася, хитнувши полами свого довгого вбрання, й подала глиняний глечик — до цього він увесь був схований у рукаві.

Стократ подивився на Джмеля. Хлопець, зціпивши зуби, дивився на глечик і на руку, що його тримала. Стократ ступив уперед, навмисне плавним рухом потягся...

— Не можна! З рук не беруть таке послання, тільки із землі!

У голосі Джмеля була така сила, що Стократ позадкував.

Невідомо, чи чула дівчина їхні голоси й чи розуміла, про що йдеться, але вона, постоявши ще мить, нахилилася, наче перегнувшись навпіл, і поставила глечик на землю. Відійшла на крок. Джміль, голосно зітхнувши, кинувся вперед і підняв послання.

Руки в нього тряслися так, що Стократ злякався: хоч би все не розлив. Що тоді?

— Якщо вони мене отруять, — квапливо сказав Джміль, витягуючи затичку, — якщо вони мене отруять, ти знай, що це ганьба для людей і образа, що це особливий знак — ми вважаємо вас гіршими за тварин, і тоді треба, щоб князь ішов з усіма, хто носить зброю, і вбивав усіх: великих, маленьких, старих...

Він зупинився, дивлячись на глечик у своїх руках.

* * *

...І коли останній лісовик умре, геть усі стануть без'язики. Нікому буде смакувати мовчазні бенкети-поєми. Джміль дивився на глечик і намагався зрозуміти, що ж за слова він щойно вимовив: убивайте всіх...

Але ж вони самі цього прагнули. Отруїти посланням — значить тяжко образити весь рід. І образи вже завдано. Порівняно з цим і смерть Джмеля нічого не додасть, не змінить, усе одно що листок упаде з дерева...

— Ну то й нехай, — сказав він глечикові й відсьорбнув.

Питво було таке їдке й солоне, що в нього залоскотало в носі й навернулися сльози. «Кара»! Він тричі встиг захлинутися слиною, перш ніж зрозумів: до без'язиких, тобто звичайних мешканців Макухи, це слово не має стосунку. Кара; минулий час, остаточно. Свої, але чужі. Нестерпно складне, насичене смаками, заплутане пояснення, з якого Джміль зрозумів тільки, що тепер цьому неподобству покладено край...

Він сплюнув зілля прямо на дорогу. Жестом попросив у Стократа води, сьорбнув з його кухля, прополоскав рота.

— Вони щось вирішили, щось закінчили й когось покарали. Зі своїх.

— За що?

— Я не можу зрозуміти.

— Чому вони вбили мовознавця?

— Про це тут нічого немає.

— А нам що робити?

— Зараз...

Джміль передихнув і знову набрав рідини в рот. Де тут післямак; сім чи вісім тактів, лихо та й годі. Майбутнє, воля, виявлення...

— Ми, начебто, повинні йти.

— Куди?

Дівчина, що нерухомо чекала весь цей час, повернулася й пішла по дорозі не озираючись.

— Скажи людям, щоб не йшли за нами. — Джміль нервово оглянувся. — Вони нас запросили одних, на переговори.

— Не бійся.

Стократ обернувся. Застережливо підняв долоню; імовірно, вони з князем усе-таки про щось домовилися перед виходом, Джміль не знав, про що. Був занадто заклопотаний зборами.

— Ходімо, — сказав Стократ.

І вони пішли.

* * *

Дівчина з самого початку повела їх кружним шляхом. Вони звернули з дороги, якийсь час ішли лісом, потім довго йшли вздовж свіжої вирубки.

Земля тут була всипана червоними пластинками кори. Корою та глицею вкрилися рожеві пеньки, схожі на обезголовлені шиї. У кількох місцях лежали розпиляні, приготовані до вивозу стовбури, окремо — гілки; дороги-просіки були втрамбовані возами й схожі на жолоби.

Сліпа дівчина йшла попереду, хтозна-як орієнтуючись, метучи глицю пеленою свого балахона. Джміль важко дихав. Стократ придивлявся й приношувався.

Пахло недобре. Десь попереду, скоріше за все, було побоїще. І не одна людина полягла. Лісоруби? Невідомі бідолахи, яких біда застала за роботою, які валили ліс за угодою і вловили стрілу в спину?

— Джмелю, якщо я скажу «не дивись» — ти не дивись туди, добре?

Хлопець ковтнув:

— А що там?

— Поки що не знаю.

Дівчина йшла, не стишуючи ходи. Вирубка закінчилася, тепер вони йшли ледь помітною стежкою. Ліс стояв по обидва

боки, від стовбурів в очах було червоно. Попереду відкрилася галявина.

— Джмелю...

Стократ упіймав себе на тому, що тримається за руків'я меча. Великий зелений метелик перелетів через дорогу, зробив коло над головою дівчини й пропав серед стовбурів.

Це були не лісоруби.

П'ятеро мертвих чоловіків, усі лісовики, усі з зашитими очима, сиділи за довгим столом. Спинки й високі підлокітники крісел не давали їм упасти. Перед кожним стояв порожній кубок, і посеред стола — кам'яна чаша зі срібною ложкою.

Дівчина зупинилася. Повільно простягла руку — вона була сліпа, але рука безпомилково вказала на чашу.

Стократ перехопив Джмеля за плече:

— Стривай, це отрута!

— Це послання, — дерев'яним голосом відгукнувся хлопць. — Це... послання для всіх. Кам'яна миска, срібна ложка — знак, послання для всіх, здатних смакувати. Горе тому, хто не знає.

— Але їх отруїли!

— Вони отруїлися, — тихо поправив Джміль. — Отрута була в їхніх кубках... Пустити.

Він вивернувся з-під Стократової долоні й підійшов до стола. Старанно не дивлячись в обличчя мерців, зачерпнув ложкою синюватої рідини й підніс до губів. Зморщився. Похитнувся; Стократ опинився поруч з баклагою води напоготові: він уже помітив, що після кожної проби хлопцеві треба багато-багато чистої води.

— «Ми винні», — відпирхуючись, переклав Джміль. — «У порушенні... вискакуванні... злому протистоянні закону...»

— Може, в бунті?

— Точно, — Джміль вдячно на нього глянув.

— То це страчені бунтівники?!

Джміль жадібно напився. Промокнув губи.

— Дуже складне послання.

— Ти чудово даєш раду.

— Це високошляхетні лісовики... люди, які виступили проти чогось... закону, чи що... потім зізнались і вбили себе.

— Як шляхетно й зворушливо.

— Тобто насправді їх перемогли, і вони, щоб уникнути ганебної страти... отак.

— Навіщо нам їх показали?

Джміль знизав плечима.

Невідомо, чи розуміла сліпа дівчина хоч слово — але, коли Джміль повернув баклагу Стократові, вона відновила шлях, не озираючись, точно знаючи, що чужинці не відстануть.

* * *

Якщо ми сліпі в темряві, думав Джміль, то люди, які чують усім тілом, повинні бути безпорадні в тиші. Тому на цій галявині ніколи не буває тихо: сто струмочків розведено по жолобах, і кожний потік падає зі своєї висоти, і звук його, дзенькіт або шелест, означає для них те саме, що для нас — різьблена колона чи арка. Так вони прикрашають свій дім. І навіть майстер ніколи тут не був.

Барв тут не було — крім тих, що безкорисливо дарував ліс. Коричнева земля, темно-червоні стовбури й блідо-зелена глиця, і під сірим навісом — стіл, і на столі прилад для діалогу.

Джміль відчував, як стрибають його ребра в такт ударам серця. На тому краю стола непорушно сидів старий лісовик, його очей не було видно зовсім — і вилиці, й повіки, й лоба вкривала стара щільна вишивка. Рот був величезний, з великими губами, щільно стиснутий, ніздрі довгого тонкого носа посмикувались. Рука, біла, аж синя, з п'ятьма щільно стиснутими пальцями, вказувала місце навпроти.

— Тебе кличуть побазікати, — неголосно сказав Стократ.

Він стояв, опустивши руки, не торкаючись меча. Невідомо, що думали лісовики про його добрі наміри, але Джміль прекрасно розумів: ніякий чаклун-мечник не впорається з такою юрбою, озброєною отруєними стрілами.

— Джмелю? Тобі допомогти?

Перед старим стояло все потрібне для розмови: ряд вузьких, однакового розміру трубок, схожих на сопілки. Кубок. Кам'яна дошка зі смоляними візерунками, двоє шпиць, щоб переносити дрібні частки смаку. Великий кухоль на краю стола; поруч містилася під струменем водоспаду кам'яна чаша з проточною водою.

Джміль стяг з плеча свою торбу. Усе це добро, яким вантажений Стократів кінь... Його ж годину розбирати, всі ці смаки, яких він половину не знає... Його ж засміють, поки він ритиметься в сумках...

— Тобі допомогти? — знову спитав Стократ.

— Ага, — сказав Джміль слабким голосом. — Вивантажуй, будь ласка. Мені б тільки підготуватися...

Він роззирнувся.

Десятки людей сиділи й стояли під соснами. І чоловіки, й жінки були озброєні й насторожені. Візерунки на зашитих повіках говорили, напевно, про їхнє становище у суспільстві, про рід, про достаток. А може, взагалі ні про що не говорили, та й хто з жителів Макухи намагався це з'ясувати?

Стократ, не чекаючи повторного запрошення, знімав з коня горби й кошики. Джміль подивився на місце, приготовлене йому, — навпроти старого, з таким же набором трубок і кам'яною дошкою, навіть струмись водоспаду був близьенько, і чаша стояла під проточною водою.

— Треба все тягти сюди, — він почув свій голос, наче збоку. — Щоб усе було під рукою...

Майстер говорив: «Завжди тримай під рукою оцет, дрібно перемелену сіль, цукор і жовч, вони будуть потрібні в будь-якому посланні. А також май запас кривозірки й смолоскипа, їхній сік поєднуй три до одного, щоб одержати заперечення. Ніколи не позначай заготовки кольором: барвник, на першу пробу позбавлений смаку, може зіпсувати послання й навіть надати йому протилежного сенсу. Розпізнавай за запахом або запам'ятовуй, у якій пляшечці зберігаєш концентрат...»

Старий чекав. Дзюрчала вода. Кінь сумно колупав копитом буру глицю.

Зненацька дівчина, яка привела їх сюди, — дівчина в сірому балахоні, із зашитими повіками й двома світлими косами, — підійшла до Джмеля й провела долонею по лицю.

Рот її здивовано розтулився. Мабуть, її попереджали, що в чужинців очі на лиці, і очі відкриті — але вона не вірила.

* * *

За весь час своїх мандрівок Стократ ні разу не бував у такому дивному місці. І розумів, що навряд чи побуває. Навіть якщо вибереться з цієї халепи живий.

Ці люди зовсім недавно — може, учора — пережили потрясіння. Багатьох утратили. Ті, що сиділи мертві за покайним зіллям, кого Стократ і Джміль бачили сьогодні, були чиймись чоловіками, синами й братами. Ті, хто присудив їх до такого роду покайння, — теж.

Ці люди погрожували отруїти колодязі й джерела «чужинцям», що живуть по сусідству. Ці люди були мисливцями, і їх не бентежив запах крові, але й душогубами вони не були, це Стократ міг сказати з певністю.

Він розглядав візерунки на їхніх лицах. Повіки були зашиті в усіх, причому, як видно, змалку. Стократ бачив, як, стоячи поруч, вони іноді проводили рукою по лицах одне одного, наче зчитуючи важливе повідомлення.

І ще він бачив, як деякі, особливо молоді, дивляться на сонце. З того, як вони тримали голови, як поверталися слідом за світлом, Стократ раптом зрозумів і здивувався: вони не сліпі.

Не сліпі! Чи була спочатку хвороба, епідемія, що відібрала зір у тих, що вижили, чи довелося їм закривати очі з необхідності — але тепер зашиті повіки — це тільки традиція? Крізь візерунок на лиці вони бачать світло. Але не намагаються дивитися. Навіщо? У них є язика й мова...

Стократ стис губи, щоб нічого не бовкнути вголос. Не можна було відвертати Джмелеву увагу; та й кому і чому допомогло б зараз це нове знання?

Хлопець сів за стіл навпроти старого. Старий, наче видючий, хлюпнув у свій кубок води з глечика, двома пальцями — вказівним і середнім — підхопив найтоншу трубку зі стола, вкинув у воду три червонуваті краплі. Руки його рухалися невловимо й легко, підхоплюючи інгредієнти, змішуючи, додаючи у воду; за мить він підштовхнув кубок співрозмовникові, через стіл. І завмер, з гідністю втупивши в простір зашиті очі.

* * *

Джміль тремтячою рукою підніс келих до губів. Він боявся, що розгубиться, що одразу заплутається — але послання виявилось образливо коротким і простим: «Молодий умієш говорити питання».

Наче надряпаний великими буквами, навмисно безграмотний — заради простоти — лист. Слово до дурника, який і такого звертання не заслуговує. Джміль уважно подивився на непорушного діда; що вони думають про себе, лісовики, люди без очей і без людської мови?!

Дівчина, що прислужувала за столом, поставила перед ним чистий кубок і глечик з водою. Джміль зосередився.

Не поспішати. Головне — не поспішати. Він усе знає. Аби не помилитися в поспіху. «Молодий» — солодкуватий смак, «при-

чина» — комбінація солі й кислоти, «без'язикий» — поняття із запереченням, рідина втрачає колір, а це витяжка з ягоди лунь — сумнів...

«Молодість — не привід для німоти». Або так: «Хіба молодий — значить без'язикий?» Рідкувате, але граматично точне питво. Якщо він не переплутав, звичайно, дозування порошку.

Старий прийняв послання. Понюхав. Пригубив. Лице його не змінилось, але він одразу ж відставив кубок, наче відмовляючись куштувати далі.

Джміль зіщулився на своєму кріслі. Обернувся до Стократа; той тримав долоню на руків'ї меча. Кепський знак.

Старий ляснув у долоні, вимагаючи новий кубок. Руки його заснували, як лапи павука; Джміль сьорбнув води — губи пересохли, й язик прилип до піднебіння. Майстер говорив: «Щоб розуміти тонкий сенс, ти повинен відмовитися від гострої й солоної їжі, не доторкатись до вина, завжди носити з собою баклагу й змочувати рот, не допускаючи спраги...»

Старий присунув до нього нове питво. Джміль покуштував...

«Ласкаво просимо, маленький брате».

Він захлинувся. Насилу стримав кашель. Знову випив чистої води; послання було складене за найвищими законами, з довгим шлейфом післясмаку.

— Стократе, — Джміль обернувся до супутника зі слізьми полегшення на очах. — Він чемно вітає нас у домі людей і просить тебе не торкатися до зброї. Він каже, що вони пережили... втратили... одне слово, сенс у тому, що й так багато народу вбили, нас не вбиватимуть. Не займай, будь ласка, меча.

* * *

Він чекав, мовчав і дивився, як повзуть тіні по витоптаній бурій глиці.

Старий і хлопчик розмовляли. Кількасот озброєних людей чекали, чим закінчиться ця розмова.

Джміль то здавався впевненим, то раптом блід і брався швидко сьорбати чисту воду з кухля. За Стократовими розрахунками, хлопцеві давно пора було відійти до вітру — але той сидів, ковтав і пив, возився з порошками й слоїками і вставляв тільки, щоб дотягтися до рідкісного інгредієнта, що загубився в торбі.

«Дивно, — думав Стократ. — Я вважав, що бачив геть усе на світі — міста й порти. Гори й смерчі. Пустелі і юрби. Я вважав

себе досвідченим. А тепер я безпорадний, мов муха, і не знаю, чим йому допомогти.

Що їм сказати? Розплюште очі, подивіться на небо? Розкрийте роти, скажіть одне одному слово, ваші язики не тільки, щоб смакувати? Я, Стократ, зведений тут до рівня німої худоби...»

А сонце сідає. Наближається час, призначений князем. «Якщо не повернетеся через добу, — сказав він, — ми атакуємо».

* * *

— «Мій учитель умер, покуштувавши послання. Чому він умер?»

— «Ницість випереджає звитягу».

Отак, просто, коротко, безглуздо, скільки не куштууй: «Спершу ницість, потім звитяга». «Ницість як умова звитяги». І що це може значити, сучок вам у пащу?!

— «Мого вчителя не можна оживити», — повідомив він обережно.

І одержав відповідь:

— «Ті, хто його отруїв, мертві теж».

Невесело. Але принаймні не можна помилитися з прочитанням.

— «Ви погрожували отруїти нашу воду. Навіщо?»

— «Вони погрожували. Воля бунтівників. Вони хотіли війни».

Джміль перевів подих:

«Люди... чужинці турбуються. Вони бояться...»

Вихлюпнув на землю незакінчене послання. «Бояться» — так не можна. Треба по-іншому; він ляснув у долоні, повторюючи жест старого, вимагаючи чистий кубок; заметався, перебираючи свої пляшечки, слоїки й порошки, раптом розгубившись, відчувши себе безпорадним.

Старий тим часом склав нове послання:

— «Ті, хто прагнули війни, були шляхетні у своїх намірах.

Але високий правитель загинув. Знак війни».

«Я здогадувався», — гірко подумав Джміль. Ще й високий правитель... Хто його вбив — бунтівники?

— «Як загинув високий правитель?»

— «Ти знаєш. Він одержав отруєне послання. Мій небіж (незрозуміло) породити війну. Правитель умер від послання, це злочин. Війна (незрозуміло) звитяга молодих. Мій небіж винний у злочині і його (незрозуміло) змова».

Джміль уважно поглянув у нерухоме лице старого. Вишивка на його скронях і вилицях складалася у візерунок із зірками, стрілами, зубчастими колесами.

— Що він говорить? — напружено запитав Стократ.

— Він каже... Начебто в них частина народу змовилась і вбила якогось високого правителя, щоб почати війну. Усі цього прагнули, але це було протизаконно. Тому друга частина назвала тих перших бунтівниками й стратила.

— Що за високий правитель?

— Не знаю... Зараз...

Крапельки поту бігли Джмелеві по спині, доганяючи одна одну, коли він квапливо складав послання:

— «Високий правитель був... лісовик? Людина?»

Здається, лице старого вперше здригнулося, коли він торкнувся губами питва. Руки його почали рухатися ще швидше, наповнюючи чашу змістом:

— «Високий правитель — чужинець, що складав нам послання. Хіба ти не знаєш його?»

— Майстер, — прошепотів Джміль. — Учитель...

Ну авжеж. Для лісовиків правитель — той, хто володіє Мовою, бо Мова — мистецтво високошляхетних. Той, хто складає питво від імені князя, і є князь, це цілком ясно всякому, хто здатний відрізнити на смак «війну» від «торгівлі»...

— Стократе! Вони думають, що вбили нашого правителя! Що вбили князя!

— Переконай їх, — коротко велів Стократ. — Скажи їм...

— Стривай! Зараз!

Срібні шпиці калатали у воді, спінюючи питво:

«Люди в моєму селі...» Не так. «Я не прагну, щоб війна...» Не так. Він закусив губу й міцно замружив очі, намагаючись уявити себе лісовиком, сліпим, усе життя — на кінчику язика, отак...

— «Ті, хто прагнув війни, мертві?»

— «Так».

— «Ті, хто завдав нам образи, страчені?»

— «Так. Ми просимо того, хто веде війська, не починати війну сьогодні».

Джміль довго сидів, тримаючи в роті рідину, що швидко теплішала.

— «Я можу передати тому, хто веде війська, ваше вибачення».

Старий довго барився, перш ніж скласти чергове послання.

— «Ми не можемо просити вибачення. Ми втратили тих, хто прагнув війни. Хоча ми розуміємо, що вони мали рацію... Мова вмирає. Але ми просимо не починати війну сьогодні».

— «Війна, — від хвилювання Джміль почав складати прості, позбавлені балансів послання. — Навіщо?»

Старий підсунув до нього новий кубок:

— «З війною розцвітає мова. Молоді не говорять, без'язики, як звірі. Війна (незрозуміло) шлях мові. Війна робить їх людьми».

— «Чому?»

— «Про війну складають пісні. Пісні дають життя мові. Війна поживляє мову».

Джміль глибоко вдихнув і схилився над своїм кубком:

— «Я не знаю війни й не прагну. Хіба я без'язикий?»

Старий сидів не рухаючись, і по його лицю Джміль раптом зрозумів, що співрозмовник не знає, що відповісти.

* * *

Банкет почався одразу після заходу сонця. Стократ сидів за столом поруч з Джмелем, сидів разом з усіма — і єдиний міг тільки дивитися й слухати.

Не смакувати.

Спершу подали зелень під прозорим соусом. Лісовики їли безшумно — ні хрускоту, ні плямкання, ні чвакання не було чути за столом. Текла вода, і цей звук надавав дійству природного ритму.

Джміль їв, заплющивши очі, — напевно, щоб краще розуміти. Щоб стати рівнею з лісовиками; Стократ часом здригався, придивляючись до його лиця: здалося, хлопчикові очі зашиті невидимою шовковою ниткою.

Зелень була солонувата й дивна, ні до, ні після Стократові не траплялося відчувати такого смаку. Потім подали рідку теплу кашу; затим знову зелень, але під білим соусом. Порції були крихітні: їх не їли, їх смакували.

Подали дивно приготовлений буряк. Стократ давно втратив апетит, він майже не торкався страв, різноманітно-дивних і не дуже смачних. Він дивився на обличчя.

Спочатку на них була глибока увага. Потім — тривога. Потім — напруга; потім сидячі почали погойдуватися, не бачачи одне одного, але відчуваючи. Здавалося, столи пливуть у неспокійному морі.

Їхнє дихання прискорилося. Після цього зробилося дуже важким, навіть голосним. Подавали м'ясо, городину, знову кашу, знову зелень, і ще щось, назви чого Стократ не знав. Люди навколо дихали в такт, а потім у дівчини зі світлими косами, що сиділа навпроти Стократа, випала з-під зашитих повік і прокотилась по щоці сльоза.

Смеркло. Бенкет тривав. Джміль, дуже блідий, ледве ворухив губами й дихав, як після довгого бігу.

А потім подали солодкий напій, і над столом наче прокотилася хвиля полегшення. Люди брали одне одного за руки, обнімалися, розгойдуючись, і дихання їхнє стало заспокоєне, глибоке, як у сплячих.

Стократ тихенько вибрався з-за стола й поклав руку Джмелєві на плече; хлопець розплющив очі, наче прокинувся.

— Нам пора, — сказав йому на вухо Стократ. — Якщо ми не повернемося до світанку, князь атакує, ти ж пам'ятаєш?

І вони подалися назад. Зійшов місяць, висвітливши ліс, і Стократ не міг позбутися думки, що Джміль іде уві сні. Він крокував, про щось думаючи, майже не торкаючись ногами глици — здавалося, зараз злетить...

Потім запахло димом, і обидва прискорили ходу. Кінь заіржав — і попереду, за деревами, заіржали інші коні.

— Про що вони бенкетували? — тихо запитав Стократ.

— Не можу пояснити.

Стократ був неприємно вражений — йому здалося в першумить, що хлопець загордився. Але Джміль повернув голову й подивився на нього щиро й безпорадно:

— Я думаю, що вони бенкетували про світло. Але в їхній мові немає слова «світло» й немає поняття «бачити». Мені здалося, це їх мучить...

Стократ розкрив рота, щоб повідомити йому важливе — але тут їм назустріч виїхали озброєні вершники, і Джміль, забувши про все, кинувся їм назустріч:

— Сховайте луки! Війни не буде! Стійте!

У вершнику, що їхав попереду, Стократ упізнав князя — і пішов швидше.

* * *

— Усе їхня клята Мова. Майстер складав послання від імені правителя, і вони вірили, що ви, ясновельможний, — та сама людина, з якою вони розмовляють. У їхньому розумін-

ні людина, що володіє Мовою, — шляхетна й посідає високе становище.

— Клята Мова, — кризь зуби повторив князь.

Він стояв на пагорбі, тримаючи за вуздечку коня, й очі його були червоні від безсонної ночі. Джміль здивувався, як приємно дивитися на людину з незашитими живими очима.

— Радійте, що вони вас не вбили, ясновельможний, — сказав Стократ. — І тримайтесь якнайдалі від застави. Стріляють вони чудово.

Князь гмикнув. Перевів погляд на Джмеля.

— Хлопець, вважайте, врятував вас усіх, — заговорив Стократ, тепер упівголоса. — Від великої колотнечі. А може, і від смерті. Подумайте про це, ясновельможний.

Джміль опустив очі.

— Дім мовознавця твій, — холодно, відсторонено сказав князь. — Робота теж твоя. Але якщо брехатимеш у посланнях, що ти великий маг і спадкоємець Сонця на землі...

— Я забув, — Джміль заквапився. — Ось.

Він вийняв з кишені зім'ятий папірець, з одного боку якого ще рукою майстра було записано якийсь рецепт. А на другому боці Джміль вивів уламком олівця, що випадково загубився в сумці: «Буряки — 46 лев. Наг. Вирубки під річку, північ, три, п'ятдесят, і від горілого місця».

— Це що вони хочуть за вирубки. Ну й де рубати, — Джміль подав папір князеві, але той гидливо відсунувся:

— Нормально запиши, пером, на гарному аркуші, і віддай не мені, а Очам-і-Вухам... Ти, чужинцю, ідеш од нас чи ні?

— Іду, — сказав Стократ. — Сьогодні.

— Ну... ходи здоровий.

Князь скочив на коня, крикнув своїм людям, і вони помчали. Ополченці, стягнуті було до застави, пішли раніше: залишилися випалини та кинуте де-не-де сміття.

— Ти справді сьогодні йдеш? — запитав Джміль.

— Авжеж. Я й так у вас застряг.

Джміль не придумав, що сказати.

Вони йшли поруч. Кінь, якого ніхто не вів, тримався ззаду, наче прив'язаний; уже вкотре все, що сталося за минулі години, видалося Джмелеві марою. Сном.

— Виходить, вони тужать за світлом? — тихо запитав Стократ.

— Як можна тужити за тим, для чого навіть слова немає?

Мовчки пройшли кількадесят кроків.

— Вождь сказав, що серед їхньої молоді немає таких, як я, — зізнався Джміль. — Вождь сказав...

— Він просив тебе залишитися?

— Ні, але... — Джміль запнувся. — Так, просив. Але я ж не можу зашити собі очі, правда?

Кінь відстав, щоб поскубти трави на зеленому узбіччі. Джміль теж затримався, зірвав пишну волоть.

— Оце стрільник, він кислий, з його соку готують «швидко». Що більше соку ввіллеш, то швидший рух, про який смакуєш... Слухай, Стократе, іноді мені здається, що я починаю думати, як вони.

— «Солоний, як воля; солодкий, як ступінь; кислий, як рух; гіркий, як час?»

— Ти запам'ятав, так?

— Джмелю, — сказав Стократ. — Пообіцяй мені, що одразу ж візьмеш учня.

— Я? — Джміль вдивлявся, намагаючись побачити усмішку в очах або кутиках губ, але його супутник дивився серйозно. — Але я ж... сам поки що дурний, як я можу когось учити?!

— Просто пообіцяй, — Стократ, як і раніше, не всміхався. — Ну?

* * *

На повороті він зупинився, щоб востаннє подивитися вниз. Усі, хто бував у цих місцях, в один голос повторювали — немає нічого кращого за ліси рожевої сосни, особливо якщо дивитися згори, з Білої дороги.

Він дивився на тартак, на річку з пристанню. На розкидані в гаях будинки Правої й Лівої руки. На блискучі дахи Макухи. Там ледь чутно бив барабан — ховали нещасливого торговця Східця. І Джміль, імовірно, був на похороні, а де ж іще?

— Хоч би він устиг подорослішати, перш ніж усе почнеться, — сказав Стократ уголос.

Діти лісовиків зрештою прозріють. Перестануть зашивати собі очі, подивляться на світло; потім спробують сказати одне одному слово або намалювати картинку на гладенькій стіні. І тоді Мова вмере; вмере високе мистецтво, здатне змусити людину ридати й сміятися, і почувати себе ближче до неба...

Мова, що виникла через непорозуміння. Мова, яка скоро стане непотрібна нікому.

— Бережи її, Джмелю, — сказав Стократ неголосно.
І пішов угору не озираючись.

IV

— Буде жаль, якщо Мова загине, — тихо сказала стара. — Ще жальчіше буде, якщо цей хлопець, Джміль, не встигне в житті зробити всього, на що здатний, до чого призначений. Але й Джміль не безсмертний. І Макусі не стояти вічно. І Населений Світ, якщо має початок, — коли-небудь закінчиться, Стократе.

— Я знаю.

Стара уважно подивилася крізь вогонь.

— Творець упав на каміння, схований у небесній іскрі, мов ядро в горіховій шкарлупі. Це був початок Світу. Але інша зірка народила іскру, іскра заблукала в темряві і впала вниз, на каміння. Й усередині була смертна дівчинка, і вона поклала світові межу.

— Красиво звучить, — сказав Стократ. — Але мені важлива дівчинка, а не світ. Я не хочу, щоб її використовували як знаряддя або навіть зброю. Я не хочу, щоб її замикали й ховали. При цьому я сам хочу її замкнути й сховати і не бачу іншого виходу.

Хмари поволі танули, провіщаючи світанок. Між ними проглядалися зірки.

— Вихід, може, і є, — повільно сказала стара. — Якщо початок світу і його межа зійдуться разом і усвідомлять своє споріднення... Але для цього наш Творець має бути людиною й ходити серед нас.

— Щоб ходити серед людей, не конче бути людиною, — сказав Стократ.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ТІНЬ

— Не ходив би ти далі, — сказав кротобій.

Мирний мисливець, що дає поради озброєному незнайомцеві на дорозі, міг означати різне. Наприклад, знак долі — містичне явище без усяких причин, але з важливими наслідками.

Або засідку — якщо он у тих кущах ховаються мисливцеві товариші, числом, наприклад, десятеро. А може, Кротяча Діброва переживає спокійні й безтурботні часи: всі довірливі й сміливі, наче птахи в тому лісі, де не ступала нога людини.

Мисливець важко дихав, на плечі в нього лежала туша здровецького крота, чорного, з рудувато-палевим відтінком. Крит важив ненабагато менше за мисливця і трохи що не торкався землі страшними передніми лапами. Стократ похитав головою: озброєні незнайомці навряд чи могли налякати цю людину, а пораду він дав від щирого серця.

— А чому не ходити?

— Там у нас... застава, — кротобій струснув ношу, зручніше вмощуючи на плечі. — Не пускають, розумієш. Якщо вже туди поткнешся, на свій страх і ризик, — назад точно не пустять, уб'ють.

— Мор? Хвороба?

— Щось таке, — кротобій тупнув чоботом об дорогу, збиваючи грудки свіжої землі. — Ти, я бачу, здалеку прийшов, чужоземцю...

— Бурлака, — Стократ кивнув.

— То порозпитував би, що тут робиться, перш ніж брести по дорозі навпростець! — гаркнув кротобій і сопучи потягнув здобич далі.

Стократ провів його очима. Потім сів на камінь і розгорнув карту.

Деякі дороги прохідні тільки взимку, інші — тільки влітку. Навесні й восени знавці Горбкуватих Рівнин радять подорожнім залишатися вдома — крижані тракти плавляться, а ґрунтові розм'якають. Літня погода встановилася з тиждень тому, і карта стверджувала, що дорога надійна.

Дорога розсікала надвое величезний ліс, позначений на карті як Кротяча Діброва. Місцеві жителі, якщо вірити карті, промишляли полюванням і риболовлею, а колупатися в землі не любили. Торгували з сусідами кротячим жиром, на виторг купували хліб. У лісі повно було ягід, грибів і птахів, у дрібних річках водилася риба...

Стократ знайшов на карті місце, де — приблизно — лежав камінь, що в цю хвилину муляв йому зад. Далі по дорозі, зовсім недалеко, було село з назвою Довгий День.

— Отже, мор? — запитав Стократ золотоавої мошки, що пурхала коло обличчя. — У лісі?

Він повагався, обираючи напрямок. Потім гмикнув, поправив пояс з важкими піхвами й подався в той самий бік, куди йшов до зустрічі з кротобом.

* * *

Лучників він побачив раніше, ніж вони його: дерев'яний настил на верхівці мертвого дерева був зведений у поспіху й без натяку на маскування. У світлі призахідного сонця свіже дерево блискало, мов золото на скопаній грядці. Сторожі, два молоді стрільці, дивилися на дорогу, повернувшись до Стократа напруженими спинами. Їхні луки були наготові до стрілянини. Стократ не любив лучників, хоча стріли в польоті, бувало, відбивав.

Він підійшов близенько, а вони його так і не помітили. Мотузяну драбину ніхто й не думав прибирати. У щілині між дошками настилу Стократ бачив підошви чобіт — в одного сторожа нові, у другого стоптані.

— Люди добрі! Кого сторожуємо?

Обидва підскочили так, що дощаний настил гойднувся й трохи не повалився. Стократ підняв обидві руки:

— Спокійно!

— Звідки?! — гаркнув той, що носив стоптані чоботи.

— Не через річку, — швидко сказав власник нових. — Ми б побачили...

— Тоді звідки?! Та ще підкрався, наче...

— Іду з Загір'я, — повідомив Стократ. — Бурлака, людям допомагаю при нагоді. Зустрівся мені тут мисливець, крота вбив, здоровецького, каже, у вас біда...

— Крота? — власник стоптаних підошов трохи стишив голос і, здається, передумав стріляти. — Це добре... Це мій дядько крота свого, нарешті, добув... Два тижні ходив, виманював, нори вистежував... То ти звідки?

— З півдня!

— А в Довгому Дні бував коли-небудь?

— Та ніколи!

— Повартуй, — уривчасто сказав котрийсь із двох, Стократ не розібрав, котрий.

Заскрипіла драбина, й знов похитнувся настил. Зверху посипалася потерть. Настил, збитий з дощок і жердин, здавався на диво ненадійним; той, що носив стоптані чоботи, спускаючись, сопів і лаявся: він не любив ні гострих сучків, ні мотузяних драбин.

Він був не такий молодий, як спершу здалося Стократові: сухорлявий, з обвітраним лицем, похмурий мисливець з Діброви. Перший його погляд упав на Стократове лице, другий, третій і четвертий — на меч:

— Ти хто, з такою зброєю?

— Зброя як зброя. Я подорожній. У дорозі всяке буває. Тому меч.

— Цей, якого ти зустрів, з кротом... не поранений був?

— Ні, цілий.

Мисливець шумно видихнув:

— Небезпечний промисел. Вони під Дібровою, знаєш, які кроти... У нас, хто ще молодий чи дуже старий, птицю б'ють, птицю все-таки легше... А що на півдні? Погано? Воюють?

— Кому погано, а кому й прибуток.

— Ти найманець?

— Ні.

— Мисливець за головами?

— Кажу тобі, я бурлака.

— А чого до нас прийшов?

Стократ знизав плечима. Його співрозмовник подивився вгору, де на дощаному настилі переступав з ноги на ногу лучник у добротних чоботях.

— У нього там сестра, — сказав упівголоса. — Замужем у Довгому Дні. От, восени тільки... віддали.

Сонце сіло, і в лісі одразу почало темніти. Був тихий, теплий, безтурботний вечір: прокидалися нічні птахи. Деревя стояли, зрідка ворущачи листям, наче переморгуючись. Мертве дерево намагалося злитися із загальним спокоєм, ворущачи двома-трьома останніми листочками.

— Що там? — запитав Стократ і кивком указав уперед, куди вела дорога. — Мор?

— Та якби ж... — мисливець відвів очі. — Ось...

Він запхнув руку глибоко в кишеню куртки і вийняв м'ятий клапоть паперу, жовтий, подекуди прорваний.

— Читати вмієш?

«У Довгий День не ходіть, — написано було на жовтому папері усталеним почерком освіченої, давно письменної людини. — Нікого від нас не впускайте. Не стійте в тіні дерева. Не паліть уночі світло. Нам тут усім кі...»

Куточок папірця був одірваний.

— Березню, — почувся згори напружений голос. — Ти ще довго?

Стократів співрозмовник мовчки сховав папірець глибоко в кишеню. Жестом показав: піднімайся нагору.

Стократ подолав коротке збентеження: йому не хотілося випробовувати міцність драбини й маневрувати серед гострих сучків, але виходу не було. Услід за власником стоптаних чобіт він виліз на мертве дерево, зійшов на настил і побачив згори дорогу, а спереду впоперек дороги — річку, досить-таки широку, і міст на двох кам'яних опорах.

На самій середині моста валялося мертве тіло. Чоловік у яскравому, строкатому одязі був уतिकаний стрілами й лежав на спині, огидно схожий на подушечку для шпильок.

— Це не ми, — глухо сказав Березень. — Це інша зміна.

Настил був обгороджений неотесаним грубим поруччям. Другий мисливець, рудуватий хлопець з щетиною на круглих щоках, витріщився на Стократа ледь чи не з жахом.

— Я не з Довгого Дня, — сказав Стократ утретє чи вчетверте. — Я з півдня, і гадки не маю, що тут у вас відбувається.

Рудий не відповів.

— Дивися, — Березень простяг руку на північ.

Попереду, за мостом, горіли вогні, багато вогнів — наче хода зі смолоскипами зупинилася нерішуче, і сотня людей чекає чогось, піднявши смолоскипи до неба. Що темніше ставало в лісі, то яскравіше виднілися язики полум'я. Над нерухливими кронами проступала заграва.

— Вони світять і вдень і вночі, — сказав Березень.

— Навіщо?

— Щоб були тіні. Цей, що на мосту... Я його добре знав, це їхній торговець, часто до нас їздив. У кременці добре грав... Він пішов через міст, сонце світить — і тінь при ньому. Наші давай йому кричати, щоб повертався. А він не слухає — іде, руками махає. Старший патруля звелів: стріляйте. Вони й вистрілили... Шкода.

— Шкода, — погодився Стократ. — За що?

— Не розумієш? Він ішов до нас — від них. І ніс свою тінь.

Стократ не придумав, що відповісти.

— Уночі нам зміна прийде, — сказав Березень, і з голосу стало ясно, як він мріє про зміну.

— «Не стійте в тіні дерева, не палить уночі світло», — повільно повторив Стократ.

— Саме так, — тихо сказав молодий і рудий, брат жінки, яка вийшла заміж у Довгий День. — Ішов би ти звідси, чужинцю. Березню, навіщо ти його привів?

— Нам потрібна допомога, — сказав Березень, і з голосу було зрозуміло, що він утратив усяку надію.

Молодий похитав головою, без слів даючи зрозуміти, що не вірить у допомогу, і всім кінець, і нікого врятувати неможливо.

* * *

У селі Білий Кріт не палили вогнів, і, коли Стократ із супроводом добралися до околиці, йти довелося вже в цілковитій темряві.

Подекуди на ворота були накинуті світлі ганчірки. Каміння коло дороги біліло свіжим вапном. Стократ непогано бачив у темряві, а от його супутники з мукою витріщалися в ніч. На щастя, ці двоє могли пройти рідним селищем із зав'язаними очима.

Ні промінця не просочувалося крізь віконниці. Глухо й рідко звучали голоси. Коли-не-коли щось падало за замкненими дверима, і до гуркоту збитого цебра чи перекинутої табуретки домішувався лемент досади й болю. Люди не вмiли жити в цілковитій темряві, але чогось не наважувалися засвітити навіть маленької свічки.

Стократ чекав. Якщо його сюди привели — отже, чогось хочуть. Отже, про все розкажуть самі, треба тільки дати їм час.

Березень звернув у тісну вуличку, стукнув у ворота, приглушено покликав:

— Батьку!

Заскрипіли, відчиняючись, двері. В домі не спали, але й вогню не світили. Вийшов дід, став на порозі, тримаючись за одвірок, дивлячись повз гостей:

— Що таке?

— Нічого, вони сьогодні не йшли... Нікого не було цілий день... Тут подорожній із Загір'я, з мечем. Треба поговорити.

— Із Загір'я? Там же, пам'ятаю, війна була...

— Добрий вечір, — сказав Стократ.

Дід здригнувся. Він не бачив у темряві й не міг упізнати чужинця за звуками дихання.

— Треба поговорити, — повторив Березень з особливою інтонацією, наче нагадуючи старому про давню й тверду угоду.

— Заходьте, — дід навпомацки, перебираючи руками по стіні, повернувся в дім. Стократ зайшов, нагнувшись у дверях, і так само, звично, вклонився одвіркові Березень.

— Ти бачиш у темряві? — запитав дід.

— Так.

— Чому?

— Мене називають магом. Може, тому.

— Ти не маг, — недовіжливо сказав дід. — Маг би одразу здогадався... І втік би звідси світ за очі. Або взагалі не заходив би... у наш проклятий край.

— Ваш край усі подорожні хвалять, — сказав Стократ. — Мирні багаті ліси. Добрі люди, що живуть у достатку й спокої...

— Сам бачиш, який у нас спокій.

— Бачу, — Стократ озирнув кімнату.

Маленька, без жодних прикрас, мисливська хатинка, ретельно прибранна, з гладеньким і чистим обіднім столом, з верстатом у кутку, з віконницями, закритими зсередини. Калюжка недавно розлитого молока. Дві величезні скрині під витертими кротовими шурами. Стократ сів і підібгав ноги, щоб ніхто в темряві не перечепився.

— Чого ви не запалите хоч свічку? Віконниці зачинені, ніхто не побачить...

— У нас за вогонь серед ночі батогів дають, — сказав Березень. — Так на сході вирішили.

Дід сів за стіл, навпроти Стократа, і втупився йому в лице — точніше, в щоку. Було ясно, що він нічого не бачить. Стократові раптом стало ніяково: якщо все село збожеволіло, то він зі своїм мечем — чи без меча — не міг тут нічим допомогти.

— Думаєш, ми подуріли? — заговорив дід. — А от і ні. Без світла немає тіні. Уночі ми в безпеці. Якщо не світити вогню.

— Що сталося в Довгому Дні?

Дід хрипко зітхнув.

— Що сталося... того не виправиш. Мій брат написав листа, загорнув у нього камінь і пращею закинув за міст, на наш бік. Він учитель на обидва села... був.

— Він умер?

Старий важко зітхнув крізь зуби.

— Хоч би день чи два хмарні, — сказав з гіркотою. — А то яскраве сонце щодня. А ночами вони палять смолоскипи.

— Вони — ходячі мерці?

— Ні! — гаркнув дід і глянув на Березня з роздратуванням: мовляв, ну й що, навіщо привів, навіщо ця розмова?!

— Твій син каже, що вам потрібна допомога, — Стократ сплів пальці. — Я міг би допомогти. Якщо ви мені поясните, що сталося і в чім біда.

Стало тихо. У селі мовчали, ні єдиного цвіркуна не знайшлося ні в щілинах будинку, ні в траві під вікнами. Не тріскотів гніт. Не дихала остигаючи груба. І геть не було вітру.

— Кротяча Діброва, — глухо почав дід, — і справді гарне місце. Прадавнє місце. Тут люди селилися ще з тих пір, як по землі ходили чудовиська... У нас воля. Під лісом, от під усім, як він є, нарито нір. У незначній їхній частині живуть кроти — бачив які? Від кротів у нас прибуток, але й ризик теж великий. А хто там іще водиться в цих норах — ніхто не знає. Скільки народу полягло з цікавості, заради зиску — не перелічити. Лізли по скарби, лізли по щастя, тільки нагору ніхто не вилазив... Якщо хто чому дивується — я завжди кажу: це Кротяча Діброва, дивуватися нема чому, всяке буває... — Він двома руками вчепився в край стола. — А в селі Довгий День є гарний шлюбний звичай. Стаючи подружжям, молоді міняються тінями.

— Що? — Стократ, скільки не мандрував, ніколи про таке не чув.

— Міняються тінями, — повторив дід з натиском. — Під час весілля, в сонячний день чи коло великого багаття, дають одне одному клятву вірності й на знак любові й довіри віддають іншому свою тіль... Вважається, що з цієї хвилини жінка кидає тіль чоловіка, а чоловік — тіль жінки, і вони ніколи не розлучаються. Звідси повір'я, що похмурий день і темна ніч без вогню підходять для подружніх зрад.

Березень гмикнув.

— Справді красиво, — сказав Стократ. — Яких тільки весільних обрядів люди не вигадують.

— Так, — дід закивав, ощиливши жовтуваті зуби. — А ще в селі Довгий День був один парубок... дивний. Його замолоду кріт у підземеллі пом'яв. Парубок хороший, тільки повсякчас всілякі небиліці розповідає... І от пішов він на полювання, а повернувся ще чудніший. Каже, зустрів під землею дівчину неймовірної вроди й при світлі смолоскипа дав їй клятву вірності... Віддаю тобі свою тіль і беру твою, щоб надалі ні час, ні журба, ні щастя не розлучили нас, і так далі. Всі вирішили: геть здурів. І мати, бідолашна, так вирішила, а потім дивиться — тіль у хлопця повертається й головою хитає, коли хлопець стоїть нерухомо... Покликала мого брата, він же вчитель, людина знаюча, книжник. І виявилось, що тіль у хлопця — ніяка не тіль, та було вже пізно.

Старий на дотик знайшов на столі кухля й голосно сьорбнув.

— Не знаю, кого там зустрів той парубок, з ким тінню помінявся і що йому привиділося. Тільки приніс він з собою морок, якому немає імені, а якби й було — не можна говорити. Варто йому торкнутися будь-чєї тіні, він її одразу з'їдає й стає на її місце.

Стократові здалося, що в тісній кімнатці стало холодніше.

— Дерево чи кущ, людина чи звір, — продовжував старий. — Морок у мить приліпиться, і вже не людина відкидає тінь... а навпаки! Вона хазяйка. Людина — її тінь.

— І в Довгому Дні...

— Увесь Довгий День і всі його люди, і всі його звірі, паркани, будинки, — все це тінь. Яку відкидає морок. Одна велика тінь.

— Не вірю, — пробурмотів Стократ. — Ніколи такого...

— ...Між нами й Довгим Днем річка, тіні дерев не стикаються навіть на заході сонця. А якби торкнулися...

— А тінь од моста? — запитав Стократ.

— Добре мислиш, — зітхнув дід. — Ми з хлопцями коло моста троє дерев зрубали — не повірив би, що можна так швидко. Та ще й у сутінках, майже наосліп... У пеньків тіні короткі. Про всякий випадок, ще поруччя збили...

— А тінь трави?

— Там немає трави. Голий пісок.

— На мосту чоловік убитий.

— Застрілили. Ішов серед дня, зі своєю тінню, зі свого боку...

Кричали, щоб повернув — та видно, вже не сам ішов, тінню волочився за хазяїном... Довелося вбити.

Запала тиша.

— На що ви надієтесь? — щиро спитав Стократ. — Якщо вони просто навалять усією юрбою...

— Ми ж не тільки кротів промишляємо, — лагідно сказав дід. — Ми в лісі живемо, ми стрільці. І чоловіки, і жінки, і діти з коліски. Поки вони через міст ітимуть, ми половину покладемо. Це якщо вдень... А вночі покладемо всіх — вони ж підуть зі смолоскипами. Їм без світла не можна.

— А якщо вони виявляться без світла?

— От на це вся наша надія...

Він замовк і знов почав люто терти очі:

— Якби вони перестали кидати тіні — мороку б не стало за що триматися.

— І що тоді?

— Не знаю, — зізнався дід. — Одні кажуть, що як світла не буде, то морок піде, а люди залишаться. Інші — що морок піде, а людина впаде мертва. Треті — що морок піде й потягне з собою людину... Але всі кажуть те саме: воно, не згадуймо вголос, що, піде.

Стократ спробував згадати, що він знав або чув про подібні біди, але не зміг. Ходячі мерці траплялися, темні мисливці що таїлися в сутінку, теж бували. Але про хижих тварин, що перетворюють людину на свою тінь, не розповідали в жодній таверні, біля жодного багаття.

— А може, там хтось залишився з людей, — тихо й дуже за-
тятю заговорив дід. — Може, хтось залишився. Якби ніч ніколи не кінчалась... Чи хоч би темний, дуже похмурий день! Тоді б у них закінчилося пальне, закінчилося мастило, смола...

— Ліс навколо, — тихо сказав Стократ.

— А надія ж не тінь, — упалим голосом сказав дід. — Її так просто не зжереш... Хоч твоя правда, звісно.

* * *

Двоє дівчат, що чергували на дереві вночі, до світанку розкисли й стали куняти. Стократ стояв, не зважаючи опертися на ненадійне поруччя, і дивився за річку, туди, де горіли вогні.

Крутобока чорнява дівчина заснула навстоячки, стукнулась об поруччя й розплющила очі. Худа дівчина зі світлим волоссям позіхнула, показавши рожеве піднебіння; півночі вони перемовлялися між собою, красуючись перед Стократом. Кожна хотіла здаватися незалежною і дотепною. Потім обидві втомились: напруга минулих днів стомила все село. Години перед світанком минули в холоді, нудзі й мовчанці.

А тепер от-от мало зійти сонце. З усіх прикмет випливало, що день буде ясний до самого вечора, і завтра теж, і, скоріше за все, післязавтра. Дівчата чекали зміни, нервово підтягували тятиву на луках, обох трясла лихоманка.

— Стріляти, мабуть, не вмієте, — сказав Стократ, щоб трохи їх розворушити.

Світловолоса негайно підняла лук.

— І куди тобі поцілити?

— Мені не треба, — Стократ одвів стрілу від свого лиця. — Он, на трупі ворона сидить. Ти в неї поціль.

Після безсонної ночі світловолоса була дуже бліда. Нагадування про те, що на мосту лежить непохований небіжчик,

змусило її втягти голову в плечі, але вона одразу перейшла в наступ:

— А стрілу хто забере? Ти?

— Я, — Стократ кивнув. — Я саме збираюся сходити на той берег.

Обидві дівчини остаточно прокинулися.

— Назад не приходь, — суворо сказала крутобока. — Пристрілимо.

— А я вночі прийду. Без вогню.

Дівчата перезирнулися. Світловолоса міцніше стисла свій лук:

— Ти не жартуєш?

Стократ похитав головою.

— Пристрілимо, — крутобока говорила сиплим хлоп'ячим голосом. — Ні, правда.

— Стріляти не вмієте.

Світловолоса підняла лук і, швидко прицілившись, випустила стрілу в бік моста. Ворона, що сиділа на мертвому тілі, злетіла й, важко ляскаючи крильми, полетіла геть.

Дівчина вилаялася й витягла з сагайдака нову стрілу; Стократ, застигши, дивився вслід вороні.

Крутобока роздратовано перехопила руку лучниці:

— Годі!

Ворона зникла з очей.

— Птах, — сказав Стократ, і обидві дівчини втупилися в нього з підозрою.

— Що таке? — просипіла висока.

— Птахи вільно носять свою тінь туди і звідти.

У високої розширилися очі. Її товаришка кілька секунд кліпала віями, поки збагнула:

— То значить...

— Агов! — почулося знизу. — Не спите? Зміна прийшла!

Мотузяна драбина сіпнулася, заскрипіла мертва кора.

— Нічого не значить, — сказав Стократ. — Перевір свою тінь — на місці?

Сонце щойно зійшло над обрієм і освітило настил. Крутобока дівчина, дивуючи Стократа, стала навколішки, майже лягла, вивчаючи свою тінь на дошках.

— На місці, — вона прокашлялася. — Це моя тінь...

— Дозорче, ти спиш, чи що?!

Над настилом з'явилося вусате лице невідомого Стократові мисливця.

— Птахи, — жалібно сказала йому дівчина. — Вони ж літають і всюди тінь з собою носять...

На верхівці дерева стало тісно. Дошки заскрипіли й перекошилися, і Стократові захотілося вниз.

— Хто тобі таких дурниць наговорив? — насунувся на дівчину вусатий мисливець.

— Та він...

Суворий погляд вусатого перемістився на Стократа.

— Чужинець? Ти його більше слухай... А ти, — це Стократові, — спускайся. Нема чого тут, раз стріляти не вмієш.

Стократ не став нічого пояснювати. Висока дівчина плувано говорила, зриваючись на хрип, і кашляла, і кашель навпіл зі страхом заважали їй продовжувати. Стократ зліз вниз, у мокру від роси траву, і з подивом зрозумів, що внизу тепліше.

Йому було цілком ясно, що люди з луками дарма не сплять ночей, і дарма проводять дні на збитому наспіх, прибитому до дерева настилі. Те, що поселилося за річкою, давно б захопило й селище Білий Кріт, і всю Діброву — якби могло.

Або якби хотіло.

«У нас нема чим тобі заплатити, — сказав дід тоді, вночі, у темряві. — Навіть якби ми вірили, що ти зможеш допомогти...»

«Мені не треба плати, — відповів Стократ. — Просто погодуйте мене на дорогу».

Дід вирішив, що Стократ навіжений. Але заважати йому не став. Сказав тільки: «Вертайся вночі й без вогню. Без тіні. Якщо підеш удень або зі смолоскипом — тебе вб'ють».

* * *

Він ішов через міст, і його довга тінь пливла по воді. Річка була широка, але мілка. Дві качки добували корм з дна коло самого берега, перекинувшись, як збиті мішені в тирі, й виставивши охайні гузки.

Він минув першу опору. Тіло чоловіка лежало лицем догори, Стократ не став його розглядати. У грудях і в горлі стирчали стріли з біло-жовтим оперенням. Ще кілька таких стріл лежали далі на мосту — стрільцям непросто давався прицільний постріл у людину, у знайомого, у приятеля з сусіднього села.

Тут же знайшлася стріла світловолосої лучниці. Наконечник був розплющений об каміння, оперення — жовто-сіре. Стократ,

подумавши, підняв стрілу й, крутячи її в пальцях, неквапливо рушив далі.

Сонце сходило вище, вогнів попереду вже не було видно. Стократ не спав добу, але не відчував утоми, тільки пекло в куточках очей, і це змушувало частіше моргати.

Дорога від моста до села Довгий День була широка й доглянута. Подекуди на узбіччі і між коліями пробивалася свіжа трава: ліс зберігав вологу навіть після багатьох сухих і сонячних днів. Жовті віночки на м'ясистих стеблах кольором збігалися з оперенням стріли. Птахи щебетали тихо й неохоче.

Стократ ішов, почувуючись оточеним, сповитим, сплутаним тінями високих дерев і трав.

Тінь. Відбиток, образ, відділений від тебе, перенесений туди, куди ти не можеш дотягтися. Тінь ходить по воді й без крил долає провалля. Дехто вірить, що в тіні ховається душа...

Дорога пішла нагору і досить круто. А коли Стократ досяг найвищої точки — побачив попереду село Довгий День.

* * *

На краю майдану лежали прогорілі смолоскипи. Від купи смерділо, а втім, увесь цей майдан і всі ці люди пахли не найкраще.

Їх було кількасот, вони стояли й сиділи, безупинно передаючи одне одному ківш з водою. Вони пили по черзі, ківш переходив з рук у руки і, спорожнівши, вертався до криниці. Коло криниці чоловіки крутили корбу, піднімаючи відро за відром, розливаючи в ковші й знову передаючи по колу. Люди здавалися охлялими, наче не їли багато днів; коли-не-коли то один, то другий відходив убік, до рівчака, й відливав не ховаючись. Утім, ніхто ні на кого не дивився — і Стократ підійшов дуже близько, ніким не помічений.

Діти стояли разом з дорослими — хлопчики й дівчатка різного віку. Одна жінка тримала на руках грудну дитину. Стократ придивився: безформна тінь біля її ніг безупинно погойдувалася, ворушилася, хоч жінка стояла нерухомо, а дитина спала.

Стократові раптом здалося, що тіні, на відміну від людей, дивляться на нього — пильно й дуже уважно. Йому захотілося опинитися якнайдалі від цього майдану. Він давно нічого не боявся — відколи пішов з притулку з мечем на поясі, — але в цю мить знову відчув себе дитиною в порожньому темному будинку, самотнім сліпцем у темряві.

Він позадкував і був готовий тікати не озираючись. У цьому меч наче сам собою зачепив його ногу, і цей дотик присоромив Стократа й підбадьорив.

Обережно, уважно вибираючи шлях, він перейшов вулицю. Через низький тинок переступив у палісадник. Недавно тут росли квіти — тепер усе зів'яло або було витоптане. Стократ зазирнув у відчинене вікно: в будинку все стояло догори дригом, на столі валялася наполовину обгоріла скатертина.

— Людино добра!

Стократ обернувся. За п'ять кроків перед ним було вікно сусіднього будинку, наглухо зачинене віконницями.

— Людино добра! — шепотіли зі щілини. — Дай нам води! Принеси нам води з крини...

Звук ляпаса.

— Відійди! — закричав з-за віконниці інший голос. — Тут немає тіні!

Стократ підійшов ближче.

— Хто тут?

— Принеси нам води...

— А з водою й тінь?! — гаркнули за віконницями.

— А він поставить відро в сінях, там темно...

— Дверей не відчиню! Йди!

— Стривайте, — сказав Стократ. — Зараз.

Він вийшов з палісадника й пішов уздовж дерев'яної стіни. Ніхто на нього не дивився: люди передавали з рук у руки ківш з водою. Ті, що не пили, стояли нерухомо, звисивши руки вздовж тіла, — але тіні їхні гойдалися. Тіні погойдувалися, мов дерева під вітром. Тіні дивилися на чужинця — тепер уже точно дивилися.

На камені коло самої криниці сидів дід. Стократ здригнувся: з цією людиною він попрощався вночі в селі Білий Кріт. Розповідаючи чужинцеві про свою біду, той дід ні словом не згадав, що його брат, який учителює на двоє сіл, — близнюк.

Дід витріщався в простір, наче сліпий. Стократ був неприємно вражений: коли він говорив з братом цього діда в селі, у темряві, той дивився так само.

Він пішов до криниці, обходячи майдан зі східної сторони, уважно стежачи, щоб його власна тінь ні на кого не впала й не торкнулася чужої. Сонце сходило швидко, й Стократова тінь коротшала, а інші тіні на площі — ні. Деякі, здається, навіть довшали.

Він зрозумів, що як зараз не заговорить, то кине́ться тікати.

— Агов!

Ніхто не повернув голови. Тіні загойдалися швидше, і раптом простягли руки. Усі як одна тіні потяглися до нього, чи то бажаючи схопити, чи про щось благаючи, і через мить — через довгу мить — люди повторили жест своїх тіней.

Хто стояв до Стократа лицем, простяг руки вперед. Хто стояв боком — виставив одну руку вбік, другу підняв над головою. Хто стояв спиною — відвів руки назад. Тіні тяглися до Стократа, а люди, повторюючи, мимоволі спотворювали цей жест.

І в жесті було благання.

— Чого ви хочете?

Тіні завмерли.

— Чого... ти хочеш? — Стократ сам не знав, що змусило його переінакшити питання.

Тінь, що виявилася найближче до Стократа, здригнулася й поповзла до нього — всупереч законам світла й волі сонця. Незрозуміло було, від чийх ніг вона починається, — але на втоптаній світлій глині ясно виднілася тінь жінки з довгим волоссям.

Стократ відскочив, висмикуючи свою тінь, наче тканину з чужих рук.

Тінь жінки завмерла. Між нею й тінню Стократа залишався залитий сонцем простір завширшки як долоня.

Вона повільно повернулася. Стократ побачив її профіль; через мить вона притисла долоні до рук, ховаючись. Зневірившись.

— Чого ж ти все-таки хочеш?

Вона простягла до нього долоню.

Не замислюючись, мимоволі, він підняв руку. Тінь його долоні, після короткої затримки, торкнулась чужої тіні на глині. Стократ здригнувся — ніколи в житті він такого не відчував. Його наче обняли, дуже міцно, дуже холодними руками. Сотнею рук. Стократ побачив, як міняється його тінь, струменіє по землі, втрачаючи форму.

І в ту ж мить усі, хто був на площі, заговорили одночасно.

— Старший брате...

Хор злагоджених голосів змусив захитатися траву в палісадниках — і Стократове волосся стало сторч, як ця трава.

— Допоможи мені, старший брате...

Дорослі, діти, чоловіки й жінки говорили наче самими вусами, але в хорі чути було різні голоси — високі, низькі, дзвінкі, хрипкі, шепеляві, чисті. Навіть малюк прокинувся й заагукав — не вмючи говорити, він намагався сказати Стократові ті самі слова.

— Врятуй мене, старший брате! — з тугою заблагала юрба. — Врятуй мене!

— Звідки ти? — упоравшись з голосом, спитав Стократ.

— З неба. З глибини. Звідки й ти, брате... Убий їх, вони заважають мені бути!

— Люди?

— Вони. Вони розпадаються. Вони розколоті. Забери їх!

Стократ подивився на небо. На ясне-яснісіньке, налите сонцем, білувате літнє небо, і вдихнув на всю глибину легень.

Не думати. Бути. Його ніхто цього не вчив. Утім, його ніхто не вчив нічого й ніколи.

— Іди до мене, сестро.

Тіні на площі заколихалися. Мить — і люди попадали, наче колоди, й заворушилися, приходячи до тями. Зате Стократ відчув, як йому на плечі, на очі, на горло давить страшна вага.

«Так легше. Ти цілий. Дякую, старший брате».

«Де твій дім?» — запитав він, не відкриваючи рота, не ворущаючи язиком.

«Мій дім далеко. Моя нора близько. Мій притулок. Віднеси мене, брате».

«Зараз».

Він знову вдихнув, дозволяючи собі думати тільки трохи, краєчком свідомості. «А я ж не людина тепер. Хто я?»

Він опустив на траву руки, що стали довгими й дуже міцними. Повільно, обережно, перевалюючись з боку на бік, пішов, не бачачи шляху, але відчуваючи його перед собою. Так людина не бачить волосся на потилиці, але відчуває, коли на нього впаде сонячний промінь.

Він зайшов у кротячу печеру й зрозумів, що вона зручна й звична.

* * *

Двері корчми вивалили. Всю випивку, яка тільки була, виставили на шинквас.

Хтось сидів удома, під замком. Хтось зі страху, навпаки, втік у ліс. Хтось хворів, хтось веселився.

Дід повернувся до криниці. Він промивав холодною водою очі, намагаючись повернути собі зір.

— Учителю, — покликав Стократ.

Дід здригнувся. Вступився у нього, намагаючись роздивитися.

— Дай спокій своїм очам. Не три їх. Зір або повернеться, або ні — просто почекай.

Дід осів на дерев'яну лаву для порожніх відер.

— Хто ти?

— Бурлака.

— Люди, — старий ковтнув слину. — Люди бачили чужоземця з мечем. Він прийшов і говорив з мороком, а потім перетворився на величезного страшного звіра — на крота. І пішов у ліс... Зізнайся — це була твоя тінь?

— Ні.

— Де вона тепер?

— Під землею. І вона ніколи звідти не вийде, не бійся.

Старий подивився вгору.

— Уже темно?

— Ще ні. Сонце щойно зайшло. Сутінки.

— Я кричав їм, щоб не сміли йти в Білий Кріт до темряви...

Вони послухалися?

— Не знаю.

— Що це було? — помовчавши, запитав дід. — Я читав... знав про морок, що поїдає тіні. Але той виходив, щоб зжерти весь світ. Щоб стати цим світом. Тут інше?

— Ви пам'ятаєте, як були її відображенням?

— Я пам'ятаю, — діда пересмикнуло. — Але не розумію.

— Уявіть, що ви приходите у свій дім, але в усіх домочадців по дві голови. Підлога двигтить під ногами, світло мигтить, стіл тече, як вода. Що з вами буде?

— Я збожеволію, — хрипко припустив старий.

— Вона була близька до цього. Там, звідки вона родом, усе певне й цільне. Там немає межі світла й темряви, немає часу, і вже поготів немає добра й зла.

— Там, звідки вона прийшла? — старий хотів із силою протерти очі, але похопився й відсмикнув руки.

— Пам'ятаєте, як багато років тому було затемнення сонця, і тінь упала на Кротячу Діброву?

— Я не пам'ятаю, але прадід мій...

— Щось пролітало між Дібровою й сонцем і впустило свою тінь — або навмисне, або ненароком. Може, то був нещасний

випадок, а може, кара. Тінь упала, розтеклася й сховалася в підземеллі. І там, у темряві з кротоми, звикла... бути. Там, у глибині, немає зміни дня й ночі, зими й весни. Розумієте, її мучить світ, де є час, як вас би мучив текучий стіл...

— О боги, — прошепотів старий.

— І вона зберегла себе у ворожому світі. І сиділа б далі, якби люди не занадилися ходити в нори — зі світлом, зі смолоскипами з ліхтарями. І вона побачила, як людина відкидає тінь, і їй здалося, що тіні — схожі на неї істоти... Вона поглинула тінь юнака й попала сама, і не могла звільнитися. Вона влипла в людей, як муха в мед, і тонула дедалі глибше. Мучилася й не могла зупинитися. Якби я спізнився на день-два — вона б ринула через річку, і байдуже їй про лучників, бо птахи літають, де хочуть...

— Це вона тобі таке розповіла?!

— Ні, я сам зрозумів. Згадався, коли був її відображенням.

— Я бачу твоє лице, — сказав старий.

Його очі, секунду тому позбавлені погляду, раптом подивилися ясно й осмислено.

— Я радий за вас, — сказав Стократ. — Ви були сліпі від потрясіння, а тепер прозріваєте.

— Ти ж не людина, — сказав старий пошепки. — Ти... переверть? Я нікому не скажу...

— До сьогодні, — подумавши, відповідав Стократ, — я про таке не замислювався. Слово честі.

* * *

Уночі, коли новина полетіла від дому до дому, коли люди в цілковитій темряві висипали на вулицю, коли, все ще не наважуючись запалити вогонь, вони обнімали й обмацували друзів та родичів з Довгого Дня, Стократ відшукав світловолосу й повернув їй стрілу з жовтим та білим оперенням. Дівчина схлипнула, а потім, звівшись навшпиньки, почала його цілувати, і Стократові довелося відсторонятися дуже ласкаво — щоб її не скривдити.

Він пішов із села, ні з ким більше не прощаючись, і до світанку був уже далеко. На широкому роздоріжжі він затримався, дивлячись у небо. Зірки мерехтіли по-дружньому. От уже багато років зірки жили у світі й не воювали, як траплялося в дні його юності, але щоразу, коли Стократ дивився на них, — він відчував тепло й неясну тривогу.

— Я не людина, — сказав він уголос. — А хто?

— Я просто зробив, що міг, для моєї нещасної сестри.

— «Старший брат», — пробурмотіла стара. — Морок, породження безодні, назвав тебе «старшим братом»!

— Вона не морок, — сказав Стократ. — Вона жертва. Вона впала, це була її біда. Вона не бажала людям зла.

— Розкажи про себе, — зажадала стара. — Де ти взявся?

— Лісоруб знайшов мене в лісі.

— Але як дитина могла опинитися в лісі?! Якщо тільки вона не впала з неба, у залізній шкаралупі, як... як Творець або як Світ!

— Я не пам'ятаю, щоб згадували шкарлупу. По-моєму, йшлося тільки про брудну пелюшку...

Стара похитала головою:

— Ти сам казав, що не пам'ятаєш дитинства. Ти сам казав, що тобі снилися дивні сни, коли ти одержав свого меча. А що таке цей меч? Де він узявся, чому забирає душі? Якщо ти не людина, Стократе, — то хто ти?!

У лісі ледь чутно заспівала перша пташка. Багаття помалу гасло.

— Розкажи про себе, — попросив Стократ.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

МЕРЕЖА

Дівчинка виросла в гирлі Світлої, у теплій зеленій долині. Сніг там випадав аж у середині зими й лежав недовго.

Тепер весь світ складався з неба та снігу. Дівчинка йшла, тримаючись за край саней, вантажених дровами. На шляху залишалися сизі смуги, у них відбивалося сонце.

Дівчинці було чотирнадцять років. Півроку тому, на ярмарку в Утоці, вона підійшла, завмираючи з жаху, до клітки з поштовими птахами, яку возили по великих містах посланці Білої Школи.

Клітка була кругла, з людський зріст заввишки. Усередині на довгих жердинках сиділи поштові птахи, невеликі, з білими щокми, синьою грудкою та зеленою спиною — щоб залишатися невидимими для мисливця з землі й для хижака з неба.

Посланець, літній сухорлявий чоловік, сидів на краю воза й читав — дівчинка була вражена, — читав прямо на базарі, серед безлічі людей, що снували туди-сюди, товсту книгу з жовтуватими сторінками, без малюнків.

Він так захопився, що не одразу її побачив. Зате погонич, чорноокий хлопець з круглими щоками й нахабними губами, помітив дівчинку зразу.

— Здорова була, красуне! Прийшла на пташок подивитися?

— Ні, я...

— Та підходь ближче. Чого стидаєшся? Хочеш пряника?

— Ні, мені б...

— Пташки розумні й гарні. Продав би тобі, та вони не продаються, всі на обліку. — Хлопець глянув на чоловіка з книжкою. — Слухай, а ти звідки? Щось я тебе в наших краях не ба...

— Помовч, будь ласка, — сказав посланець, закриваючи книгу. — Що ти хочеш, дівчинко?

— Я хочу відіслати листа до Школи, — пробелькотіла дівчинка, відчуваючи на собі глузливий погляд погонича.

Хлопець пирхнув так голосно й непристойно, що обернувся перехожі. Дівчинка готова була зірватися з місця й тікати — але посланець навіть бровою не повів. Він дивився на неї, і цей погляд утримав її, як нитка.

— У тебе є лист до Школи, чи ти хочеш його написати?

— У мене є. Я приготувала.

— Чи ти хочеш, щоб я його прочитав, перш ніж відсилати?

— Як вам буде завгодно.

Погонич тим часом надував щоки й закочував очі, на весь світ показуючи, що думає про божевільних, нахабних, дурних дівчат. Посланець скоса глянув на нього й нічого не сказав — але хлопець перестав блазнювати й одійшов далі, за ріг сараю. Дівчинка вийняла з сумки на поясі складений у багато разів аркуш паперу.

Цей лист вона писала цілий рік. Спершу — наче жартома, граючись. Потім — переправляючи кожне слово. Потім викинула. Потім знайшла й сховала. Потім хотіла спалити, потім перчитала...

Потім вирішила: ну то й що, як мені відмовлять? Скоріше за все, навіть відповіді не буде. Тисячі поштових птахів розвозять щовесни по ярмарках і площах. Тисячі підлітків обох статей посилають до Високої Школи свої листи. Чом би їй не послати свого?

Посланець узяв з її мокрої долоні зім'ятий аркушик. Акуратно розгладив. Дівчинка дивилася вниз, щоб не бачити його лица, поки він читає. На лиці могли б відбитися подив та поблажливість, і тоді дівчинка точно б утекла — в сльозах; ні, краще було розглядати свої туфлі, святкові, хоч і дуже за-порошені.

— Переконливо, — сказав посланець, складаючи аркушик, і в його голосі не було глузування. — Тобі має виповнитися чотирнадцять до початку осені, ти знаєш?

Вона кивнула, не піднімаючи очей.

— Я відправляю з твоєї волі.

Брязнули дверцята клітки. Дівчинка нарешті посміла дивитися; посланець просунув у клітку руку, чорним широким рукавом зачепив дно, узяв поштового птаха в жменю. Інші захвилювалися, але одразу заспокоїлись, коли дверцята зачинилися.

Дівчинка дивилась, як посланець пристібає згорток з листом до поштового кільця на нозі птаха. Навколо ходили, юрмилися, сміялися, торгувалися люди, деś грали відразу два менестрелі, і кожний своє; птах злетів, несучи листа до невідомої Школи, і дівчаче серце впало вниз.

Ціле літо після того дня вона то глузувала з себе, то сумувала, то лякалася. У перший день осені в двері їхнього дому постукали; надворі, під дрібним холодним дощиком, стояв посланець Школи в темній хламиді, смаглявий і вусатий, і з ним погонич, плечистий чоловік середніх років.

Батько й мати оніміли, коли їм сказали: от, Біла Школа послала по дочку. Тільки сини володарів, думали вони, вчать ся у Високій Школі, та й то не всяких. Батько зі страху хотів заборонити — але посланець переконав його не робити дурниць.

І от дівчинка йшла по сніжній дорозі, яка вела нагору й нагору, праворуч були небо й прірва, а ліворуч — скеля, обшита льодом. Так ішлося вже багато днів; раніше шлях пролягав серед полів, лісів, по самому краю земель Вивороту, потім уздовж берега у Великій Бухті, потім через гори, тунелі під горами, і от — по снігу. Сьогодні прийдемо, сказав їй провідник. Сьогодні до полудня.

Сонце піднялося так високо, сніг блищав так люто, що сльозилися очі. Провідник вийняв і надів на ніс окуляри із закопченими скельцями. Простяг дівчинці другу пару — окуляри були великі й весь час сповзали на носа.

— Потім сама собі зробиш — по мірці.

У Високій Школі повнісінько майстерень, вона вже знала. І зорових труб, щоб дивитися на небо. У цих горах найбільші на світі зірки...

Попереду й праворуч унизу з'явився місток. Здалеку здавалося, що він вузький, мов нитка, і дівчинка обімліла: як іти по такому місточку, та ще й з саньми, з конем?!

Вони ще раз обігнули гору, перш ніж місток виник перед ними знову. На ньому не було перил, був тільки канат на двох стовпах; дівчинка нервово поправила на носі окуляри.

— Ласкаво просимо, — сказав їй провідник.

І вона пішла.

* * *

— Населений Світ, Вень-Те, мовою зірок означає «Мерехтливий», а точніше — «Той, що сто разів змінює світло». Сьогодні ми побачимо сто кольорів, у які забарвлюється Світ за добу, від полуночі до полуночі. Подивіться на небо — через кілька секунд настане північ.

Учні сиділи півколом під прозорим куполом на вершині найвищої вежі. Купол був зроблений не зі скла, а з надміцного кристала — на ньому не міг утриматися сніг, і в найгустішу заметіль його опукле око дивилося ясно. Здавалося, ніщо не відокремлює спостерігачів од морозяного неба — але їм було тепло. Під кам'яною підлогою день і ніч текла розігріта в печах вода. Згори нависали, мов яблука, зірки — білі, жовтуваті, сині.

Дівчинка дивилася на них отак, з-під купола, вперше. Сидячи на витертій шкурі, схрестивши ноги й опершись на руки, задерши голову, вона дивилася в нічне небо, яке більше не було чорне.

— Опівнічний кобальт — перший зі ста кольорів... Але «Той, що сто разів міняє колір», має не тільки буквальне значення. Існує гіпотеза, що наш Світ, хиткий за своєю природою, одночасно протікає у ста ймовірностях. Згадайте кожен, як ви потрапили у Високу Школу. І уявіть, що існують ще дев'яносто дев'ять варіантів дійсності — у п'яти з них ви потрапили в Школу раніше або пізніше. У дванадцяти — хотіли, але не потрапили. У п'ятдесяти двох — нічого не знали про Школу і, нарешті, у тридцяти випадках вас зовсім не було на світі.

Усі, і дівчинка теж, одночасно глибоко зітхнули.

— Чорничний сон — другий зі ста кольорів. Я вас не ляти-му, якщо ви заснете. Але постарайтеся не закривати очі й вуха,

особливо ті, хто мріє про Золоту Школу... Наш Світ створений дитиною в момент пробудження, тому в ньому так багато нелогічного, надлишкового, надмірного. Наш Творець уміє жорстоко карати, але він по-своєму шляхетний, він талановитий і цікавий — це врятувало наш Світ у трагічну мить його створення... Наш Творець, очевидно, зовсім не вміє любити й уже ніколи не навчиться.

Зірвалася зірка й прокреслила слід. Під куполом одночасно зітхнуло двадцять голосів.

— Це простий метеор. Він згорів, чиркнув об повітря, як сірник... Справжні зірки опускалися теж, я спостерігав їх кілька разів. Отже, хаос... Хто з вас готовий тягти Мережу, щоб накрити материк з півночі до півдня?

Піднявся ліс рук. Дівчинка, забарившись, теж підняла руку.

Учитель зупинився над нею. Вона відчувала поруч край його теплої накидки, чула запах терпкої ароматичної солі.

— А ти, новенька, уже знаєш, що таке Мережа?

Дівчинка хотіла сказати, що бачила Мережу на великій карті Світу в загальній залі. Що читала про неї в книжках. Що Мережа — це нові маленькі школи, де вчать дітей дивитися на небо й думати і ставити правильні запитання; що Мережа повинна зробити неясний і хиткий Світ прозорим і твердим. Але вона піймала погляд учителя — і ледь підняла куточки губ:

— Я знаю дуже мало. Майже нічого.

І вчитель усміхнувся у відповідь:

— Ти розумна.

* * *

Через п'ять років вона стояла серед інших у лункій залі Білої Школи і слухала імена тих, хто гідний навчання в Золотій. Імен було небагато — за кілька хвилин усі було названо, й щасливці пройшли вперед, на підвищення, під оплески товаришів та молодших учнів.

Ім'я дівчинки не пролунало. Вона була така впевнена, що вчитиметься далі, що по закінченню церемонії довго не могла зійти з місця. Їй усе здавалося, що Верховний учитель її покличе — ой, так, я забув... І назве її ім'я, і вона під оплески зійде на підвищення, а потім вирушить у пустелю, де синє небо й чорні тіні на піску і де стоїть серед довгих, наче кити, барханів палац Золотої Школи...

— Це не твоя доля, — сказав учитель. — Хтось здобуває знання, а хтось має втілювати їх у життя.

І на другий день вона виїхала — викладати в одній зі шкіл Мережі, неподалік узбережжя, у Великій Бухті.

VI

— Отже, ви були серед тих, хто тягне Мережу?!

Стара тяжко похитала головою:

— Усе виявилось не так, як уявлялося у вежі під прозорим куполом. Я б що завгодно віддала, щоб туди повернутися. Уяви — рибальське селище і діти, яких я взялася навчати будові Світу. Їхні батьки були незадоволені, вони хотіли, щоб діти навчилися як слід читати, писати й рахувати.

— Хіба читання й письмо не важливі для осягнення світу?

— Важливі... Як багато людей, що вміють швидко читати, і знають імена всіх колишніх володарів і дати воєн між ними, і множать у голові великі числа... Але не мають гадки про те, що таке Світ, і, замість того, щоб робити його стійким, ще більше розхитують і без того кволу реальність. Мережа — братство тих, хто мислить ясно, дивиться прямо й чітко пов'язує причину й наслідок. От чого я намагалася навчити цих дітей, але батьки вирішили, що я дарма забиваю їм голову.

— І що було далі?

— Я втратила свою школу, учні розбрелись, і Мережа стала коротшою на одне гніздо.

Вона кинула у вогонь поліно, і хмара іскор відокремила її від співрозмовника.

— І світло, як і раніше, мерехтить, — сказала стара. — І сонце мерехтить на поверхні води. Сто подій відбуваються з кожним з нас щосекунди. Усоте спитаю, а ти промовч, стократ дорожче це мені...

— Що?!

Вона похитала головою:

— Нічого... Інші люди виявилися сильніші за мене, і вони продовжують тягти Мережу. З півночі, від Білої Школи, і з півдня, від Золотої, наростають гніздо за гніздом. Я бачила, як діти підростають і прив'язують листи до поштових птахів. Щоразу я бажала їм удачі.

— Я теж їх бачив, — сказав Стократ. — Слушайте, ану ж...

— Я про це думала, — вона прочитала його думку, перш ніж він устиг сказати. — Скільки, ти кажеш, тепер років Світ? Вісім? Рано — до чотирнадцяти у Високу Школу не беруть.

Потріскувало багаття.

— Я весь час про неї думаю, — зізнався Стократ. — Про те, що її чекає. Про те, що я повинен зробити, щоб її врятувати... не тільки від смерті, але від чужої жорстокості, від жаги влади... і від своєї непомірної турботи. Я сплю — і бачу вві сні, як замикаю її, як роблю тільки своєю, як не дозволяю порошині впасти на її шкіру... Що мені робити з маленькою Світ, і що робити з тією дівчиною, яка з неї виросте?!

— Ти знаєш майбутнє, — помовчавши, сказала стара. — Ти можеш його змінити.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ЧАС

Цей вечір Нора запам'ятала до смерті. Діло було пізньої осені, на обідньому столі горіли свічки, їхні високі язички майже не тремтіли. Нора сиділа навпроти брата, брат щойно легенько стукнув її ногою під столом і очима вказав на батьків.

Нора опам'яталася від мрій про те, як буде чудово, коли випаде сніг, і прислухалася. Батько говорив тихо й дуже чітко, і з кожним його словом мати все більше жахалася.

— Якщо обирати майбутнє — то тільки тепер, потім такої можливості нам не залишать. Або сьогодні ми виберемо Ліс, або через п'ять років тут будуть Залізні Брати.

— Але за цілих п'ять років, — благальним голосом почала мати, — хтозна, що може статися. Залізні Брати можуть зустріти супротивника, який, нарешті, переламає їм хребти...

— Де?! Де такий супротивник? Я говорив сьогодні зі шпигунами — остання надія пропала, вони взяли Яр майже без утрат. А Яр — природна фортеця, не те що наша рівнина. Якщо ми не хочемо стати рабами Братів, ми повинні...

Він замовк і подивився на дітей. Нора, дванадцяти років, і одинадцятирічний Пугач не встигнули прикинутися, ніби не слухають.

— Ідіть до себе, — сказав барон після паузи.

— Але, ваша милість, ми ще не доїли, — Пугач завжди звертався до батька «ваша милість», коли чимось обурювався й хотів це показати.

— Ідіть, — сказав батько, і від звуку його голосу в животі у Нори щось тенькнуло. Вона встала без жодного слова.

Пугач ідучи прихопив з тарілки два шматки пирога. Пугач завжди брав усього по два: для себе й для Нори. А вона іноді забувала про меншого брата. Попереду в неї було багато темних ночей, щоб у цьому покаятись, але в ті хвилини вона нічого не знала про майбутнє.

Виходячи із зали, вони почули останні два слова:

— Лісовий Цар...

Двері зачинилися.

Мовчки, одне за одним, брат і сестра піднялись у свої покої. Нора несла свічку, Пугач — пиріг і глечик з водою. Добравшись до кімнати, вони запалили світильник на столі, взяли кожне по шматку пирога й тільки тоді заговорили.

— Залізні Брати взяли Яр, — сказав Пугач. Він був баронів спадкоємець і мусив знатися в політичній ситуації. Нора задумалася: слова звучали жорстко й тривожно, але великого лиха в них не було.

— Яр — це далеко, — сказала вона не дуже впевнено.

Пугач запалив нову свічку. Підвівся і потяг за шнурок; згори спустилася й розгорнулася, наче вітрило, карта Населеного Світу, і закрила собою всю стіну.

— Не дуже й далеко, — він вийняв з піхов свій кинджал і став навшпиньки, торкаючись вістрям кордону баронства. — Ось Яр, а ось ми. Бачиш, між нами і Яром немає сильних володарів — тільки дрібні баронства без армій і навіть без зброярів.

— Але ж у нас є наше право, — нагадала Нора. — У нас є документи, які підтверджують, що Перелісся — наша земля, з усіма полями й озерами, водою й травою...

— Залізні Брати не читають документів, — сказав Пугач. — Вони взагалі не читають по-нашому. Вони сліпі.

Нора здригнулася. Про Залізних Братів багато розповідали. Але що з того казки, а що...

— Як же вони воюють, якщо вони сліпі?

— Вони все навколо чують.

— Навіть нерухому стіну?

— Усе. Вони перетворюють людей на рабів, розлучають батьків і дітей, розлучають подружжя. А декого роблять Залізними Братами...

— Як?

— Не знаю, — сказав Пугач і раптом викрикнув істеричним шепотом: — І знати не хочу!

Нора знала, як її брат уміє боятися — у нього ж багата фантазія, він жваво уявляє все, про що говорять. Щоб це приховати, Пугач прикидається відважним. Він казав: якщо прикинутися кульгавим, то скоро скульгавієш. А якщо прикидатися відважним — рано чи пізно забудеш страх.

— А Ліс? — запитала Нора, щоб відвернути його від страшних думок.

— Ліс...

Брат ще постояв перед картою, розглядаючи темну п'ятикутну пляму коло північно-східного узбережжя, підписану «Ліс». Потім сховав кинджал і повернувся в крісло.

— Ліс теж наступає, з іншого боку. Під владою Лісу живуть люди... але вони не раби. Вони васали.

— І ми будемо васалами Лісу?

Пугач дивився на шматок пирога. Він дуже любив цей пиріг, м'ясний, з хрумкою шкуринкою. Пугач покрутив його в руках — і поклав назад на тарілку.

— Я чула, в Лісі є ходячі дерева, — сказала Нора, не знаючи, чим би ще його розважити.

— Ходячих дерев не буває.

— А кажуть...

— Казки, — брат підняв на неї очі, і Нора ще більше стривожилася, зустрівшись з його гарячковим поглядом. — Ходячих дерев не буває... Бувають дерева, які дуже швидко ростуть. За рік з паростка стають великими. Восени вони розкидають листя на багато кроків навколо. І скрізь, де листя торкнулося землі, — там царство Лісу.

Він подивився на карту.

— Бачиш, отут дві межі? Ця стара, такий був Ліс у рік, коли я народився. А ця нова — Ліс просунувся на захід і на південь, захопив Озерця, захопив володіння Куск... Між нами й Лісом залишилися вільні землі, де кожний сільський староста вважає себе князем... Ліс поглине їх перш, ніж прийдуть Залізні Брати.

Він різко потяг за шнурок. Карта Населеного Світу поповзла вгору, намотуючись на палицю, однак на півдорозі застрягла й перекосилася.

— А запустимо наш млин? — Нора швиденько відчинила дверцята високої шафи, де стояла їхня з братом улюблена іграшка.

Пугач похитав головою:

— Ліс — єдина сила, яка може зупинити Залізних Братів. Виходить, нам треба укласти договір з Лісом.

Він не сказав у той вечір, чим це обернеться для нього, спадкоємця, особисто. Він був дуже сильний чоловік, як для своїх одинадцяти років.

* * *

— Лісовий Цар сьогодні буде тут, — сказав батько, і в Нори задрижали коліна.

Батько зібрав усіх в обідній залі. Смеркло, і знову горіли свічки, але язички їхні танцювали, як підпилі селяни.

— Винесіть усі рослини в горщиках, — велів батько. — Винесіть дрова й не топіть печей...

— Буде холодно, — сказав чужий голос. — Топіть, у мене немає забобонів.

Він сидів при столі. Як він зайшов — ніхто не бачив. Невисокий, у сірому важкому плащі, лисий, на вигляд — звичайна літня людина. Тільки зустрівшись із ним очима, можна було здогадатися, хто він.

— Я прийшов укласти договір, — сказав Лісовий Цар.

Батько схилив голову. Спадкоємний володар своїх земель, він зроду нікому не кланявся, і дуже важко було придумати жест, який виражав би гордість і покірність одночасно.

— Ваш барон далекоглядний і передбачливий, — Лісовий Цар дав зрозуміти, що оцінив жертву. — Землі, які Ліс бере силою, платять тяжкий податок. Ви заплатите легкий. За це Ліс не допустить до вас Залізних Братів.

Нора стояла поруч з братом. Лісовий Цар з'явився завчасно, зненацька — вона не встигла ні перевдягтися в ошатну сукню, ні підготувати себе до цієї зустрічі, ні побалакати з Пугачем — нічого...

Той, хто сидів при столі, повернув голову й подивився їй прямо у вічі. У Нори ослабли й так тремтячі ноги.

Лісовий Цар перевів погляд на блідого Пугача.

— І ще я візьму до себе хлопчика на п'ять років, — сказав він м'яко. — Потім я поверну його вам цілого й неушкодженого, і йому буде шістнадцять, ні на рік більше. Він мені потрібний на те лихоліття, коли Ліс розростатиметься на вашій землі, а Залізні Брати засилатимуть до вас гінця за гінцем з пропозицією про дружбу... Не вірте їм. Вони беруть данину живими людьми. Я — всього-на-всього людським часом.

Нора не чула або не розуміла, що він говорить. Пугач узяв її за руку, в нього була холодна тремтяча долоня.

— Візьміть мене, — сказала вона дуже голосно, і Цар замовк. Вона перебила його на середині якоїсь фрази. — Візьміть мене, — сказала вона, сліпа з жаху. — Залишіть мого брата.

Лісовий Цар устав із-за стола і виявився значно вищим, ніж здавалося. Він був на голову вищий за барона, чоловіка кремезного й високого. Його чоботи торкалися кам'яної підлоги зовсім безшумно.

Він підійшов і зупинився напроти Нори. Нахилився, так що його зморшкувате лице опинилося навпроти її білого, як перегорілий попіл, личка.

— Дівчинко, — сказав він. — Ти хоробра. Але я не збираюся твого брата мучити чи карати. Я хочу його дечого навчити.

І, більше ні слова не кажучи, він узяв Пугача за руку і вийшов у двір. Там стояв величезний кінь, що хтозна-де й узявся, Лісовий Цар скочив на коня й посадив Пугача до себе в сідло. Нора встигла перехопити останній братів погляд — поверх лютої кінської голови, втомлений безнадійний погляд.

Потім царський кінь зірвався з місця, й ворота перед ним одчинилися самі.

* * *

Навесні почали рости дерева.

Вони пробивалися крізь каміння, здіймалися посеред поля, виростили у дворах. Звичайні собі дуби, берези, клени, ясени, — вони росли з незвичайною швидкістю.

Тим часом з північного сходу доходили чутки: Залізні Брати одне за одним прибирали до рук дрібні князівства Виїмки. І, як і було передбачено, до батька почали їздити гінці.

Першу ж розмову Нора підслухала. Після того, як забрали Пугача, у неї з'явилася звичка — довго сидіти на одному місці, дивлячись в одну точку, й розважати себе мріями. А щоб ніхто

не завадив, не погнав гуляти, вишивати, вчитися, — вона забивалася в затишні темні куточки.

І от вона сиділа під столом в обідній залі, і скатертина звисала до підлоги. Ніжки стола були схожі на дерева. Нора мріяла, як помчить на коні в Ліс і зустрине там Пугача. Тільки тепер візьме з кухні два кусні пирога, два глечики молока, два льодяники й дві голівки сиру, — не забуде про брата, усе візьме на двох...

Відчинилися двері, й загуркотіли кроки, незвично важкі.

— Барон велів чекати тут, — продеренчав голос управителя.

— Барон мав би бути чемніший з посланцем Залізного Братства, — гаркнув незнайомий голос.

— Барон зараз прийде, — управитель не здригнувся перед брутальністю незнайомця. — Чекайте тут.

Нора завмерла, розуміючи, що вилізти з-під стола неможливо, а якщо її тут знайдуть, настане кінець світу.

Майже одразу зайшов батько. Він заговорив з посланцем підкреслено байдуже — без гніву і тим більше без страху:

— Ні, я не можу визнати верховну владу Братів. Договору не буде.

— Ти не втримаєш суверенітету, бароне, — відгукнувся посланець з погрозою в голосі. — Не визнаєш по-доброму — доведеться здаватися по-поганому...

— Я не збираюся тримати суверенітет, — відгукнувся батько після короткої паузи. — Мій син у Лісі. Ліс на моїй землі.

— Ідіот, — посланець раптом охрип. — Ідіот, зрадник... Ти уявляєш, чим тобі доведеться платити Лісові?!

— Я заплачу.

— Заплатять усі люди!

— Що ж робити, — сказав батько пошепки. — За те, щоб жили твої діти, завжди доводиться платити.

Після того, як посланець пішов, і після того, як батько піднявся до себе, і коли стемніло, — Нора сиділа під столом, обхопивши руками коліна, уявляючи, що зовнішнього світу немає, а є тільки ліс зі столових ніжок та білі складки скатертини до підлоги. Коли вона вийшла, ноги її затерпли до повної нечутливості. У той день вечеряли окремо — батько не вийшов до столу, як виходив завжди.

— Мамо, — спитала Нора, — чим ми будемо платити Лісові?

— Часом, дівчинко. Але Лісовий Цар пообіцяв, що багато з нас не візьме...

Мати замовкла, щоб Нора не почула сліз у її голосі. Відколи забрали Пугача, вона плакала щодня.

* * *

Восени опало листя, його виявилось стільки, що вози не могли проїхати міськими вулицями. Доводилося кидати всяку роботу й збирати листя. Воно горіло довго, пекуче й бездимно. У вогні на кожному листку проступали письмена. Їх не можна було прочитати — вони були написані чужою мовою й швидко зникали.

Навесні вирости нові дерева, і в баронстві майже не лишилося відкритого неба. Деревя росли вздовж полів, залишаючи людям ріллю, але залишаючи з явною неохотою. Деревя обступили городи, ліси стали непролазні. На дрова йшли ялинки й сосни — всім було відомо, що дерева, які приходять з Лісу, бувають тільки листяні.

На п'ятий рік край змінився цілковито. Уздовж кожної вулиці стояли стовбури майже впритул один до одного, а гілля утворювало над головами склепіння.

Норі виповнилося сімнадцять.

Якось восени, коли жовтим листям були завалені всі закутки двору й навіть кімнати, ворота відчинилися самі собою, і у двір заїхали два вершники. Будинок здригнувся від підвалу до флюгерів на даху.

Пугач зіскочив з коня. Він був вищий за Нору на голову, худий, жилавий, засмаглий. Нора завмерла, не наважуючись підійти — брат здався їй чужим. У ньому з'явилось щось од Лісового Царя, який виникав казна-звідки й, зрозуміло, не був людиною.

Пугач привітав матір і батька. Поцілував руку Норі — вперше у житті. Вона дивилася на нього з дедалі більшою тугою — ще вчора вона вірила, що брат повернеться. Але повернувся, здається, не брат.

— Я не знайду в дім, — сказав Лісовий Цар. — Мою обіцянку виконано. Пугач знає, що робити, якщо я вам знадоблюся.

І він помчав геть.

Уночі, коли всі необхідні розмови, важкі розмови, сімейні розмови залишилися позаду, Пугач піднявся в колишню дитячу кімнату. Нора сиділа при столі й гралася млином — улюбленою іграшкою, і на маленькі лопаті лилася вода, сонно дзюркочучи, відбиваючи вогонь свічки.

Пугач приніс два шматки пирога. Нора побачила їх і заплакала. Пугач обняв її, міцно, як їй мріялося.

— Я був деревом п'ять років, — сказав він з коротким смішком. — П'ять років я ріс і мріяв, як повернуся й зайду в нашу кімнату.

— Навіщо? Чого він тебе навчив? Чого можна навчити людину, яка стала деревом?!

— Чимало, — Пугач підняв куточки губів, але не весело, а скоріше зловісно. — Чимало, сестричко.

Він потяг за шнурок, і згори опустилась, як вітрило, карта Населеного Світу.

— Як усе швидко міняється, — пробурмотів Пугач, дивлячись на карту. — Раніше, здається, Світ не мінявся так швидко. Бачиш, карта застаріла — на ній позначено наше баронство. А тепер ми Ліс, сестричко, і я намісник Лісу.

— Ти? А батько?!

Пугач знов її обняв. Вона все зрозуміла й заплакала.

* * *

Стократ ще ніколи не заходив так далеко на схід. Востаннє він бував у передмістях Яру три роки тому. Тоді в місто не пускали без перепусток, люди боялися підвищувати голос і щосекунди озиралися, наче чекали удару батою. Майже всі носили залізні браслети з кількома ланками ланцюга, символом їхнього рабства. У таверні пошепки розповідали про Залізних Братів, що встановили владу над цією землею і просувалися далі на північний схід.

Стократ не пішов навздогін за Залізними Братами. Його цікавість була сильна, але передчуття — сильніше. Він звернув на південь і довго бродив по болотистих і жарких місцях, де жаби вміють наслідувати людський голос. Потім звернув на північний захід, дійшов до Великої Бухти, пройшовся вздовж узбережжя і знов пішов на схід.

І ось він зайшов у передмістя Яру, і навколо була геть інша країна. Залізні Брати, що багато років наводили жах на ці землі, винищили самі себе, зчепившись у міжусобиці. Тепер навколо була розруха, часом навіть голод, і на кожний колосок претендували, крім орача, двоє розбійників.

Стократ пройшов крізь розорений край, не затримуючись. По дорозі він урятував селянську родину, обложену зграєю горлорізів. Душі горлорізів пішли в траву й воду, селяни благослови-

ли Стократа й дали йому хліба на дорогу, але він не був упевнений, що наступна згряя не спалить їхнє маленьке поле дотла.

Він ішов на схід, бо там, як йому казали, досі царює Ліс. Про цей Ліс таке верзли, що Стократ з кожним днем крокував швидше — йому кортіло побачити на власні очі живі дерева та балакучі пеньки.

Людське житло траплялося дедалі рідше. Нарешті він цілий день пройшов, не зустрівши нікого, по зеленій рівнині, де повно було струмків і озер, де можна було жити й обробляти поля, — але по дорозі бачив тільки руїни, рясно порослі травою.

Він переночував просто неба, лежачи на спині й дивлячись на зірки. Ось уже багато років вони не наближались й не віддалялися, не стріляли одна в одну й не вибухали. Сонний спокій панував на небі, і, дивлячись угору, Стократ дивувався, чого ж такий неспокійний Населений Світ.

Уранці він вийшов на пагорок і побачив унизу найгустіший ліс, який йому випадало бачити в житті. Дерев на узліссі стояли стовбур при стовбурі, і між ними не можна було протиснутися.

Сповільнивши ходу, Стократ зійшов з пагорка. На узліссі небаченого лісу стояла халупа, складена з піщанику. Коло входу стовбичив гладкий хлопець і дивився на Стократа, роззявивши рота, як на шестиногого собаку.

— Я подорожній, — сказав йому Стократ. — Ніколи раніше не бачив?

— Бачив, — хлопець закліпав очима. — Бачив, аякже, вони тут так і шастають...

Стократ не зрозумів, нащо він бреше. Скоріше за все, нінащо — хлопець звик брехати для власної розваги.

Пригнувши голову у дверях, він зайшов за хлопцем у темнувате вогке приміщення. Там стояв дерев'яний стіл — Стократ здивувався, йому казали, що васалам Лісу заборонено рубати й палити дерево, теслювати й столярувати. Хлопець сів за стіл з поважним виглядом і розгорнув сувій:

— Хто ти і в якій справі йдеш у володіння Лісу?

— Я бурлака. Йду просто себе, собі на втіху.

— А... меч тобі нащо?

Стократ знизав плечима:

— Оборонятися від злих людей.

— А-а, — з незрозумілим виразом промовив хлопець. — Ти закони Лісу знаєш?

— Авжеж, ні. У Лісу є закони?

Хлопець подивився на нього, як на дурника.

— Дикий народ живе на заході, — сказав з жалем. — Тримай...

Він подав тонесеньку дерев'яну пластинку, на якій чорнилом було виведено не дуже зрозумілі закарлючки.

— На землях Лісу ти платиш податок, як усі жителі. Щодня

— Щодня?! Цікаві у вас порядки... Якими грішми?

— Ніякими, — хлопець насупився. — Слухай... там, на заході, люди живуть?

— Небагато. Вільної землі повно.

— Я пішов би, — сказав хлопець з тугою. — Але в мене тут мати, сестри, наречена... Якщо я піду, вони платитимуть за мене.

Він раптом розсердився й закричав на Стократа:

— А ти, якщо йдеш, то йди! Оно прохід, веде прямо до міста, йди, якщо хочеш, я за тебе не відповідаю!

— Чим ви платите? — запитав Стократ, намагаючись прогнати найгірші підозри.

— Часом, — сказав хлопець й сів на табурет. — Іди, в таверні тобі краще пояснять.

* * *

— Оце табличка, бачиш? — служниця вийшла з-за шинквасу й гепнулася поруч. — Я відзначаю на ній, скільки сплачено. На підневільних землях, від нас на схід, там усе просто: до двадцяти п'яти років уже сивий, а до сорока від старості помираєш. Це називається тяжкий податок. А в нас легкий. Викликає мене хазяїн, трактирник, ну, щоб вилаяти за що-небудь. А я на табличці своїй роблю карб... І ось, будь ласка, вже вечір, він мене вилаяв, і заново підлогу драїти змусив, тільки я цей час Лісові віддала. І зразу вечір, відпочивай, спи, до милого під бік, усе можна!

Стократ крутив у руках дерев'яну табличку, на якій карби були складені по п'ять: кожен п'ятий перекреслював чотири попередні.

— І... скільки таких карбів на день?

— А скільки хочеш. Головне, щоб на п'ятий день, коли бемкне дзвін, у тебе було сплачено п'ять.

— А якщо ні?

— Тоді почнеш старішати. Кому ж хочеться? Наші всі платять справно, усі пристосувалися: іти, скажімо, женцеві зранку

на поле — працювати. Два карби віддаси — і вже вечір, лежиш собі на матраці, кості ломить після жнив, а тобі радість: відпочиваєш...

— Стривай, — сказав Стократ. — А хто ж працює?

— Та жінці ж самі й працюють. Тільки час цей оддають, вони його не відчувають, ясно? Віддають деревам.

— А уві сні чому не віддавати?

— Ще чого, уві сні час солодкий! Шкода! Краще робочий день їм оддати, хай удавляться.

— Навіщо деревам стільки часу?!

— А не наше діло, — служниця посуворішала і встала з-за стола. — Це Лісового Царя діло, я не збираюся його питати.

— На захід і на південь, — сказав Стократ, — повно вільної орної землі. Будинки стоять розвалені, але відновити можна. І ніяких дерев!

Служниця зникла за шинквасом.

— За такі слова, — долинуло приглушено, — можна штраф заплатити. Так що мовчи і їж, або вимітайся з таверни. Знаємо ми таких бурлак...

І загуркотіла, стрибаючи по підлозі, мідна каструля.

* * *

Спати тут лягали пізно. Стократ ішов вулицею, і чи не в кожному вікні світилося: десь співали, десь пиячили, десь бились, але без особливої злості. Гуляла молодь, обнявшись. Порівняно з суворими землями, що пережили падіння Залізних Братів, — бучне свято.

Вулиці здавалися критими — так щільно змикалося над ними гілля. Стократ пройшов місто з краю в край і вийшов у передмістя. Міської стіни не було — її заміняли дерева. Тільки відійшовши далеко й вийшовши в поле, Стократ зрозумів, що йде дощ: у місті краплі не долітали до землі, все діставалося деревам.

— Гуляєш, подорожній?

Стократ обернувся. Перед ним стояла жінка, закутана в плащ, з каптуром на голові.

— Дивлюся на небо, — сказав Стократ. — Мені без нього незвично.

— Звідки ти?

— Звідусіль. Прийшов із заходу, якщо ти про це питаєш.

— Це правда, що Залізні Брати... закінчилися? Що їх більше немає?

— Правда. Раби звільнилися У тих місцях тепер розруха, але скоро, я думаю...

— Тебе не питали, про що ти думаєш, — вона обірвала його з несподіваною брутальністю. Стократ одвик од такого ставлення — людині з мечем на поясі грубіянять тільки зосліпу чи сп'яну. Він уважно придивився до її блілого молодого лиця...

— Ти тутешня пані? Ти — намісник?

— Я його сестра, — вона відвернулася, наче пошкодувавши про свою брутальність. — Мене звати Нора. Я знаю, що в таверні ти підбивав людей на бунт.

— Я?!

Він щиро здивувався.

— Я розповідав служниці, що діється на захід звідси. Там багато землі і...

— Замоквни.

Вона якийсь час стояла прислухаючись, роздимаючи ніздрі.

— Цей меч у тебе — ти коли-небудь пускав його в діло?

Стократ кивнув. Жінка примружилась: кивок вийшов багато-значний, а жінка була з тих, хто розуміє прихований сенс. Нарешті, вона взяла його за рукав і мовчки потягла далі в поле.

Дощ не переставав. Стократ ішов, намагаючись не наступати на колоски. Жінка сунула, не дивлячись під ноги.

Нарешті, рівно посеред поля, вона зупинилася й подивилася в темне, вкрите хмарами небо.

— Ти бачиш у темряві, — не запитала, а ніби запевнила. Стократ знову кивнув. — Я теж, — вона облизнула губи. — Мене звати Нора, я вже казала?

Вона сягнула рукою під плащ і вийняла з сумки, що висіла на боці, учетверо складений папір та грифельний стержень.

— Чужоземцю, який прийшов звідусіль, повернись до мене спиною...

— На знак довіри? — Стократ ледь осміхнувся.

— Просто підстав мені спину...

Він скорився. Вона приклала папір до його куртки між лопаток і написала щось — кілька слів. Потім мовчки смикнула його за рукав — він обернувся. Жінка піднесла написане до його лиця.

«Я хочу, щоб ти вбив Лісового Царя», — було написано на клаптику паперу.

Стократ знов уважно на неї глянув. Вона дивилася на нього, наче збиралася вдарити або поцілувати.

— За що?

Вона знову подивилася на небо. Кілька легких крапель упали на її щоки.

— Інший би запитав — як? Або — що я за це матиму? Або, в найгіршому разі, — хто це? А ти, виходить, нікого не вбиваєш без мети й сенсу, ти світоч шляхетності, так?

— Я здогадуюся, про кого ти говориш, — сказав Стократ, — хоч і не певен, що це людина, а не легенда. Я не світоч шляхетності, але й не найманий убивця. Назви мені причину, з якої я повинен його вбити.

— Ходімо, — сказала вона помовчавши.

І, не зважаючи на дощ, відкинула каптур.

* * *

Жінка привела його в старовинний баронський будинок, складений з каменю років двісті, а то й триста тому. Стіни обідньої зали прикрашали картини — переважно старовинні пейзажі та жанрові сценки; Стократ розглядав їх, упізнаючи баронство без засилля лісів, з полями й майданами, з перехрестями й чагарниками, з простором, що зберігся тільки там, на полотні. Окремо, в торці зали, висіли портрети чоловіка й жінки — як видно, подружжя.

— Це наші батько й мати, — сказала Нора.

Стократ кивнув. Його співрозмовниця була схожа на батька.

— Вони повмирали, — уточнила Нора те, що й так було зрозуміло. — А це...

Швидкі кроки простукали по сходах. У залу ввійшов хлопчик років одинадцяти, високий і серйозний, лицем схожий на матір.

— Це мій син, — сказала Нора. — Його звать Альт.

Хлопчик трохи схилив голову, позначаючи вітання, й питально подивився на жінку.

— Іди поки що до себе, — напружено всміхнулася вона. — Час іще є...

Хлопчик пішов, не сказавши ні слова. Нора пройшлась уздовж стола, сама запалюючи свічки.

— Лісовий Цар прийде по нього, щоб забрати на п'ять років, — сказала буденно. — Він перетворить його на дерево й навчить керувати часом. І ще він навчить його бути вірним Лісовому Цареві й ніколи не думати про бунт.

— Як з вами сталося це лихо?

Її рука з палаючою свічкою здригнулася. Жінка обернулася — виявляється, вона чекала довгого розпитування. Те, що Стократ не вимагав роз'яснень, її спантеличило.

— Наш батько прагнув захистити країну від Залізних Братів.

— Захистив?

— Як бачиш, — вона дивилася на вогник свічки в руці. — Ти не спитав, хто Альтів батько.

— Ймовірно, намісник.

— Тебе не бентежить, що я його сестра?

— Яка різниця, збентежений я чи ні? — він осміхнувся. — Ліс це влаштовує, як я розумію. Хлопчика визнано законним спадкоємцем.

— Ти дуже швидко міркуєш, — прошепотіла вона. — Ти ж... не просто бурлака з мечем, правда?

— Якби я був просто бурлака — хіба б ти запропонувала мені те, що запропонувала?

— Ні, — вона сіла за стіл і поставила свічку в свічник. Опустила руку в сумку на боці, вийняла папірець з надряпаними закарлючками, піднесла краєчком до вогню. Папірець зайнявся, освітивши її лице.

— Я тобі розповім, — сказала вона пошепки. — А ти сам вирішиш.

* * *

Три роки тому Лісовий Цар улаштував у себе в палаці великий прийом. Усі намісники одержали запрошення, їхні найближчі родичі — теж. У величезній кам'яній залі, за довгими столами, мовчки сиділи люди: хтось був знайомий між собою, хтось — ні. Хтось покликав Царя на свої землі, когось було захоплено силою. Усі сиділи, як рівні, але ніхто не почувався вільно.

Лісовий Цар вийшов до свого стола й підняв кубок. Слуги, що снували по залу, наповнили кубки гостей.

— Сьогодні ми п'ємо, — сказав Лісовий Цар. — Хто не вип'є — той мені ворог. А ви не хочете бути моїми ворогами, я знаю.

І в цілковитій тиші всі присутні в залі випили. І одразу почали падати.

Схопившись за край стола, Нора, крізь біль, відчула полегшення. Зрештою, жити не легше, ніж раптом умерти — особливо на бенкеті, після ковтка отруєного вина. Якщо, звичайно, вино не продовжить її муки заради царської забави...

Вона вмерла швидко. Її дух, здійнявшись над тілом, побачив згори завалену тілами залу. Вона шукала очима Пугача — і знайшла його; навколо метушилися слуги, збираючи трупи так само моторно, як раніше розливали вино. Узявши мертвого брата за руки й за ноги, слуги тягли його до помосту. Нора побачила, як тягнуть і її тіло, і як безпорадно волочиться по підлозі край святкової сукні. Коло помосту тіла викладали в ряд — на спину.

— Підійдіть до мене, — сказав Лісовий Цар.

Нора озирнулася й побачила, що всю залу заповнюють духи щойно померлих. Вона знову знайшла Пугача і потяглася за ним. Так, разом, вони наблизилися до помосту і зупинилися над своїми останками.

— Ви всі повернетесь до життя через кілька хвилин, — сказав Лісовий Цар утомлено. — Крім зрадника. Серед вас є один, хто задумав бунт. Він мертвий назавжди, і його душа не знайде спокою.

Прозорі фігури, що гойдалися в повітрі, були безмовні: вони не вміли ні говорити, ні кричати.

— Але якщо той, хто близько знає зрадника, сам його назве — я помилую обох, — сказав Лісовий Цар.

* * *

Папірець у Нориній руці догорів, обпалив їй пальці, попелом упав на скатерку.

— Твій брат хотів бунтувати?!

— На той час було ясно, що наш батько віддав країну у вічне рабство. Мій брат хотів одіслати нашого сина далеко, де Ліс би його не дістав. Тоді зі смертю Пугача закінчився б договір.

— І ти про це знала.

— Він мені не казав. Але мені не потрібні були слова, щоб знати.

— І ти видала брата Лісовому Цареві.

— Що значить — «видала»? Лісовий Цар і так усе знав, він хотів посміятися з нас і налякати інших. Я пам'ятаю, як трупи на помості раптом задихали й заворушилися, когось нудило... Я пам'ятаю, як отямилася — на підлозі. Поруч лежав Пугач — мертвий. І він не встав. Цар велів гостям повернутися за столи й продовжувати забаву. Я кричала: ти ж обіцяв! Він сказав: дарма ти повірила. Зраду, або сам тільки намір зрадити, я караю на смерть, і нехай це буде наука для всіх.

Вона підняла очі, в яких відбивався вогонь.

— Ти сказав — назви причину. Я кажу: причина в тому, що весь цей край, усі наші землі платять часом з вини моєї родини. Причина в тому, що мій син стане деревом на п'ять років і рабом Лісу назавжди. Коли він повернеться, я вмру від старості наступного ранку, як умер наш з Пугачем батько. Альт буде намісником, віддасть свого сина Лісові і вмре від старості в день його повернення, і так буде завжди!

— А якщо хлопчика звідси відвезти, — повільно сказав Стократ, — договір утратить силу?

Вона моргнула.

* * *

У цій кімнаті було багато заפורшених старовинних речей, що стояли непорушно на своїх полицях ще звідтоді, як Нора й Пугач були дітьми. Згори, закриваючи всю стіну, звисала карта Населеного Світу, намальована на величезному шматку полотна.

— Збирайся, Альте, — Нора обняла хлопчика. — Стократ відвезе тебе далеко, де Ліс тебе не дістане.

— А ти?!

— А я пам'ятатиму тебе, поки не вмру... Збирайся. Це єдиний шанс.

Стократ зійшов униз, щоб не заважати їм прощатися. Тремтіли язички свічок над столом; Стократ подумав, що на дорогу непогано було б попоїсти. У таверні його кепсько пригощали, більше розважали байками...

Щось стукнуло в будинку. Загуркотіли стулки, загупали кроки, розчахнулися двері обідньої зали:

— Ваша милість! Там...

Слуга спіткнувся, оступившись на порозі, й почав падати. І так, падаючи, завис у повітрі. Завмерли вогні свічок, завмерли тіні завісок, що гойдалися на вітрі, завмерла муха в польоті навколо шийки пляшки. Стократ з цікавістю прислухався до себе: межа застиглого часу щільно прилягала до шкіри, шкіра трошки свербіла, і нічим стало дихати.

Обігнувши застиглого в падінні слугу, увійшов чоловік у сухому, без єдиної дощової крапельки плащі. Він був літній і геть лисий. Жовті очі його видавали нелюдську природу; чоловік зупинився навпроти, дивлячись на Стократа, і той дивився у відповідь, затамувавши дух.

Сіпнулися язички свічок: час потік знову. З гуркотом упав слуга. Стократ вдихнув, наче виринув з дна; в домі запахло пилом і димом, трошки — деревом, трошки — старими парфумами на жасминовій олійці.

— Ти хто? — запитав його Лісовий Цар.

— Бурлака.

Лісовий Цар дивився, наче не вірив очам. У цю мить застукали кроки на сходах: згори сходила Нора, бліда, як хмарина, і з нею хлопчик у дорожньому одязі.

Побачивши Лісового Царя, вони зупинилися. Лице жінки застигло, як поверхня зимового ставка. Хлопчик затремтів.

— Бачу, Норо, ти вже збрала його в дорогу, — сказав Лісовий Цар. — Це добре.

Жінка подивилася на Стократа, і в її погляді більше не було надії.

— Ти помиляєшся, — сказав Стократ Лісовому Цареві. — Хлопчик поїде зі мною.

Запах диму згустився. Слуга, що впав коло порога, відповзав у коридор, задкував, не наважуючись підвестися.

— Не варто цього робити, бурлако, — сказав Лісовий Цар.

— А хто мені завадить?

Нора стояла, вчепившись у перила старих сходів, і здавалося, що її пальці проростають крізь поліроване дерево.

— Ходімо, — Стократ ступив до сходів. — Ходімо зі мною, Альте.

Хлопець ступив униз — і почав падати, як велика ганчір'яна лялька. Перш ніж він торкнувся підлоги, Стократ вихопив меч і зніс голову Лісовому Цареві.

Обезголовлене тіло повалилося без єдиного звуку. Одночасно з ним упав на сходи хлопчик і засичав од болю крізь стиснуті зуби. Стократ подав йому руку..

— Ти прийшов по чуже, — сказав Альт.

Він дивився на Стократа очима Лісового Царя. Піднявся без чужої допомоги й виявився дуже високим. Скинув з плеча дорожню торбу, зібрану Норою; жінка з жахом задкувала, притисши долоні до щік.

Стократ подивився на свій меч. Клинок був порожній і легкий. У домі металися, кричали, кидали посуд — в обідній залі було тихо, і рівно стояли вогники свічок.

— Ти його вбив? — скрикнула жінка. — Ти вбив мого брата, а тепер і сина?!

— Для тебе вони живі, — сказав Лісовий Цар. — Ходімо зі мною.

Він простяг їй руку в рукавичці. Жінка, ступаючи, мов сонна, зійшла нижче по сходах й оперлася на простягнуту руку.

— Я відведу тебе туди, де на столі стоїть іграшковий млин, і брат несе тобі два шматки пирога, — сказав Лісовий Цар. — Твій син виріс і став мужчиною. Твої онуки граються на порозі. Одноразом... твоєчасно. Бери руку, хоробра дівчинко.

Нора всміхнулася. Світло впало на її лице, й вона пішла до дверей, опираючись на руку Лісового Царя, чиє обезголовлене тіло валялося на підлозі, чия голова відкотилася в куток, хто йшов, повернувшись до Стократа спиною, нехтуючи загрозою...

Але у дверях зупинився й подивився через плече.

— Ти прийшов по чуже, розумієш? — сказав Лісовий Цар з лицем дорослого Альта. — Ці люди належать мені разом з їхнім минулим і майбутнім. Я узяв би й тебе. Але твоє минуле пече, мов вугілля, а майбутнє розпадається, як попіл. Твій час — отрута; йди звідси скоріше.

VII

— І ти пішов?!

Стократ мовчав.

— Я не вірю, що ти просто так пішов, — стара напружено дивилася крізь вогонь, гаряче повітря тремтіло, і здавалося, що стара показує гримаси.

— Я нічим не міг допомогти Норі та її родині. Але я дещо зробив, твоя правда... Лісовий Цар був занадто відвертий зі мною. Він сказав, що мій час — отрута.

— І ти...

— Я заплатив податок. Залишив карб на пластинці, яку мені дав той хлопець, воротар, впускаючи на землі Лісу. Я подарував Лісові трохи свого часу; цієї крихти виявилось досить, щоб дерева втратили розум.

— Ти сам безумець, — сказала стара недовірливо. — У дерев немає розуму. Вони не можуть...

— Зрозуміло. Я кажу — «втратили розум», бо ці слова краще пояснюють, що трапилось... Лісовий Цар, і весь його Ліс, і всі люди, що платять податок своїм часом, — по суті, один механізм, як млин, наприклад, тільки колесо цього уявного млина обертають не вода, а відчужений час. Або не механізм, а єдине

тіло, і час — кров у його жилах... Дещиці отрути досить, щоб увесь організм загинув.

— Ти знищив його царство?!

— Ні... Я не зміг би. І не наважився. Я тільки хотів, щоб люди почали від нього розбігатися. Вирвавшись з-під цих дерев, виїхавши далеко, вони змогли б... Але вийшло по-іншому. Розбігатися стали дерева.

— Вресени!

— Так. Розбрівшись по звичайних лісах, вони проросли в минуле і в майбутнє. І сталося так, що вресени в лісах водилися завжди, і тисячі років тому люди розповідали одне одному історії про подорожніх, які прокинулися в майбутньому...

— Але тільки один прокинувся в минулому — ти! Прокинувся в той день, коли Світ упала в ліс, породжена зірками, і покляла край Населеному Світу... Це не була випадковість, Стократе. Ніщо зі зробленого тобою, і того, що з тобою сталося, не було випадковістю! Ти знаряддя Творця, Стократе, а можливо, ти знаряддя його ворогів...

— Ти так думаєш? — Він підняв куточки губ. — Тоді я розповім тобі останню історію. Зваж, вона страшна.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

ПІДДАХОМ

Ночами вони молилися своїм смішним придуманим богам, щоб він пішов. І він давно міг піти, якби не голод: у дорозі нічим буде харчуватися. Уся округа — це замки й засуви, вовкодави на довгих ланцюгах або зовсім без прив'язі, сокири й вила, що наїжачилися в лице бурлаці. Звісно, покірний роботящий хлопчик міг би знайти собі стіл і дім, але він не був ні покірний, ні роботящий.

Він не боявся нічого, крім відкритого неба. Весь притулок знав його капелюх з широкими крисами, загнутими вниз. Він називав його «мій дах». І весь притулок прозивав його, пошепки й позаочі, Піддахом. Але кожен нещасний хлопчик, що ризикнув сказати це ім'я вголос, довго ходив потім з розквашеним носом.

Якогось похмурого дня, коли небо було особливо низьке й ніби обшите клоччям, Піддахом пішов до села опівдні й блукав

вулицями до вечора. Підпилий працівник вертався з трактиру. Склалося так, що п'яниця пропив не все.

Піддахом наздогнав його. П'яниця не захотів віддавати худий гаманець. Піддахом штрикнув його ножем, довгим, як зимова ніч, і таким же холодним.

Кілька монет — законна здобич. Труп утоплений у мірошницькому ставку. У цю ніч він зрозумів, що голоду боятися нічого, і захотів піти одразу ж. Але смішно було робити подарунок тим, хто молився своїм смішним придуманим богам, щоб він пішов.

Він повернувся в притулок і підпалив його. І пішов геть над ранок, низько насунувши капелюха. Шлях його освітлювало сонце на сході й палаючий будинок на заході. Няньки, сироти, малята й дорослі — залишилися там, і його не турбувало, хто з них вижив.

* * *

По селах і селищах ходила про нього слава. Забіякувати майстерчуки, молодші сини зубожілих батьків, шибайголови й провинні працівники тікали до нього в ліс, у ноги кланялися, просячи прийняти в зграю. Він збирав їх потроху, так, щоб поруч постійно було двоє-троє розбишак, проте надовго вони не приживалися. Кишкодер Піддахом, як його прозвали селяни, жив ненудним і небоязким життям: зупиняв обози з ярмарку, заганяв худобу з узлісь, міг наскочити серед білого дня в передмістя й пограбувати трактир. Його товариші відчували на власній шкурі всі труднощі розбійницького життя: їх кололи вилами в живіт, били камінням, вони вмирали від ран або теліпалися в петлі. Деяким, особливо стійким, Піддахом сам особисто всаджував ножа під лопатку й знову залишався сам. Він ішов далі, волочачи за собою славу, наче стару рибальську мережу. Його проклинали, на нього влаштовували облави, його труп п'ять разів виставляли на загальний глум — а він ішов далі, робив те саме й нічого не боявся, крім відкритого неба. Капелюх, пристебнутий ремінцем до підборіддя, нікому не дозволяв роздивитися його лице — тепер він не знімав його навіть під дахом.

Так минуло два роки. Володарі споряджали збройні загони його ловити, і на всіх ринкових майданах з'явилися укази, що забороняли під страхом смерті носити капелюхи з широкими крисами як чоловікам, так і жінкам. Угледівши подорожнього на

дорозі, кожен купець хапався за дрюк і кричав здалеку: «Агов, ти! Зніми капелюха!»

Однак уночі, коли немає ні місяця, ні зірок, коли не горять ліхтарі й нема в запасі свічок, і коли володар з найманцями далеко — тоді кожний селянин, особливо мешканець віддаленого хутора, залишався сам на сам з темрявою й кошмарами. Багатії й бідняки, землевласники й наймити спали однаково погано, бо Піддахом не мав ні заздрості до багатства, ні співчуття до вбогості. Він убивав уже не заради грошей і навіть не заради слави, а тільки заради вбивства, і це не була примха: якщо йому траплялося втриматися від убивства хоч тиждень, небо починало шукати його, заглядати у вікна, нишпорити під мостами і в лісовій гущавині, і тоді Піддахом ціпенів з жаху.

Навесні він викрав дівчину, яка пасла овець на березі Світлої, сховав її у своїй норі посеред лісу й тримав там кілька тижнів. Дівчина спершу металася й намагалася втекти, потім утомилася й впала в заціпеніння, потім почала виявляти своєму мучителю знаки симпатії. Вона була сирота без надії вийти заміж, і попереду її чекало коротке життя на важкій роботі — або дуже коротке, але в лінощах й відносному достатку в обіймах знаменитого розбійника.

— Чого ти ніколи не дивишся на небо?

— Не хочу. Чого ти ніколи не сідаєш у палаюче багаття?

Вона довго сміялася, почувши в його словах веселий жарт.

— Подивися вгору, спробуй! Там нема нічого страшного!
Зірки дивляться, як чийсь очі...

Він затис їй рота брудною долонею.

— Ще одне слово — і я посаджу тебе в багаття!

Вона злякано замовкла.

Коли вона заснула, він вибрався з-під навісу на галявину, вийшов на її середину, де ледь змикалися верхівки найвищих дерев, і трошки підняв криси свого капелюха. Небо глянуло на нього, та так люто й моторошно, що він повернувся й зарізав дівчину, поки та спала.

А потім знову пішов не озираючись.

Восени його вистежили й обклали, як вовка. Він вирвався з палаючої комори, в нього стріляли майже впритул, але жодна стріла його не зачепила. Він зісмикнув з коня одного з напасників і втік. Труп загнаного коня знайшли аж на весну, коли зійшов сніг.

Так минув іще рік. Безмісячної ночі Піддахом почув на великій дорозі кроки подорожнього.

Хтось ішов пішки по тракту, пустельному о цій порі. Хтось бачив у темряві й не боявся ні звірів, ні розбійників. Піддахом визирнув з-під ялинової лапи — по дорозі йшла сива людина, не стара ще, з мечем на поясі.

Погляд Піддахом прилип до цього меча, як осіння муха приліпає до крапельки меду на дні запашної діжки. Піддахом знав, що меч буде його, що без меча йому не жити, та й здобич була легка.

Перехожий ішов по шляху, а Піддахом крався в тіні дерев, і бурий шар опалої глици з'їдав найменший звук. Попереду виявився камінь, що відзначав половину відстані між селами; Піддахом вирвався вперед, затаївся в засідці — і коли перехожий порівнявся з каменем, стрибнув на нього й ударив ножем у горло.

Вірніше, ударив би. Перехожий виявився прудкішим, він був великий воїн або чаклун. Він розчинився, наче хмара, знову виник у Піддахом за спиною і вдарив його мечем по голові — плазом. Капелюх пом'якшив удар, але Піддахом на мить заточився, і перехожий легко вибив ножа з його руки.

Піддахом повернувся й кинувся навтьоки. Меч вплив з рук, але й життя впливало; перехожий наздогнав його й збив з ніг, і на краю великого тракту, у повній темряві, приставив клинок до горла.

— Зніми капелюха.

Дивно, але в голосі людини з мечем явно чувся страх.

— Зніми капелюха, молокосос, або я тебе вб'ю!

Піддахом не ворухнувся. Вістря меча підчепило ремінець під його підборіддям, Піддахом відчув, як по шиї потекла кров з надрізаного вуха. Так само, мечем, перехожий скинув з лежачого капелюх з широкими, загнутими вниз крисами.

Небо дивилося крізь гілки — сліпим поглядом крізь хмари.

— Хто ти? — спитав чоловік з мечем, і його голос тремтів, як у наляканої жінки.

Піддахом мовчав. Погляд неба тиснув йому на очі.

— Ти — Кишкодер Піддахом? Це ти?!

Піддахом рвонувся, перекотився, рятуючись з-під меча, і скочив на ноги. На його боці були молодість, лють і жага вбивати, — але меч виявився спритнішим.

— Тепер подивись, якщо хочеш.

Він вийняв з піхов свого меча. Клинок світився, у нього можна було заглянути, як у скляну кулю, повну туману. Усередині, в тумані, бродила людська фігурка, сліпо озираючись, намагаючись знайти вихід.

— Я його не торкнуся, — сказала стара.

Стократ устав, обійшов багаття й опустився поруч з нею на коліно. У того, що намагався дивитися з клинка, не було очей — крислатий капелюх закривав його лице до підборіддя.

— Я не знаряддя Творця, — сказав Стократ. — Оцей меч — знаряддя Творця. Моє знаряддя. Що мені робити?

Стара з жахом відсахнулася:

— Ти питаєш у мене?!

— А в кого? Я впав з неба. Я виріс і одержав меча. Я спав під вресенем. Я прокинувся в минулому. Я знайшов Світ і віддав її годувальниці в замку володаря Грана. Я довідався, що в цьому новому світі, де я прокинувся під вресенем і знайшов Світ, не було зброяра, який подарував би мені меча в притулку. Без меча я не став Стократом, а став Піддахом! Творець цього Світу — божевільний бузувір, шкуродер і гвалтівник! Тоді я вбив себе на великій дорозі...

Він зупинився, важко дихаючи. Стара дивилася на нього знизу вгору.

— Послухай, — почав він знову, — наш Світ — мерехтлива гаснуча зірка. Сто ймовірностей плутаються й перетікають одна в одну. Що мало статися — не сталося, а те, чого бути не могло, стало реальністю. Скажи мені, що я можу зробити для світу, але головне — що я можу зробити для Світу?!

Темна душа без очей усе намагалася подивитися з клинка, але широкі криси капелюха заважали.

— Відпусти, — прошепотіла стара, з жахом дивлячись на примару Піддахом.

Стократ простяг клинок у полум'я багаття. Злетіли іскри, на мить виник силует у крислатому капелюсі — і згас у небі. Клинок потемнів.

Стократ випростався. Багаття стояло поруч, як співрозмовник. Лице старої, підсвічене збоку, здавалося щербатим місяцем.

— Я не готова до такого вибору, — її губи ледь ворушилися. — Дай мені подумати до світанку. Посидь поруч.

Він знову обійшов багаття й сів. Стара не рухалася — не підкидала дров, не гріла руки, навіть не дивилась у вогонь. Вона сиділа, не заплющуючи очей, і зазірала в себе.

Випала роса. Проступили на тлі неба верхівки дерев. Вогонь горів, хоч його не годували.

Нарешті стара провела долонею по лицю:

— Ти вже зробив для Світ усе, що міг. Тепер її доля від тебе не залежить, але доля світу, як і раніше, у твоїх руках. Озирнись.

Стократ озирнувся. Навколо галявини стояли дерева — майже рівним кільцем, і небо над ними з кожною секундою ставало світліше.

— Бачиш його?

Стократа пробрав мороз по спині. Він узяв з багаття головешку й підійшов до найближчого дерева. Підпалив його листок — той згорів, як горить листя. Стократ відійшов до наступного; нарешті зупинився біля молодого широколистого клена.

У вогні кленовий листок пожовк, наче восени, потім почервонів. На ньому проступили нерозбірливі письмена, протрималися мить і зникли: спалахнувши, листочок скрутився трубочкою, огорнувся полум'ям і розсипався попелом.

* * *

Хлопчик сидів на ґанку, насунувши капелюха на очі. Ще рік тому з нього сміялися, дражнили лисим, кричали, що в нього дівка в маківці, й тому він ніколи не ходить простоволосий. Тепер сміятися перестали: він виріс і змусив заткнутися дурні роти, вузлом зав'язав балакучі язики. Тепер вони молилися, щоб він звідси пішов; занадто дорослий для притулку, але зовсім не здатний жити поза ним, він зривав на них злість. Їм бракувало духу, щоб зібратися разом і його вбити, як їм насправді хотілося.

Він сидів на ґанку і перший побачив чоловіка, що йшов по вулиці. Це був старий, такий древній, що ледве пересував ноги; сивий старий з довгим згортком при поясі. Можна було подумати, що це меч — але навіщо зброя древньому старцеві? Він, мабуть, і ложки в руках не вдержить...

Старий ішов, і кожен крок був йому тяжкий. Здавалося, що він піднімається на круту гору без доріг і стежок. Кожному, хто дивився, ставало ясно, що старий іде назустріч смерті й зустрине її через кілька хвилин, і що самовідданіші будуть його зусилля, то скоріше це станеться. Хлопцеві, який дивився з ґанку, стало страшно.

Він підхопився й метнувся у великий будинок, де виріс, де жив змалку. Бліді сироти сахнулися з дороги. Нянька про всяк випадок відступила в тінь: його боялися й няньки.

Він помчав по скрипучих сходах, потім по стрімкій, майже прямовисній драбині виліз на горище. Поповзом пробрався у сховану від очей щілину й забився у своє лігво — запорошену нору, вистелену з одного боку брудною циновкою, з другого завалену старим ганчір'ям. Він не розумів, від чого тікає, але про всяк випадок затаївся.

Він не бачив, як старий підійшов до порога. Упевнено, наче знав тут усе, зайшов у будинок і задихаючись зупинився посеред темної зали. Скупо жеврів вогник у каміні; доглядач притулку, в халаті й ковпаку, запитав чужинця, хто він і чого бажає.

Одразу зібралися й сироти. Візит чужинця в цей будинок означав багато чого: найчастіше, поява нової дитини під опікою няньок. Але рідко, у щасливі дні, чужинці приходили, щоб ридати й пред'являти обривок пелюшки, або половинку медальйона, або ще щось таке ж непотрібне, і тоді який-небудь щасливий сирота міг видати себе за «синочка» й миттю самому в це повірити, — і розповіді про щасливе возз'єднання сімей жили в притулку роками, перетворюючись на казки.

Тому хлопці, від малят, що ледь зіп'ялися на ніжки, до підлітків, зібралися в залі й навіть стали в ряд, а древній дід оперся на довгий згорток у своїх руках і став оглядати обличчя. З кожною секундою лице його ставало дедалі тривожніше.

Доглядач уп'яте повторив своє запитання. Старий був наче глухий. Він вдивлявся в дітей, що перед ним стояли, і погляд його з неспокійного ставав безнадійним.

— А де Злий? — упівголоса запитав доглядач.

— Під дахом, — відповів чийсь ламкий голос, і кілька голосів мстиво хихикнули.

Старий здригнувся й насилу встояв на ногах.

* * *

— Цього не вчать у Високій Школі, — голос старої звучав урочисто й глухо. — Час іде назад, поки горить вресень! Але той, хто спалює вресень, старіє швидко, як горить сухе дерево. Ти зрозумів?

— Так, — сказав він крізь грудку в горлі. — Дякую тобі.

— У мене під ганком знайдеш сокиру й пилку. Рубати треба під корінь, пень залиши в землі. І не намагайся, заради всього

святого, прочитати, що написано на аркуші, поки аркуш горить. Я знаю багатьох, хто збожеволів, намагаючись це зробити.

— Тобі вже доводилося палити вресень, так? — запитав він пошепки. — І в тебе вийшло повернути, що ти хотіла?!

Вона всміхнулася сумно й гордо.

* * *

Хлопець лежав у запорошеній щілині на горищі й слухав, що відбувається внизу.

Було дуже тихо. У будинку ніколи не буває тиші — скриплять сходи під чиймись кроками або самі по собі. Шелестять крила метеликів, що летять до ліхтаря. Кричать діти. Сваряться няньки. Гуркочуть важкі стільці. А тепер було тихо, він навіть поплескав себе по вусі, перевіряючи.

Капельюх звично закривав його лице до самого носа. Хоч він і був тепер під дахом і небо не могло його бачити. Погляд неба не проникає в темні щілини; небові важко добратися до людини, якщо в домі немає вікон...

Тиша росла, наростала й кричала у вухах, мов підкинута під двері дитя. Тремтячи незрозуміло від чого, хлопець стяг з себе капелюха й провів рукою по мокрому лобі. Згадав, як ішов по вулиці старий — чинячи з кожним кроком чи то самогубство, чи то великий подвиг...

Він устав рачки й гойднувся туди-сюди, як гойдався в ранньому дитинстві, розважаючи себе.

Потім зціпив зуби й вислизнув з укриття, залишивши всередині, між циновкою й купою ганчір'я, свого капелюха.

Він безшумно зійшов по скрипучих сходах, і на половині їх почув питання доглядача: «А де Злий?» І відповідь когось з хлопців: «Під дахом», і зловтішний сміх...

Він зайшов у залу в ту мить, коли дід готовий був упасти. Хлопець зупинився за крок од дверей, і дід, що наостанок прочісував поглядом простір, його побачив.

Очі вмираючого діда змінилися. Він дивився на хлопця вимогливо, люто й весело. Не чуючи під собою ніг, хлопець ступив крок, другий...

— Візьми, — виразно сказав старий і подав йому згорток. Дочекався, поки вузькі долоні підлітка приймуть подарунок. І аж тоді впав.

ЧАСТИНА ДРУГА

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

СТОКРАТ

Пором через Світлу ходив туди й назад двічі на день, на світанку й на заході сонця. Поромник жив на лівому березі й перетинав ріку чотири рази на добу, якщо не траплялося бурі або особливих розпоряджень од володаря.

У той день погода була прекрасна. Стократ зупинився на пагорку, дивлячись на річку у всій величі — й у всіх її скороминущих настроях, од океанських хвиль до дитячих брижів на мілководді. Ліси на пагорках і луки по низьких берегах, кам'янистий обрив, порослий фіолетовими квітами, і згоріла рибальська хатина на тому березі здалися Стократові звуками, які складаються в акорд, і він не спішив, щоб іще послухати.

Сонце чеканило тіні й світло, роблячи картинку контрастною і чіткою. Сонце висіло над обрієм, до вечірнього порома залишалося зовсім трошки, і Стократ останні хвилини дозволяв собі дивитися: пороми на Світлій затримувались рідко, а ночувати на вогкому березі йому не хотілося. Нарешті, кивнувши сонцю, він повернувся й пішов униз, по глибокій піщаній стежці, де праворуч і ліворуч скрекотіли коники.

Під широким навісом на лівому березі зібралось вже душ двадцять. Готовий пором стояв коло пристані, приколотий до берега іржавими гаками, але поромника не було, і кінь, що приводив пором у рух, мирно пасся на прив'язі.

Стократ привітався й сів, як завжди, осторонь од усіх — його вигляд і меч більше лякали, ніж заохочували до розмови. Він довго вчився триматися з людьми: не давати волі люті. Слухати й дивитися. Бачити за словами істинний сенс сказаного. Розуміти інтонацію й мову тіла. З розумінням цієї науки люди стали йому цікаві й навіть симпатичні. Спостерігаючи за ними, він зрозумів багато чого й про себе — але щоразу, коли він приходив на нове місце, навколо виникав порожній простір.

У Лісовому Краю він заслужив поголос, який називав його на ім'я раніше, ніж він устигав представитися новим знайо-

мим, — але на берегах Світлої він був бурлака з мечем і більшого не бажав; десять років минуло відтоді, як він одержав меча з рук безіменного старого й пішов з притулку. Десять років він ішов і вчився, не замислюючись про добро та зло. Десять років дивився в небо без страху й міг заснути посеред чистого поля, лежачи на спині.

Тепер небо було оксамитове, західне. Сидячи впівоберта до майбутніх попутників, стругаючи паличку й набравши по змозі безневинного вигляду, Стократ скося розглядав тих, хто чекав порома. Четвірка лісорубів — вертаються із заробітків, тримаються разом, грають у кременці. Купець з жовчним незадоволенням лицем — щось не склалось у нього за ці дні, прорахувався зі своєю торгівлею, злий на молодого учня. Двоє підлітків, що вперше покинули рідний дім, ідуть до замку володаря, де, за їхніми розрахунками, молодиків негайно наймуть мисливцями або менестрелями. Двоє дорослих братів, що супроводжують сестру на виданні. Сестра, з блідим лицем і покірним поглядом, не у захваті від майбутнього заміжжя. Рибалки сидять на діжках із засоленою рибою, везуть вилов на продаж і передчувають веселу ніч у шинку... А де ж поромник?

Сонце торкнулося верхівок лісу на правому пологіму березі.

— Сонце заходить, — першим сказав учень купця, хлопець у білій зранку, але добряче зашмарованій сорочці. — Пора відчалювати, де той Хребетник?

Інші пасажири, що досі терпляче сиділи на діжках і колодах, запитально підняли голови. Як звали поромника, мало хто пам'ятав. Для постійних і випадкових пасажирів він був Хребетником — довгий, сивий, сутулий чоловік, що, крім двох берегів, не знав і не бачив нічого в житті.

Лісоруби вилаялися строго по черзі, згідно з уявленням про старшинство, заведеним у цій четвірці. І так само по черзі прикрили роти долонею й винувато подивились на дівчину — наче виконуючи ритуал.

— Піди, глянь, — сказав купець. — Що він там, спить?

Учня купець узяв недавно, відзначив Стократ. Он як кинувся виконувати доручення. Ще не зрозумів, бідолаха, що хазяїн його — невдаха з кепським характером, причому перше впливає з другого. Засне в хмелю — прокинеться в боргах...

Прагнувши заслужити похвалу, учень підстрибом побіг до хатини поромника. Стукнув у двері... Відчинив, зазирнув...

— Агов! — пролунало зі стежки. Усі, хто чекав порома під навісом і поряд, повернули голови.

Поромник, трохи припадаючи на ліву ногу, спускався з кручі на берег. Праве око в нього було підбите й добряче набрякло.

— Чого в хату лізеш, тебе кликали? Відійди...

Лісоруби встали, як один, і почали розминати ноги.

— Сонце заходить! — невдоволено крикнув веснянкуватий рибалка. — Скоро поночі буде... Їдьмо вже, й так спізналися!

Поромник зупинився кроків за двадцять од навісу. Подивився на річку. Окинув поглядом майбутніх пасажирів...

— Сьогодні не поїдемо, — сказав, наче камінь кинув.

— Що-що? — перший заголосив учень купця, який розумів швидко, але в міркуваннях своїх стрибав, мов білка, по верхах. — Як це так?!

Рибалки презиралися, не вірячи вухам, брати дівчини на виданні підвелися дуже рішуче, наче збиралися негайно бити Хребетника. Лісоруби одночасно вилаялися, забувши про черговість і про дівчину. Стократ, що сидів на камені під тином, сперся спиною на дерев'яний стовп і прикрив піхви полою плаща.

Поромник стояв, дивився в пісок і бурчав собі під носа, що пором не готовий, і сьогодні не поїдемо. Він навіть не шукав правдоподібних пояснень — а може, просто не вмів вигадувати. Навколо юрмилися обурені пасажири: усі розраховували ночувати сьогодні під дахом і вечеряти в харчевні, усі вимагали негайно переправлятися — але поромник стояв, не рушаючи з місця й не піднімаючи голови...

Тим часом земля вже легенько двигтіла.

Ці люди й досі не розуміють, що сталося, подумав Стократ, непомітно переміщаючись за тин, у зарості сухого очерету. Отже, раніше такої напасті не було. Дев'ятнадцять душ, з них шістнадцять — дорослі сильні чоловіки, з ножами й кинджалами, та он і довбні є у декого з рибалок... Навіть якщо не зважати на Стократа з його мечем — чи не забагато, чи не занадто зухвало для розбійників?

— І хто ж це? — спитав він упівголоса.

Згори на стежці затріщали гілки. Земля задвигтіла так, що застрибали тріски на піску. І вершники, вісім душ, злетіли згори у хмарі куряви, і люди з жаху позадкували й розступилися.

Дві діжки перекинулися й лопнули. З них сизим потоком полилася солона риба, і Стократові ніздрі гидливо сіпнулися.

Вершники, не кажучи ні слова, оточили людей на березі — тільки учень купця встиг вихопити ножа, та одразу ж і впустив.

Обличчя вершників ховалися під заборолами. Плащі, на яких стражники носять герби своїх панів, були накинуті на кольчуги навиворіт. Розсіл миттю всотався в пісок, солона риба тріпотіла під копитами, мов жива.

Люди збилися коло навісу, чіпляючись одне за одного. Двоє братів затисли між собою сестру на виданні. Підлітки стали спиною до спини, і Стократ мигцем подумав, що хлопці хороші, жаль їх. Поромник задкував до своєї хатини. Хтось із вершників штовхнув його в груди тупим кінцем списа, поромник захрипів — і перекинувся горілиць.

— Бабу, — сказали лунко з-під заборола. — Хлопців. Цього, цього, і оцього...

Двоє вершників спішилися. Однаковим жестом зняли з сідел мотузи. Легко висмикнули з юрби підлітків, накинули кожному петлю на плечі й зв'язали миттю, не залишивши сумніву в чималому досвіді полювання на людей.

Третій висмикнув з юрби дівчину. Її брати рвонулися, скоріше за звичкою, ніж од великої відваги, і зразу ж повалилися, хриплячи. Услід за розсолем в пісок всоталася кров.

— Даремно, — сказав Стократ встаючи. — Це ви даремно.

Учень купця, що розумів швидко, але поверхово, пірнув під черево коня й кинувся в очерет. Не добіг — канчук перехопив йому горло, хлопець упав за крок од рятівних заростей, намагаючись вирватися з петлі...

І зустрівся очима з Стократом. Завмер, хапаючи повітря ротом...

Ударом меча Стократ розсік канчук, що обвився навколо його горла.

П'ятеро збройних вершників — і троє піші — дивилися на нього крізь прорізи шоломів.

— За яким правом люди володаря Вивора вбивають на березі Світлої?

Він говорив повільно й розмірено, даючи змогу жертвам отямитися — і кинутися врозтіч, рятуючись, відвертаючи увагу вершників.

— За яким правом воїни ріжуть беззбройних селян, немов худобу?

— Взяти, — лунко сказав ватажок.

Троє піших, витягуючи мечі, ступили з трьох сторін — у цей час хтось із кінних сказав під своїм шоломом несподівано тонким, хлопчачим голосом:

— Це Стократ!

Усім потрібна була крихітна пауза, щоб почути й усвідомити. Стократ зрозумів, що іншої миті годі чекати.

У нього не було досвіду бою з воїнами в повному обладунку. З кінними боровся, й не раз, але вийти проти важко озброєних вершників довелося вперше.

Канчук дістався в спадок од першого ворога, який напорівся на меч. Кольчуга цього ледаря була навмисно полегшена в кількох місцях — меч прорвав сталеві ланки на лівому боці, й канчук опинився в руках переможця.

Другий загинув од удару в проріз шолома.

Третій кинувся під оборону кінних, але посковзнувся на рибі й теж загинув.

Вершники були занадто важкі, щоб розправитися з самотнім мечником, але занадто міцні, щоб він міг їх дістати. Кілька разів він намагався висмикнути з сідла того, що здавався слабшим, і щоразу зазнавав невдачі, — коли жертви нападу нарешті отямилась.

Камінь дзвінко вдарив по чийомусь шолому. Вершник захитався в сідлі. Стократ зірвав його — і прикрився важким тілом од металюного ножа.

Полетіло нове каміння. Кінь скинув ще одного вершника. Стократ прикінчив його й зрозумів, що залитий потом по п'яти, що лоб розсічений, і кров заливає очі. Три вершники кинулися на нього одночасно — але рибалки, лісоруби, підлітки й навіть купець уже відчули себе маленькою армією.

Стократові майже нічого не довелося робити. За кілька хвилин воїни валялися на піску, і тільки один був ще живий.

— Назад!

Підлітки, що били по залізу палицями, злякано відсахнулись.

— Зловіть коней, — велів Стократ. — Якщо зможете.

Провів долонею по лобі. Глибока рана швидко затягувалася: хвилину тому він міг би торкнутися пальцем власного черепа.

Останній уцілілий лежав лицем униз, на шоломі темніла глибока вм'ятина. Стократ мечем зрізав з нього плащ. З вивороту знайшовся слід од споротого герба. Завбачливо.

— Запалить вогонь. І подивіться, що з Хребетником, повезе він нас чи ні?

Швидко темнішало, але Стократові не потрібне було світло. Він перекинув лежачого на спину й зняв з нього шолом.

Здається, це він сказав тонким голосом: «Це Стократ!» Молодий хлопець, чорноволосий і веснянкуватий.

— Хто вас послав?

— Пан, — ворухнулися закривавлені губи. — З Вивороту.

— Навіщо?

— По рабів... Йому потрібні люди в шахту, молоді, невеликі на зріст... Ще велів брати дівчат і молодих жінок...

Повалений ворог дивився на Стократа, як на воротаря загробного царства — з жахом і без надії.

— Скільки разів до цього посилав?

— Мене — вперше...

— А інших?

— П'ять чи шість рейдів... Не сюди, на південь... На Світлу — вперше...

Стократ розігнувся.

— Принесіть хто-небудь води.

— Криниці нема, — обізвався учень купця.

— Нащо тобі криниця, дурню! Онде річка!

Учень дрібно тремтів. До нього, хоч і був він метикуватий, аж тепер дійшло, якої долі вдалось уникнути.

* * *

— Риба знає, що таке! Р-Риба знає!

У володаря Грана слово «риба» було лайливе. У Стократа, втім, теж — після бою на березі весь його одяг, волосся й навіть меч смерділи солоною рибою з чітким відтінком тухлятини.

— Шмаркач каже, що ти один уклав вісьмох вершників.

— Троє перед цим спішилися. До того ж, там була юрба чоловіків з камінням, сокирами й палицями.

— Шмаркач каже, що тебе звать Стократ. Що ти маг. Що про тебе у Вивороті розказують дітям казки!

— Не можу свідчити. Не тримав вогню над колискою.

Володар Гран кілька секунд дивився на нього, наче збирався випатрати.

Він був посередній у всьому, починаючи із зовнішності й закінчуючи володіннями. Не великий і не дрібний, не особливо могутній, але й не слабкий, він, проте, відчував у душі велику

силу, і його гнітила власна посередність. Він був відомий як непоганий мечник і спав з усіма не потворними дівчатами в місті. Він трясся над своїми кордонами й вічно підозрював сусідів у зазіханні на землі — і не дарма підозрював, як виявилось.

— Вивір за це відповість. Один труп, один важко поранений — і це брати, які везли сестру нареченому! Ганьба... Порожник з поламаними ребрами — мій порожник!

— Вивір скаже, що це безрідні розбійники. Плащі зі споротими гербами — не доказ.

— У нас же є шмаркач!

— Скаже, обмовив під тортурами.

— Якими тортурами, йому навіть жаровню не показували!

— Ваша світлість, — сказав Стократ, — я подорожній, не мені давати поради. Просто відішліть їхні тіла зі шмаркачем у Виворіт. Нічого не пояснюйте. Не погрожуйте й не виправдовуйтеся.

Гран роззявив рота, щоб згадати рибу — але замовк. Схилив голову до плеча...

— Значить, ти й справді... чаклун?

— Значить.

— І можеш... що ти можеш?

Гран швидко глянув на Стократів меч на поясі. Засоромився цього погляду, подивився прямо у вічі:

— Що ти хочеш... за те, що зробив для моїх людей?

— Лазню, — сказав Стократ. — І пралю.

* * *

М'яч, зшитий з клаптиків, ударив його по голові, коли розніжений лазнею Стократ відпочивав на задньому дворі. М'яч перелетів через стіну, обвиту виноградом, і лягнув його по потилиці — не боляче, але достатньо, щоб відчутти себе ідіотом.

Захихикав і зразу ж замовк тонкий голос, неначе веселунові затулили рота долонею. М'яч відскочив од дровітні й підкотився Стократові під ноги — чудовий тугий м'яч. У першу мить роздратування йому захотілося розшматувати іграшку, щоб надалі м'яч не стукав чаклунів по головах, — але він одразу ж передумав.

Над стіною з'явилася веснянкувата мармизка — хлопець років чотирнадцяти, такому давно в ремесло пора, а не м'ячами кидатися. Мармизка скорчила зворушливий вираз, покликаний пом'якшити Стократів гнів:

— Люб'язний волоцюго, віддайте, будьте ласкаві, м'ячика.

Він зрозумів, що це дівчинка, щойно вона заговорила. Ще не дівка, вже не дитина. Казковий персонаж з його дитинства; він виріс серед хлопців. Жінки, в його уяві, з'являлися на світ уже дорослими крикливими няньками.

Потім він пізнав багатьох жінок. Цинічні шльондри, велелюбні вдови, боязкі старіючі наречені, — вони були йому цікаві, і навіть найнудніша трактирна служниця його вчила, хоч і сама про це не знала. Лесть зачувши його цікавість крізь вату звичної самотності, жінки перетворювалися й тяглися до нього, виділяючи з усіх чоловіків. Він співчував багатьом, але не зникав ні до кого, і, йдучи від них, не відчував докорів сумління.

— Волоцюго, ти оглух? Віддай м'ячика, чуєш?

Дівчина легко підтяглася й сіла на стіні, як горобець. Вона була в штанях, наче хлопець, волосся сховане під зелену хустку, короткі пасма, вибиваючись, обрамляли лице, і тільки дуже спостережлива людина відрізняла б цю дівчинку від хлопчика.

Селянка? Навряд, селянській дівчині не личить лазити в штанях по парканах. Служниця? Дивно...

Стократ погрався м'ячем, а потім запитав:

— Ти хто?

— Кріт у манто! — вона розлютилася. — Віддай!

Він кинув їй м'яча. Вона його вловила й негайно з очей — зісковзнула по той бік паркана, без шуму й тріску, тільки гойднулися верхівки куців...

Стократ довго сидів, не ворушачись. Він ніяк не міг зрозуміти, чому після зустрічі з незнайомою дівчиною в душі лишилося таке тривожне відчуття.

* * *

На узліссі він знайшов камінь, укритий мохом. Узяв палицю й нею, як важелем, перекинув валун і здобув те, що хотів: під каменем на вологій потерті кишіли личинки.

Стократ вийняв меча. Лезо світилось, і семи мерцям було тісно у вузькій посмертній щілині. Вони були тільки солдати, що виконували наказ, вони підкорялися присязі й своєму командирові...

Стократ похитав головою, відганяючи нечутні плачі.

— За яким правом воїни ріжуть беззбройних селян, немов худобу? — вголос повторив своє вчорашнє питання.

І поклав клинок на біду потерть. Сім душ зісковзнуло хто куди: може, цим личинкам ще пощастить злетіти, подумав Стократ. Ще покружляють над лісом і лугом, помахують барвистими крильцями день чи два...

Меч потемнішав і став відчутно легший. Стократ сховав його в піхви й повернувся в дім володаря.

Ні про яку дівчину він вирішив поки що не питати.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ВОРОН

Ворон, спадкоємний володар Вивороту, повертався додому.

У день його повернення на узліссі заповідного лісу, за два кроки від мисливських угідь, виявилось гніздо проклинальних шершнів. Піддавшись паніці, жителі запалили сиру солому і все, що дає дим. Під'їжджаючи до міста, Ворон на мить вирішив, що це чорна хмара опустилася на землю — з пагорба, звідки він так мріяв побачити місто свого дитинства, виднілися два-три флюгери та верхівка вежі — все інше поглинули клубки бурого туману.

Проклинальні шершні бояться диму. Дядько Купа, ще гладший і червонощокіший, крокував по вітальні родового замку Виворів, і в такт крокам розповідав племінникові: на загін варти, висланий на руйнування гнізда, надіто залізні сітки, дороги, між іншим, як золототкана парча. Коли це гніздо накриють — треба буде пошукати ще, хай боронять підземні духи, може, нове гніздо знайдеться. Дихати в місті нічим, бо дурні жінки перестаралися, диму напустили стільки, що хоч вішайся на ньому. Втім, краще покашляти, ніж тебе дістане шершень...

Нарешті він зупинився й уважно подивився на Ворона:

— Ти пробач, твоя молода милість, що ми тебе не зустріли, як належить. Геть тут подуріли з цим гніздом... Коли ваша милість збирається спочивати?

— Та ну, дядьку, — сказав Ворон, з ніяковості притискаючи лікті до боків. — От же ж, не зустріли, як належить, — ви наче з чужим розмовляєте...

Дядько посопів якусь мить, потім розреготався, обхопив худого Ворона за плечі й, обіймаючи, підняв над підлогою.

— Здоров був, небоже! Сухоребрий, як і раніше! Погано тебе годували у Високій Школі?

Ворон полегшено розсміявся у відповідь — і одразу закашлявся, бо закриті вікна не захищали від диму знадвору.

— Дядечку дорогий, мені б до батька зайти...

— Це перше діло, — на дядьковому лобі позначилися зморшки. — Ходімо.

Володар Вівір, батько Ворона і спадкоємний правитель Вивороту, ось уже п'ять років спав наяву. Ще міцний тілом, він одірвався од навколишнього світу й пішов у невідомі краї, де, судячи з виразу очей, йому було зовсім і не погано. Вранці старого піднімали з ліжка, вмивали, годували й садовили в крісло, де він сидів до вечора, дивлячись у вікно, але бачачи тільки тіні в глибині своєї скаламученої свідомості. Увечері ті самі віддані слуги роздягали володаря й укладали в ліжко, і він проводив ніч без сну, розглядаючи стелю безтурботно й миролюбно. Перші роки Ворон усе сподівався, що якоїсь миті батьків погляд сфокусується, і він якщо не словом, то хоч би виглядом дасть зрозуміти, що впізнає рідного сина. І тепер, заходячи в батькові покої, він непомітно закусив губу: ану ж?..

Чуда не сталося: красивий дід коло вікна не повернув голови, не відгукнувся на привітання, і коли Ворон зайшов у поле його зору — не звернув уваги. Ворон утішив себе, що принаймні в тих невідомих краях, де перебуває дух його батька, цьому духові не заподіюють страждань.

— От і побачились, — дядько не був ні сентиментальний, ні навіть делікатний. — Ходімо, небоже, справи не чекають, не зрозумію ніяк — чи то заборонити цей дим, чи то хай буде, все ж таки проти шершнів допомагає...

Ворон вийшов у двір, який дуже змінився за ці три роки: раніше просторий, тепер він пообростав сараями, повітками, прибудовами. Величезний фонтан, що колись струменів посеред двору і був для Ворона улюбленим місцем гри та відпочинку, тепер стояв сухий і наполовину розібраний. Ворон дивився й не впізнавав: зарубки на паркані, каміння, тіні, стрічечки на гілках, — усі знайомі прикмети й деталі наче щось стерло з лица двору велетенською губкою, і двір став чужий. Тільки повалений стовбур коло західного муру якимось дивом зберігся — стовбур великого дерева, на якому Ворон любив сидіти і в три роки, і в десять, і в п'ятнадцять — поруч зі старшим братом, а іноді й з батьком.

У п'ятнадцять він виїхав з дому — у Білу Високу Школу. Це був страшний і знаменний день: Ворон пам'ятав кожну його

мий, починаючи з безсонного лежання в темряві, коли за щільними шторами вже палахкотів світанок, і закінчуючи рваним сном на задушливому матраці в придорожньому готелі. Між цим раннім ранком і пізнім вечором промайнули останній сніданок удома, прощання з батьком, надзвичайно замисленим у той день, і братом. Старший Воронів брат, Дага, ніколи не дозволяв собі «ніжностей». У той день міцно стис Воронові долоню і вручив йому подарунок — свій кинджал з письменами на клинку й берилом на руків'ї. Цей подарунок вразив Ворона й налякав, і навіть здався поганою прикметою. Так воно й було: через чотири роки Дага загинув під час льодоходу на Світлій, рятуючи селянську дівчинку.

В один день Ворон довідався про смерть брата — і про те, що він тепер спадкоємець і майбутній володар Вивір. Але батько був на той час іще міцний і дужий: мужньо переживши смерть Даги, він дозволив Воронові продовжувати навчання, якщо на те синова воля.

Позаду у Ворона були чотири роки Білої Школи, він з радістю скористався дозволом і залишився на п'ятий, шостий, сьомий. В будинку білого мармуру на сліпучо-білій вершині день і ніч світилися вогні й горіло в камінах. Усі знання, якими вчителі набивали його голову змалку, усі Воронові уявлення про життя та спостереження за людьми перестали бути каламутною кашею. У голові складалася мережа, де кожна чарунка була пов'язана з іншими, і прості суворі закони розставляли на свої місця випадковість і вигоду, запах і любов, пам'ять і осінь — на єдино можливі місця, і від цього світліше ставало перед очима й вільніше на душі.

Йому було двадцять два роки, коли з дому прийшло повідомлення про батькову хворобу. Коли Ворон приїхав, батько вже його не впізнав — старий блукав розумом по далеких краях, нікому, крім нього, не видимих і не знаних. Проте він залишався володарем Вивороту; Ворон офіційно прийняв звання володаря-спадкоємця й поїхав з дому. У нього в дорожній сумці лежало запрошення в Золоту Високу Школу, якого удостоюється один з тисячі учнів Білої Високої. Ворон покинув володіння на дядька й на двоюрідного брата, і тільки час покаже, помилився він чи ні...

Він усе ще сидів на поваленому дереві, коли з лісу примчав гонець з повідомленням: одне гніздо знищили, шукають інші. Шукати нелегко, бо від диму шершні поховалися глибоко в

нори і, якщо навіть гнізда існують, до смерку їх точно не знайдуть.

Майже одразу за гінцем примчав Шивар. Він дуже змінився за ті три роки, що Ворон з ним не бачився — двоюрідний брат з юнака остаточно перетворився на чоловіка й заробив кривий шрам на вилиці. Зістрибнув з коня, кинув повід слугі, широким кроком підійшов до Ворона й лягнув його по плечі: лягнути збирався браво, на повну силу, однак на половині руху Шивар передумав і придержав руку. Ворон подумки йому подякував: од Шиварових вітань у дитинстві з нього не сходили синці.

— Здоров, брате, — сказав Ворон, вдивляючись у поросле бородою, обвітрене, незворушне кузенове лице. — Що там з шершнями?

— Старий лісник попався.

— Як же це так?!

— Та просто, це ж шершні... Бачив батька?

Ворон кивнув. Коло господарського ґанку, кашляючи від диму, слуги третю годину розвантажували його багаж — двадцять незмірної ваги тюків з книжками, сувоями, картами, нотами, ретельно запакованими музичними світильниками та клітками зі співочими метеликами.

— Це все твоє?! — Шивар зупинився із занесеною ногою. — Ти що... назовсім повернувся, брате?

— Назовсім.

— Навчання кидаєш?

— Вивчив, що подужав. Далі по книжках — сам...

Шивар кивнув, легко стукнув по потилиці хлопчика-слуги, що не зразу відчинив двері, і жестом пропустив Ворона вперед. Запах диму був скрізь — Ворон смутно подумав, що й шкіра, і одяг, і всі його речі просякнуться димним духом навіки.

— То що там з лісником?

— Укусив його шершень. Раніше, ніж ми наспіли. Ну й... вийшло так: його, лісника, невістка вперіщила дрюком по голові. Клялася, щоб тільки оглушити. А він старий, хіба йому багато треба, — помер, одне слово. Ми на місці — суд володаря...

На цьому місці розповіді Шивар скоса, запитально глянув на Ворона:

— Ти ж на час передав право судити моему батькові, твоєму дядькові, а він передав мені...

— Так я знаю, розповідай...

— Виходить, суд на місці. Що маємо? Скрізь дим, шершні десь ховаються, молодиця в істериці, її чоловік не знає, за що хапатися, ну й старий лісник — мертвий. А річ ось у чому: дід невістку дуже не любив, утім, хто ж невісток любить. І, коли шершень його куснув, коли він розійшовся, як це звичайно буває, забризкав слиною й зарепетував, що весь світ лайно — отут вона його й пригостила по голові. Боялася, що він її почне проклинати. Ти ж знаєш...

Ворон кивнув. Якщо кого вкусить проклинальний шершень, то прокльони цієї людини збуваються буквально, дуже скоро, і скасувати їх ніяк не можна. У селах і в містечках, де коли-небудь заводилися шершні, жителі часом гинули, провалившись крізь землю, вдавившись язиком, лопнувши, як пухир, і багато ще винахідливих смертей чекало на тих, хто вчасно не знищив гнізда.

Усі знали, що сам по собі укус не смертельний. Але людина після нього впадала в затьмарення й шал; її страшну тугу та лють могли полегшити тільки прокльони. Кажуть, одна мірошничка зі Степів перенесла наслідки укусу, не проклинаючи близького й далекого, а тільки усміхаючись і молячись небесному колесу. Але то була легенда: жертв укусу, щонайменше, свої ж сусіди оглушали й затикали рота, а часом і вбивали — як оце у випадку зі старим лісником...

— І як ви вирішили? — запитав Ворон з важким серцем.

— Та так і вирішили. Убивство без наміру, у мить справжньої небезпеки, вирішили вважати за самооборону. Відробляти їй призначили на наших полях, а ти як би вирішив?

— Краще не вирішиш, — Ворон зітхнув, наче й диму не відчуваючи, наче гора з плечей звалилася.

— Ходімо в лазню, — сказав Шивар.

— Що?

— Та ми тут з батьком лазню збудували... Ти такого й не бачив у своїх мармурових містах. Ходімо.

* * *

Рукотворний грот з підводними вогнями та з водоспадом теж був повний диму. Дим стелився над водою, та це було навіть гарно.

Шивар, потягуючись, підійшов до краю кам'яної чаші, знову потягся, граючи м'язами, і Ворон побачив, що на лівому боці в нього з'явився ще один шрам, глибокий, нерівний. Шивар стриб-

нув, здіймаючи бризки, зник у воді з головою й одразу виринув — величезний, плечистий, з розкуйовдженою чорною бородою.

— Ух! Після доброї роботи — те, що треба, брате. Або після довгої дороги... Або після битви!

— З ким битися? — Ворон підійшов ближче, обережно ступаючи босими ногами по шліфованому каменю. — Війни не було вже десять років...

«А ти весь у нових шрамах», — додав він про себе, мовчки.

— Війни не було, миру теж не було, — Шивар простягся на спині. — Ти, поки вчив свою науку, у наш бік хоч трохи поглядав? Повідомлення читав?

— Читав.

— Отож-бо, спадкоємцю. Спадщину ми твою наповнили тугіше, полагодили, добудували — краса. П'ять вільних сіл уклінно попросилися під нашу руку, і ми їх прийняли. А на землях тих вільних сіл якраз шахти пробиті — стара, дві нові. Працювали вони так-сяк, стара взагалі стояла порожня. Тепер там удень і вночі йде робота, а поруч кузня й плавильня...

— Треба б з'їздити, — сказав Ворон. — Подивитися...

Він сів на край басейну й спустив униз ноги. Вода була тепла, але розслабитися ніяк не вдавалося — дратував запах диму.

— Устигнеш, — Шивар пірнув з головою і знову випірнув. — Боюся, брате, що ти на цих справах не дуже розумієшся. З собою возиш книжки, важкі, як каміння, а про те, як керувати й як владарювати, там не написано.

— Там про все написано, брате, — зітхнув Ворон. — П'ять вільних сіл, які під нашу руку попросилися... Жертви були?

Шивар глянув з усмішкою. Труснув головою, розкидаючи краплі з кінчиків волосся.

— Та які жертви... Навіть варту вводити не довелося, побалакали відверто з їхніми правителями, з обраними старостами... Вони не дурні.

— Неоціненна ти людина, — сказав Ворон.

— Радий, що ти це розумієш, — без усмішки відказав Шивар. — Ти володар Вивір. А Виворіт — не дрібне володіння. Виворіт — прадавня столиця, і його тисячолітнє царство відродиться при нашому житті!

— Я якраз хотів з тобою поговорити, — сказав Ворон.

Шивар насторожився:

— Слухай, тебе довго не було вдома. Придивися спершу до наших справ, не треба поспішати...

— Ти так боїшся того, що я запропоную? — здивувався Ворон.

Шивар виліз із води. Молоденька служниця миттю накинула йому на плечі покривало.

— Я хочу заснувати на нашій землі Високу Школу, — сказав Ворон.

Шивар поволі повернув голову:

— Одне слово, ти хочеш, щоб древнє володіння Виворіт увійшло в Мережу?

У цей час затарабанили у двері, і вбіг, гуркочучи чобітьми, начальник варти.

— Мій пане! — закричав він Шиварові, а не Воронові. — Там... загін на переправі перебили!

* * *

Вечеря почалася одразу після заходу сонця, і Стократ був нагороджений за терпіння: до столу з'явилася вмита, причесана дівчина в пристойній домашній сукні. Стократ насилу її впізнавав — принаймні поки вона не піднімала очей. Варто було їй, після церемонного вітання, підняти голову й подивитися прямо — йому захотілося знову вловити м'яча й довго не віддавати.

— А це моя дочка, — недбало сказав володар. — Її звати Світ. — І, помовчавши, додав: — Тут багато бігає моїх... Але всі хлопці.

Двоє його законних синів сиділо тут же, за столом, і Стократ зрозумів, що вони ревнують. Старший був ровесник Світ. Молодший мав років десять.

— Володарка моя вже років п'ять, як на тому світі, — просторікував далі Гран. — Чи шість?

Старший син неприязно подивився на батька. Молодший не зводив очей зі Стократа — але при цьому намагався не зустрічатися з ним поглядом.

Репліки перемезовувались паузами, заповненими дзенькотом ножів та виделок. На вечерю подали м'ясо, кепсько приготовлене й тверде.

— Зробили, як ти радив, чаклуне, — сказав володар, витираючи рота серветкою. — Відіслали у Виворіт... семеро мерців і одного живого. Подивимося, що буде...

Він кинув серветку поверх недоїденого м'яса й суворо подивився через стіл.

— У нас мирний край. Мирний і спокійний. А тут отаке серед білого дня! Люди стали гірші за звірів, от що я тобі скажу, особливо ті, що при владі. У Вивороті старий давно розум стратив, за нього брат усім заправляє та молодий небіж — виродок ще той. Шахти в них, рабів їм, бачиш, не вистачає, а в нас рабства вже двісті років як нема... Захоплюють землю, людей убивають, до нас так і лізуть, щоб урвати. Мені, щоб своїх оборонити, доводиться податки піднімати, а з однієї корови трьох цебер не видоїш...

Він замовк і уважно подивився на Світ.

— Чаклуне... А що ти ще вмієш, крім як людей мечем різати?

Стократ знизав плечима:

— А що вам треба? Якось ясніше скажіть.

— У нас тут весілля намічається, — вкрадливим, оксамитовим голосом повідомив володар.

У Світ зіскочив ніж зі шматка м'яса й голосно дзенькнув об тарілку. Вона завмерла, дивлячись униз, зовні спокійна, але Стократ відчув за цим спокоєм беззвучний вибух.

— То мені б хотілося, щоб на вінчанні був чаклун, — продовжував Гран. — Це якимось... солідно. Можна яку-небудь дурничку, скажімо, потішні вогні. Але щоб при цьому там був твій меч... і ти сам теж...

— А не чи занадто молода наречена? — запитав Стократ, дуже вільно ставлячись до правил пристойності.

Світ, щойно бліда, за мить почервоніла так різко, наче їй хлюпнули в лице кров'ю.

— Підросте, — одрізав володар, кинувши на неї короткий погляд. — П'ятнадцять років — уже дівка, далі чекати нікуди, Виворіт насідає. Самі не вистоїмо, потрібні союзники. Віддам Світ у Приріччя, за тамтешнього спадкоємця, баритися не будемо.

— Гладкий ідіот, — сказала Світ, не відриваючи очі від тарілки.

— Що?!

— Жирний дурень, ваш спадкоємець з Приріччя. Не піду за нього.

— А, — сказав Гран, миттю заспокоївшись. — Піду, не піду, це ми вже давно в ступі товкли, напам'ять повторювали. Ти, чаклуне, ще молодий, а от будуть у тебе дочки — дізнаєшся, почім у кобили підкови...

Світ рвучко встала через стіл:

— Дякую, наїлася.

— Сядь, — сказав володар з перебільшеною лагідністю. Світ похитнулася й сіла. — То як, чаклуне? Я б заплатив.

— Потішних вогнів я робити не вмю, — сказав Стократ подумавши.

— А просто поруч постояти? А там уже хто треба розповість кому треба, що ти — той самий, що на переправі восьмеро вершників порубав!

— Дайте подумати, — відповів Стократ, щоб не засмучувати його скорою відмовою. — Весілля коли?

— Через п'ять днів, — володар знову подивився на Світ. — Зараз, проти ночі, пошлю гінця в Приріччя...

Світ дивилася в тарілку, на майже неторкнутий шматок м'яса. Її поза зображала смиренність — але Стократ добре бачив, що покірністю тут і не пахне.

Утім, її батько теж це бачив.

* * *

Сім мертвих тіл лежали на одному возі, накриті темно-синіми плащами без гербів. Шивар вийшов на ганок і так застиг — у нашвидку зав'язаних штанях і накинутому поверх сорочки халаті.

Один, блідий і молодий, стояв навколішки, тримаючи в руках пом'ятий шолом. Руки тряслися, й шоломове забороло дзенькало.

— Що сталося? — Ворон вирішив, що пора і йому подати голос.

— Це чаклун, — сказав той, що стояв навколішки. — Чаклун їх убив. Звати Стократ. Ми домовилися з поромником... Прийшли на берег, стали їх брати...

— Кого? — різко запитав Ворон.

— Віддайте тіла рідним, — поволі проказав Шивар. — Ти, скотино, чого вижив, якщо кращих людей убили?!

Той, що стояв навколішки, схилився нижче:

— Я б краще вмер, мій пане, ніж отак вертатися.

— І вмреш, — кинув Шивар. — Чого стоїте? — він обернувся до слуг, які з жаху позавмирили навколо воза. — Я сказав — тіла віддайте рідним, нехай ховають. І кожній родині від мене по двадцять золотих монет...

— Війни нема, — тихо сказав Ворон. — Хто ці люди й за що вони загинули?

Одяг, постіль, волосся — все просмерділося клятим димом.

Ворон п'ять днів пробув у дорозі й страшенно втомився, але заснути не міг. Крутився, збиваючи простирадла в жмут. Потім устав і тихо вийшов зі своєї старої дитячої кімнати.

Світ зсохся і збігся, поки його не було вдома. Коридори стали коротші, кімнати нижчі, а люди зліші й значно тупіші, ніж він пам'ятав. Двоюрідний брат посилав стражників захоплювати рабів, звичайних селян та рибалок з сусіднього володіння. Люди, захоплені раніше, тепер працювали в шахтах, під землею, і над ними стояли наглядачі.

Доглядальниця, що дрімала в кріслі при вході в батькові покої, скочила й схилилася в поклони. Ворон її пам'ятав — але й вона змінилася, якось одразу постарішала, згорбилася й вицвіла.

— Як батько? — спитав він, і вона, схилившись ще нижче, пробурмотіла:

— Добре, добре... Як учора...

Ворон зайшов. У темних кімнатах горіли крихітні свічки, й покої були схожі на темний ліс з блукаючими вогниками. У спальні колонадою здіймалося ліжко з чотирма стовпами, полог був відкинутий, батько лежав на спині, його очі поблизкували в напівтемряві.

— Батьку! — тихо покликав Ворон.

Старий не поворухнувся. Його губи ледь усміхалися, наче на стелі відбувалося щось кумедне. Ворон підійшов і сів поряд з ліжком на ослінчик для ніг.

— Батьку, повернись. Ти дуже мені потрібний. Дага впорався б краще, але його нема, тому доведеться мені...

Старий його не чув. Внутрішній світ, схований од чужих поглядів, цілковито поглинув його увагу.

— Я три роки вчився в Золотій Високій. Там страшенна спека, сухий вітер, жовтий пісок. Після Білої мені було задушливо... Знаєш, дві Високі школи в Населеному Світі — Біла й Золота — наша остання надія. Наш світ недосконалий, але річ не в цьому. Він нестійкий, хиткий, як... дим. Ти чуєш?

Старий не відповів і тепер.

— Чуєш, я п'ять днів їхав не зупиняючись, спав і їв на возі. Дві школи, Біла й Золота, тягнуть Мережу назустріч одна одній — з околиць нашого Світу. Коли Мережа вкриє материк, Світ стане

простий і непорушний. Усе складне зробиться ясным. Батьку, ти знаєш, що таке Мережа? Це наука про зв'язки... про сенс. Усе, охоплене Мережею, має сенс.

Старий усміхався своїм видивам. Ворон упіймав себе на заздрості — так, у якусь мить він позаздрив батькові, його спокоеві й безтурботності.

— У Білій школі я довідався, що час — це не простий плин днів. Час буває рваним, вивернутим, час можна кремсати, мов шматок масла. А в Золотій я довідався, що Високі школи заснували не люди. Їх заснували прибульці з зірок і продовжили їхній час у минуле, і вийшло, що це прадавні школи. Вони використували найскладніші пристосування не для того, щоб навчити нас досконалих і точних наук, і не для того, щоб упорядкувати наш світ. Прибульці шукають тут, у Населеному Світі, одну людину. Знаєш, вони були повірили, що я — це та людина... То — чоловік приблизно мого віку. Мені вже двадцять п'ять...

Старий глибоко й рівномірно дихав.

— Вони надіються, що як Мережа вкриє весь світ, то в неї потрапить той, кого вони шукають. У світі запанують спокій та порядок, а морок повернеться туди, де йому місце, — у нічні кошмари. Я думав, що нетривкість світу — головна причина наших лих, але не підозрював, які небезпечні дурні й жадібні люди.

Він стис долоню старого, що лежала на гаптованому покривалі. Долоня була безвладна, мов тісто.

— Я не можу терпіти у володінні дядька Купу й брата Шивара, вибач. Я вижену обох, щойно... щойно стану повноправним володарем Вивором. Я дуже хотів би, щоб ти був зі мною. Замість мене... Але я твій син, отже, я не втечу назад у Високу Школу, а зроблю те, що велить мені обов'язок. Володіння Виворіт зміниться.

Він притулився плечем до високої спинки ліжка старого й заплющив очі.

Йому привидівся замок, складений з янтарно-жовтого каменю, у нічній пустелі, де страшенно холодно. Пісок перетворився на сніг, він побачив себе — як він уперше переступає високий поріг білого замку Високої школи. Йому привиділися волохаті зірки над перевалом, живі й вимогливі, і віддзеркалення дивної людини в тремтячій воді: віддзеркалення хотіло все знати про Ворона, і хто він, і де взявся. Чи не був Ворон підкидьком? Усе володіння знає, що ні: він народився в палацових палатах, і, хоч

мати його вмерла через кілька днів після пологів, дитинство Ворона було легке й святкове...

— Мій пане, навіщо? Що ви накоїли?!

Тривога вплелася в його сон. Тривога й наростаючий жах. Тепле, липке струменіло по щоці, а тепер уже й по руках...

Він розплющив очі і в щойно народженому світлі світанку побачив себе — по вуха в крові. Батько його, володар Вивір лежав, як і раніше, на спині, але очі його зупинились, і внутрішній світ згас: у грудях старого стирчав ніж з берилом на руків'ї, дорогий подарунок брата Даги, ніж, який Ворон завжди носив із собою.

* * *

— Юначе, вставайте!

Стократ спав у маленькій кімнаті для гостей з наглухо закритим віконцем. Півночі він промучився від задухи, потім помаленьку видавив шибку й заснув, задоволений. Крізь ранковий сон йому здалося, що прийшов хазяїн гостинного двору — здерти відшкодування за збитки.

— Юначе, вас кличе володар! Терміново!

Стократ протер очі, щоб як слід глянути на дивака, котрий називає його юнаком. Відколи Стократ пішов з притулку, до нього звертались або «агов, хлопче», коли не бачили меча, або «ваша милість», коли меч потрапляв на очі співрозмовникові.

— Володар кличе! — якось аж розпачливо повторив високий, тендітний, немов тростина, чоловік у довгополому халаті. — Лихо в нас, допоможіть...

Стократ кивнув: з учорашнього дня його не покидало відчуття, ніби щось має статися. Він одягся за хвилину, взяв меча й мовчки зійшов униз за довгополим — намагаючись не наступати на халат, що волочився по сходах.

Живе в домі, думав Стократ, дивлячись у вузьку стривожену спину. Не прислуга. Рахівник? Радник? Скоріше, вчитель. Учитель хлопців, а може, й Світ...

— Світ, — почав володар, щойно Стократ з'явився на порозі кабінету. — Чаклуна, у мене пропала дівчина.

— Що означає — пропала?

— Втекла.

— Як?!

— Верхи. Західну браму на ніч не замикають, патруль її бачив, але не доповіли, ідіоти. Звикли, що вона свавільна — вночі,

бачите, припекло дівчинці покататися... Вона помчала по західному тракту. Я вже послав людей.

— То вони її знайдуть і привезуть назад.

— Слухай, чаклуне... Вона моя єдина дочка...

Володар затнувся. Він не був сентиментальний. Йшлося не про батьківські почуття або не тільки про них.

— Вам так важливо видати її заміж?

— Р-Риба, — пробурмотів володар. — Спадкоємцеві з Приріччя вона сподобалася, коли вони торік проїжджали мимо. Ще й дуже сподобалася, інакше я б їх не умовив. Приріччя — це ж хлібний край...

— Вона цілком ясно висловилася, що не бажає цього заміжжя.

— Вона! — блиснув володар очима. — Висловилася, ха! Вона — байстрючка, я хотів визнати її законною... Без цього весілля не могло бути... Я хотів її, виродка, возвеличити, а вона «ясно висловилася»!

— Ви вже послали за нею людей, — сказав Стократ, відчуваючи дивний тягар на душі. — Її доженуть і повернуть...

Його накрило коротким видивом: дівчинка їде верхи, а за її спиною виростають стовпи куряви — чи то наближається буря, чи то за нею женуться...

Володар похитав головою:

— Чаклуне, послухай. Якщо це весілля зірветься... У мене недобре передчуття. Тепер, коли з Виворотом майже війна — мені потрібна підтримка Приріччя, інакше буде дуже погано. Дівчисько мусить бути тут негайно. Я вчора послав у Приріччя листа, сьогодні приїдуть до неї на оглядини... Чаклуне, якщо ти її знайдеш, я тобі так віддячу, що ти житимеш у розкошах до самої смерті.

— Дайте мені коня, володарю, — сказав Стократ.

Свого він продав кілька тижнів тому. А наздогнати на двох ногах того, хто їде на чотирьох, не всякий чаклун зуміє.

* * *

— Ти вбив батька? Навіщо ти це зробив, Вороне?!

Дядько Купа сидів у дубовому кріслі посеред Головної зали, і з його пози було видно, що це місце йому звичне. Шивар стояв поряд, схрестивши руки на грудях, блискаючи очима, — мальовничо схрестивши й виразно блискаючи. Ворон стояв перед кріслом, залитий батьковою кров'ю. Ранок пахнув кров'ю — і прогірклим димом.

— Навіщо? — знов закричав дядько, у голосі його поєднувалися обурення, подив і докір. — Ти хотів скоріше стати повноправним володарем Вивором? Але ж у законі родини записано: хто пролле кров старшого родича, ставить себе поза законом!

Ворон уважно дивився в його карі, із золотою іскрою очі. Дядько був у цю мить щирий. Майже. Він не вбивав безпомічного старого, свого брата. Точніше, не вбивав своєю рукою.

Ворон подивився на Шивара. Той відповів прямим чесним поглядом. Від цього погляду кров, що вкривала Ворона, зробилася ядучою, як жовч.

У залі повно було людей, і вони все прибували, начебто дія відбувалася не в домі володаря, а на міському майдані. Одних стражників набилося два десятки, а ще городяни, якісь пишно виряджені торговці, усі випадкові, всі геть непотрібні в день, коли вбили володаря Вивора...

— Хто пролив кров старшого родича, — почав дядько іншим, уже не докірливим, а громовим, дедалі дужчим голосом, — поза законом! Злочинець! Батьковбивця!

Здійнявся галас. Крізь дзвін у вухах Ворон не міг розібрати окремих вигуків, а може, їх і не було: люди, що явилися в дім володаря, здавалися масою без очей і облич, юрбою без власної волі, дровами в печі, яку розпалювали самозванці.

— Злочинці й самозванці, — сказав Ворон, і юрба замовкла, ніби по ній гахнули молотом.

Шивар зіщулився. Він був молодий і необережний, його почуття брали гору над розрахунком. Ворон подивився йому прямо в зіниці:

— Ти вбив мого батька, брате. Не думай, що Виворів син залишить це без карі.

Щось змінилось у відважних Шиварових очах. Він, укритий шрамами й безстрашний, злякався на єдину мить, але дуже-дуже сильно.

— Убивця! — закричав він у наступну мить, лемент зірвався на вереск, і замість грізного вийшов істеричний. — Це ти — вбивця! Є свідки! Є докази! Ти його вбив, щоб безкарно привести у Виворіт своїх хазяїв з ученої Мережі!

Отут юрба вибухнула криками й загула знову, і знову не можна було розрізнити ні голосів, ні слів. До Ворона підступили з чотирьох боків — він випрямився, розправив плечі, і від нього сахнулися, наче він озброєний.

Дядько, що сидів посеред залу з розчарованим і сумним виглядом, повернув голову й подивився на Шивара. Це був наказ: Шивар не хотів робити того, що йому пропонували, але, один раз почавши, вже не міг відступити.

Він стис руку на руків'ї меча, глибоко вдихнув, видихнув і пішов до Ворона, і люди сахалися з його шляху.

— Ти поза законом... Ти більше не спадкоємець Вивора! Ти...

— Та ми не допустимо, щоб пролилася кров нашого родича, хоч би й убивці, — проворкував дядько за його спиною.

Шивар зупинився.

— Правосуддя й справедливість звершаться на прадавніх землях Вивороту, — сумно сказав дядько. — Але кров не прольється.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

БУНТ

У замку Грана настав ранок. Посланці володаря мчали по західному тракту, розпитуючи зустрічних і перетрушуючи придорожні трактири.

Стократ виїхав за ворота, які не закривалися на ніч, зупинився й понюхав повітря. Щоб знайти заховане, не треба бути чаклуном: досить відпустити на полювання чуття, ніби пса.

Він згадав, як дивилася Світ на м'ясо у своїй тарілці. У яку мить вона вирішила? Напевно, зразу — вона міркує швидко. Метка, спритна, зла. Розумна. Вона знала, що володар пошле гонитву. Ймовірно, придумала якийсь трюк, щоб збити їх з пантелику. Простий трюк. Наприклад, викрасти коня, щоб усі шукали вершницю, і помчати галопом, щоб шукали далі від міста, за багато годин шляху...

Стократ похитав головою, зіскочив з сідла і, ведучи коня за вуздечку, звернув з битого шляху праворуч, на вузьку стежку.

Стежка вела в яр по крутому кам'янистому схилу. Стократ ішов, оглядаючись і приножуючись, слухаючи пташок над головою й звук води на дні яру. Слідів на камінні не було, однак лишилися дрібні обламані гілочки, грудочки глини на гострих виступах, інші крихітні деталі, які видавали втікачку з головою. Якби гонитва, вислана Граном, змусила себе хоч хвилину подумати...

Стежка дедалі крутішала. Стократ задумався. Дівчина пройшла тут уночі й без вогню, на її шляху були гострі сучки й прикриті опалим листям ями. Зірвавшись, котячись по обриву вниз, вона могла скрутити в'язи й померти. Або вона шибайголова, яких мало, або везуча й дурна, а може...

Його ніздрі сіпнулися. Лець відчутний запах диму стелився над яром. Стократів кінь фиркнув, у відповідь унизу, за зеленою стіною чагарів, зафиркав і заіржав його сусід по стайні. Стократ витяг меча і рубонув по гілках, воліючи замість усіх таємних стежок мати один явний зручний пролам.

Світ сиділа коло багаттячка — одягнена по-хлопчачому, найжачена й зла. Побачивши Стократа, виставила перед собою ножа.

— Не підходь, чаклуно. Я тобі яйця відріжу.

— Хто тебе навчив таких слів?

— Хто треба. Не підходь.

З куреня за її спиною з'явилось заспане лице. Юнак-підліток, трохи старший за Світ, миттю скочив на ноги, і в руках у нього блиснув кинджал. Хлопець був худий, але жилавий, очі дивилися недобре, — навряд чи цей хлопчик виріс у домі володаря.

— От хто навчив тебе манер, — задумливо сказав Стократ. — Обачніше вибирай учителів.

Вона вишкірилась, наче рисеня перед нападом:

— Чаклуно, йди, куди йшов, поки цілий!

— Ти не хочеш заміж?

— Не твоє діло! — її губи гидливо сіпнулися. — За старого, гладкого спадкоємця з Приріччя — сам виходь заміж, якщо тобі треба!

— Мені не треба, можеш повірити. — Стократ підняв руку долонею вперед. — І я тобі не ворог.

— Тоді йди звідси!

— Його не можна відпускати, — подав голос хлопець. — Він же донесе володареві, де ми...

Дівчина моргнула. Вночі вона не спала ні секунди, очі блищали, повіки запалилися; Стократ пошкодував, що не поговорив з нею довше вчора, поки вона сиділа на паркані. І мав же час...

— Послухай, Світ. Ситуація дуже серйозна. Твій батько тривожитья, і правильно робить, через відносини з Виворотом. Якщо Приріччя не підтримає володаря Грана от прямо зараз, сьогодні...

— У мене є стилет, отруєний отрутою болотної гадюки, — її голос затремтів. — Ти можеш, звісно, мене схопити, тільки я встигну тебе ним штрикнути. І вмиратимеш ти довго, в страшних муках!

Хлопчисько міцніше стис кинджал. Йому зроду не доводилося вбивати людей, він і не хотів би, і прекрасно розумів свої шанси в бійці зі Стократом — але вибору не бачив.

— Я вам не ворог, — повторив Стократ. — Можна сісти?

Хлопець глянув на Світ, швидко, майже невловимо. Вона тут вирішує, подумав Стократ. Хто б сумнівався.

Дівчина не відповіла. Стократ сприйняв мовчання як запрошення, підійшов і сів на траву навпроти Світ, по другий бік вогнища.

— Я хочу тобі допомогти.

— Навіщо? Хто ти такий, чаклує, щоб мені допомагати?

У її голосі сковзнуло зарозуміле презирство. Стократ задумався: «А й справді. Ще вчора я йшов у своїх справах, збирався переночувати в селі й, без зупинок пройшовши землі Грана, спуститися вздовж Світлої, прийти в Приріччя... Що заважає прямо зараз піти своєю дорогою?»

Він подивився на дівчину. Її долоні постійно зволожувались, вона раз у раз витирала їх об штани. І краплі поту на лобі. І гарячкові очі...

— Ти захворіла?

— Ні! — вона здригнулася, всім своїм виглядом повідомляючи: так.

— Що з тобою?

— Нічого!

Вона сильніше згорбилася, тіло її говорило: погано. Мені дуже погано й страшно, і річ навіть не в заміжжі. Щось інше сталося, щось погане, а у світлі скорого заміжжя — нестерпне...

Хлопець похмуро мовчав. Він розумів ще менше, ніж Стократ. Він дружив з цією дівчинкою, мабуть, змалку, він грався з нею в м'яча, і одного чудового дня опинився в ролі охоронця й зброєносця, а по-простому — викрадача, і якщо (коли) їх піймають — Світ вислухає докори, а хлопчика повісять на майдані...

— Ти довіряєш своєму другові? — обережно запитав Стократ.

— Так, — відповіла вона без вагань, і тіло сказало: так. — А що?

— Він знає про тебе все — чи є щось таке, що ти приховуєш?

Червоні плями на її білих вилицях розлилися, вкриваючи лице й вуха. Вона відвела очі — і знову втупилася в Стократа, не бажаючи визнати слабкості.

— Він знає про мене все, що чоловікові пристойно знати про пристойну дівчину. Далі?

— Тебе морозить, — сказав Стократ.

Її справді трясло, і дедалі дужче. Ніж у її руці танцював.

— Якщо ти занедужала — я, скоріше за все, можу допомогти, — сказав Стократ, дивлячись, як кінчик ножа виписує вісімки. — Я знаю цілющі трави й вмю їх застосовувати, будь спокійна. Але тобі треба в ліжку. Давай пошлемося на твою хворобу й відкладемо весілля...

— Цього весілля не буде!

— Світ, я тебе розумію, — сказав він якомога м'якше. — Але ти відповідаєш не тільки за себе, але й за добро цілого краю...

— Блювати хочеться від твоїх карамельних слів.

— Світ, ти дочка володаря...

— Та не дочка я! — викрикнула вона з розпачем. — Я підкинута!

Хлопчисько, скориставшись миттєвим Стократовим збентеженням, перехопив ножа зручніше й приготувався до стрибка. Стократ глянув на нього — хлопчисько позадкував.

— Світ, що ж ти говориш?

— Те, що чув! Я не дочка володаря, моя годувальниця йому збрехала... Вона мені зізналась аж тоді, як умирала... Мене знайшли в лісі, я була маленька, мене приніс хтось невідомий, вона мене вигодувала... а Гранові збрехала, що я його дочка!

Стократ знову глянув на хлопчиська:

— Ти знав?

Той мовчки кивнув, проте кинджала не випустив.

— Вертайся до володаря, якщо хочеш, — із зусиллям продовжувала Світ, — і розкажи йому...

— Погана ідея, — задумливо сказав Стократ. — Про всяк випадок, знай, що я тебе не зраджу.

Вона впустила ножа й міцніше зціпила зуби, щоб не цокотіли. «Гарячка дедалі дужча», — із занепокоєнням подумав Стократ.

— Розповісти правду — погана ідея, — повторив Стократ, приймаючи рішення. — Треба спочатку повернутися, ти повин-

на лягти в ліжко. Весілля поки що відкладемо, а там... подивимося. Я сам поговорю з Граном, ні словом не згадаю, що бачив твого друга, він буде в безпеці...

Він підвівся — плавно, щоб її не налякати. Зняв рукавичку, зробив крок уперед, потім другий, обійшов багаття, простяг їй руку. Її губи здригнулися — через мить вона повинна була схлипнути й опертися на його долоню...

Вона глянула на нього знизу вгору, стрибнула пружно й сильно, як блоха, і кинулася нагору по схилу. Затріщали кущі.

— Дане! — долинуло згори. — Тікай!

Заметався на прив'язі кінь. Стократ рвонувся за Світ — і зупинився. Дівчина продиралася крізь хащу нагору: по гострому камінні, по крутому схилу, де сучки стирчали, як дерев'яні спици. Стократ злякався, що, почувши гонитву, вона занервується, оступиться й зірветься...

У цю мить камінь, на який наступила Світ, хитнувся в неї під ногами. Дівчина змахнула руками, наче збиралася злетіти, і справді полетіла — униз, спиною вперед.

Від її крику в Стократа волосся стало сторч. Він яскраво уявив Світ, нанизану на сучок, ніби метелик на голку. Він кинувся по схилу, поспіхом рубаючи кущі й гілки, проклинаючи цю дурну, аби вона лишилася жива...

Вона дихала. Сорочка на грудях була ціла й чиста.

— Не доторкайся до мене! — вона намагалася встати, але підвернула ногу.

— Що з тобою?

— Не займай!!!

Вона все-таки підвелася, кинулась геть, закульгала й знову grimнулася. Її сорочка була розірвана ззаду від плеча до пояса, і на закривавленій спині відкривалася карта Населеного Світу.

Стократ бачив карту багато разів, рік за роком перевіряв її своїми ногами. Карту малювали на сувоях і на дошках, але ніколи — на дівочій шкірі, замашеній кров'ю; лінії й символи, обриси гір і річок проступали синім контуром, ніби порвані судини. Обриси земель та володінь. Міста й річки. Можна було розрізнити навіть букви: «Землі... Грана...»

Її дружок пробився крізь зарості, вимахуючи кинджалом. Стократ збив його з ніг, одібрав зброю й оглушив точним ударом. Повернувся до Світ, перехопив її руку з занесеним ножом, перекинув лицем униз і промокнув кров на спині клаптями сорочки.

Столиця Грана на карті була пробита сучком. Світ напоролася на прегостру дровинячку, на щастя, вже наприкінці свого падіння. Сучок поранив тільки шкіру, зате глибоко поранив землі Грана — їхні зображення на карті потопали в крові.

— Це татуювання?

— Пусти, я вб'ю тебе! Я скажу володареві...

— Тихо, ти поранилась...

Вітер закрутився в кронах. Стократові ніздрі затремтіли: пахло димом. Не мирним. Димом пожарища.

Іскри з груби вилетіли на солом'яну підстилку?

П'яниця, засинаючи, перекинув на постіль свічку?

Знову долинув вітер, і Стократові почулися крики й брязкіт. Дівчина засмикалася, намагаючись вирватися.

— Це було в тебе завжди?

— Пусти, мерзотнику!

— Просто скажи — що це?

Вона загарчала, наче скажена кішка, проте Стократ її не випускав. На білій дівочій спині зсідалася кров, і в новому пурпуровому вигляді проступали Виворіт і Лісовий Край, вигини Світлої, гирло Темної й Гримучий порт.

— Слухай, звідки в тебе на спині увесь Населений Світ?!

— Будь ти проклятий, клятий чаклуно, я запхну твій клятий язик глибоко тобі...

Завовтузився, приходячи до тями, хлопець.

— То, може... це і є твоя хвороба?!

Вона застогнала, і Стократ зрозумів: тепер він угадав.

— Я тебе відпущу, тільки не тікай нікуди. А то напорешся, як на рожен, і буде ще гірше...

Він обережно її звільнив, спробував підняти — вона люто відштовхнула його руки. Хлопчак, похитуючись, звівся на ноги — він був ошелешений і не розумів, що з ним зробили.

Стократ підійшов і взяв його за комір:

— Ти знаєш, що з нею?

— Якщо ти її хоч пальцем зачепиш... — пробурмотів хлопець неслухняним язиком. Стократ зрозумів, що про карту на спині Світ він гадки не має — хлопець був такий цнотливий, що не посмів би й коліно дівчині забинтувати.

Стократ його випустив.

Сидячи на землі, Світ заплакала, але не з болю. Вона ридала, затуливши лице руками, викликаючи жах і подив хлопця, котрий, схоже, не підозрював, що ця дівчинка вміє плакати.

Стократ подивився на небо: дим густішав. Щось горіло в місті, й пожежі ніхто не гасив.

— Ну все, перестань, — жорстко сказав він Світ. Укрив її своїм плащем, узяв на руки, не звертаючи уваги на слабкі спроби вирватися, зійшов униз, до куреня й прогорілого багаття.

Коли він садовив її на ковдру, хлопець підняв з землі камінь і спробував напасти ззаду. Стократ заламав йому руку за спину, хлопець не зронив ні звуку, хоч прийом був жорстокий.

— Слухай, Дане, чи як тебе. Я нічого поганого їй не зроблю. Якщо ти не зрозумів — зламаю руку. Зрозумів?

— Так, — прохрипів хлопець.

— От і славно.

Звільнений хлопець не втримався на ногах і сів на землю. На лобі в нього виступив піт.

— Візьми коней. Напій. Подбай.

— Я...

— Іди звідси й не підходь, поки не скажу.

— Та хто ти такий, щоб...

Під уважним Стократовим поглядом хлопець замовк.

— Я не зроблю їй поганого, — сказав Стократ після довгої паузи.

Хлопчисько втяг повітря крізь зціплені зуби.

— Світ, скажи йому, щоб одійшов, — велів Стократ.

Дівчина, не піднімаючи голови, махнула рукою, вказуючи вниз, до струмка. Дан повільно побрів геть, озираючись, шкутильгаючи, розтираючи праву руку лівою...

— Світ, коли це в тебе почалося?

Вона мовчала.

— Учора ввечері ти була здорова.

— На світанку, — сказала вона з ненавистю. — Чому вони не гасять пожежу?!

— Що в тебе на шкірі — карта Населеного Світу?

— Я не знаю! Якщо це заразна хвороба — я хочу, щоб ти заразився і вмер, чаклуне!

— Якби ти від мене не тікала, — сказав він докірливо, — ти б не напоролася на сучок. А так — у тебе дірка в шкірі якраз у тому місці, де на карті — столиця Грана...

— Відчепися від мене.

— Не надійся.

Стократ відкрив свою сумку, вийняв темну скляну баклагу із залишками гіркої лікувальної настойки.

- Повернись.
- Краще здохну.
- Повернись, я сказав.

Вона була гаряча, наче камінь на літньому сонці. Її трясло; він міцно розвернув її лицем униз і відкинув плащ, у який вона куталася. Задер край подертої сорочки. Малюнок на шкірі проступив ще яскравіше, а рана на місці столиці Грана запалилася.

— Зараз, — Стократ зубами висмикнув пробку. — Буде... тьху.

Відкинув корок, і той завис на шнурку.

— Буде боляче, але недовго. Терпи.

Вона вчепилася в ковдру. Стократ рясно змочив край чистої ганчірки: настойка була темна, майже чорна, й густа.

Від дотику Світ засиччала, вигнулася дугою, і в ту ж мить на шляху зацокотіли копита, а в місті задзвонив дзвін. Він дзвонив істерично, заполошно, а диму ставало все більше, він закривав уже півнеба, і по шляху, що йде вздовж яру, мчали, підхльостуючи коней, невидимі люди...

Крапля настойки впала й запінилася, знезаражуючи рану.

— Що там? Що відбувається?!

Стократ мовчки вилив рештки настойки в кухлик з водою і дав Світ напиться. Це були жорстокі, але дієві ліки.

— У мене... усе згоріло в горлі. І в грудях...

— Минеться.

— Дарма ти мене мучиш. Я все одно вмру.

Стократ ширше розкрив свою сумку. На дні лежала, перекладена сухими травами, чиста сорочка.

— Перевдягнись.

— Може, це люди з Вивороту, — прошепотіла Світ. — Або з Приріччя. Але ж не можуть вони так скоро... Що там сталося, чаклує?!

— Перевдягнись.

Здається, він здобув над нею слабеньку, але владу. Принаймні вона вже не погрожувала, що запахне його язика в непристойне місце, а, відвернувшись, насилу стягла подерту, заплямлену кров'ю сорочку. Стократ знову побачив карту Населеного Світу в неї на спині й на плечах, і далекі береги крайнього сходу й заходу — на ребрах. Південний край Світу йшов униз, під пояс, два північні півострови наче обіймали дівчину за плечі. Рана на місці столиці Грана виділялася напухлим рубцем. Стократ насупився.

Світ через голову натягла його сорочку, яка доходила їй аж до колін. Затягла комір так туго, як тільки змогла; зілля подіяло, вона перестала тремтіти, і біль, здається, притупився.

— Слухай уважно, — сказав він, дивлячись їй у спину. — Ти залишишся тут. Призначаю тебе ватажком загону. Ти простежиш, щоб твій... щоб Дан ніде не дівся. А я піду й довідаюся, що там.

* * *

Різанина почалася миттєво, без причин і приводів, без підготовки й без сенсу. Десь узялася юрба ремісників, ще вчора мирних і задоволених життям. Чомусь вони були зранку п'яні, несподівано спалахнули люттю й рушили на володаря, котрий ані на секунду не припускав такого перебігу подій. Перебили стражників на посту, підпалили будинок; тут основні сили володарської варти повернулися з патрулів. Це вони мчали на конях повз яр, коли Стократ обробляв рану Світ.

Отут би бунт мав би й згаснути. Проте стражники, замість слідства та допитів, накинулись на село, не милуючи нікого й не розбираючи правих та винуватих. Уже в передмісті Стократ став свідком побоїща й ледве встиг урятувати від мечів літню жінку та дівчинку-підлітка. Урятовані втекли, а Стократ вніс свою лепту в криваві події того дня, залишивши на місці нещасливого стражника.

Цей стражник був простий чесний трудяга. Стократ так і не зрозумів, що за крива доля перетворила його на вбивцю. Душа стражника пішла в придорожню траву, а Стократ увійшов у місто, зціпивши зуби й чекаючи біди.

Володар Гран, скривавлений і озброєний, мчав на чолі загону своєї варти. Побачивши Стократа, спинив коня.

— Де ти був, чаклуно?!

— Я шукав твою дочку.

— Знайшов?

Стократ вагався частку секунди.

— Ні. Можливо, на щастя. Як твої сини?

— Чудово! — гаркнув володар. — Р-Риба, далі нікуди! Я встиг відіслати їх з учителем, послати їх, р-риба, куди подалі... Що тут діється, чаклуно? У мене весь двір завалений трупами заколотників — і слуг!

— Накажіть своїм людям припинити різанину.

— Різанину?! Це справедлива відплата!

— Опам'ятайтесь, ваша варта ріже ваших людей на вашій землі!

— Бунт буде придушено — надовго, назавжди! Так, щоб ніколи більше...

Застрибали тріски на шляху. Пішла колами поверхня води у водозбірній діжці. Загін вершників, кількасот вояків, заповнив вулицю, і це не були люди Грана. Це були...

— Приріччя! — гаркнув їхній ватаг. — За Приріччя й нашого князя!

Володар Гран ощирився:

— Привіт і вам, шляхетні добродії, я не пам'ятаю, щоб давав дозвіл на проїзд збройного загону по моїх землях... Якщо ви приїхали по наречених — час ви обрали невдалий, та все ж ласкаво просимо, я готовий обговорити, що й як...

Проводир з Приріччя, чиє лице було сховане шоломом, не відповів. Замість цього він підняв і опустив руку. З-за його спини в небо рвонули стріли — пішли вгору, наче бажаючи долетіти до зірок, але не впоралися з тяжінням і полетіли вниз, набираючи забійної сили. Стократ ощирився й рубонув мечем — він збив у польоті три стріли, та цього виявилось мало.

Володар востаннє згадав про рибу і впав з сідла. Поряд звалився стражник, що стояв занадто близько до свого пана. Люди володаря вихопили мечі; два загони зіткнулись, і бунт на землі Грана перетворився на війну.

Стократ не побажав опинитися між молотом та ковадлом і перебрався на дах сусіднього будинку. З-під даху валував дим — він з одного боку горів, і пожежа розросталася зі страшною швидкістю.

— Р-Риба, — прошепотів Стократ.

Він завжди відчував, як визрівають події, і багато хто вважав його пророком, тоді як він просто вмів спостерігати й складати спостереження, — цеглинку до цеглинки, куточок до куточка. Те, що діялося в столиці Грана, не мало розумного пояснення.

Дах тріщав. Мешканці з будинку давно втекли, і Стократ надіявся, що вони ховаються в яру, а не валяються мертві у дворі замку. Треба було звідси йти, володар Гран загинув, місто дедалі яскравіше займалося вогнем, і Стократ не міг ані збагнути, що сталося, ані комусь допомогти.

Він перестрибнув через високе полум'я й опинився в пустельному, розореному дворі. Через секунду розчинилася хвірт-

ка й повисла на одній завісі. У двір увірвався чоловік у шоломі, з гербом Приріччя на плащі, у супроводі почту; чоловік притримував на грудях поранену руку, його слуга — без шолома, в простому сірому плащі — підбіг з пов'язкою наготові, а ще двоє, теж у шоломах і з гербами, приготувалися шанобливо слухати.

Стократ стояв за кілька кроків, за криницею. Позад нього горів будинок.

— Убивати свідків, — наказав чоловік у шоломі, його голос звучав глухо, і слова важко було розрізнити крізь тупіт і крики на вулиці. — У всьому, що тут сталося, винні бунтівники, будь вони прокляті, завтра повісити не менше десятка! Коли знайдуть дівчисько, хай її до мене не ведуть, а переправлять одразу в Приріччя... Куди вона тікала в пошуках захисту... Але мені доповісти негайно!

Один з його слухачів схилив важку голову й повернувся на вулицю, де, як і раніше, билися й кричали. Чоловік, що давав накази, глухо загарчав, коли бинт стяг йому руку, і, напевно, під шоломом скривився.

— Мій пане, з Вивороту поки що звісток немає, — сказав другий його слухач.

— Занадто швидко заварилася каша, — чоловік у шоломі знов загарчав і відштовхнув слугу. — Солодкий шматок дістається тому, хто не ловить гав...

Стократ зрозумів: як він зараз не втече, то має шанс засмажитися. Навряд чи розмова, яку йому випало підслухати, була того варта.

У цю мить хвіртка смикнулася на останній завісі, і у двір, освітлений пожежею, забіг ще один у плащі з гербом Приріччя.

— Ваша милість, її немає в замку! Слуги брешуть, що вона втекла ще вчора!

— Шукати! — гаркнув чоловік у шоломі. — Шукати в замку, на околицях, хто знайде — озолочу! Прочешіть поля, розпитуйте місцевих, катуйте, якщо треба, — знайдіть дівчисько негайно!

І, стискаючи меч лівою рукою, він вискочив на вулицю в ту саму секунду, як у будинку за Стократовою спиною завалилася покрівля.

Зірок цього вечора не було. А якби були — в диму їх би ніхто не побачив.

Древній Виворіт, зелені поля й родючі сади. Мирна країна на лівому березі Світлої. Ти бачив розквіт і занепад, однак не бачив ганьби: сьогодні володаря Вивора замкнули в підземній кімнатці, наче злодія напередодні суду. Володаря Вивора зв'язали по руках і ногах, наче залізних дверей та сліпих кам'яних стін замало.

Чому юрба городян не повстала, вимагаючи справедливості? Чому не зібралися селяни, бажаючи бачити молодого володаря? Ворон поморщився: думки його текли гладенько й масляно, на ходу складаючись чи то в жалісну пісню, чи в надмогильний плач. Ба більше: він бачив рядки розбитими на абзаци, і чув запах чорнила й паперу, і знав, як пояснити молодим учням прості правила, за якими заноситься на папір ритмічно влаштований текст.

Там, під склепіннями Шкіл, інше життя. Тут немає ні чорнила, ні ритму, і пахне інакше, од смороду сечі та гнилі вивертає нутроці. І що Ворон собі думає?! Ні селяни, ні городяни гадки не мали, що молодий володар повернувся. Влада у Вивороті давно належить дядькові, а в майбутньому — Шивару, і винен у цьому тільки Ворон. Він кинув владу, як повіддя, в чужі руки, і виїхав учитися. Вивчився? Молодець.

Він сидів на оберемку сіна, такому нікчемному, наче його й не було. Кімнатка обладнана віддушиною, проте здавалося, що повітря нерухоме: воно загусло, як смола, і закарбувало в собі благання й молитви всіх, хто раніше чекав тут суду: справедливого чи ні, скорого чи знущально-довгого. Закарбувало сморід і слова, сні й лайки, піт, надію, каяття, голод. Далеко під куполами Золотої Школи висівся стовп світла, там у спокої й зосередженості лягали чорні знаки на біле полотно. Чи вдавить чобіт перо дохлого птаха в осіннє багно, чи накидає художник двома-трьома лініями профіль закоханої дівчини — це знаки, це Населений Світ, у якому все відбувається одночасно...

«Я ніколи не почував себе володарем, — подумав Ворон. — І батько, і Дага впоралися б краще. Навіть тепер: я засмучений, що не виконаю свого обов'язку перед Школою, проте власна доля тривожить мене значно більше. Це сумне, ганебне відкриття: виявляється, я так боюся смерті. Але ж умираючи, справжній володар горює тільки через діяння, яких не встиг зробити, та обіцянки, яких не встиг виконати...»

Він спробував змінити позу: руки й ноги затерпли, він їх не відчував. «Якби мене стратили на майдані, — подумав він, — вийшло б гідне завершення життя. Але мене, скоріше за все, стратять тихо, і кров не проллється. Мене трохи лякає таке формулювання, дядьку.

Хоч би вистачило сили не показати свого страху», — подумав він і міцно заплющив очі.

Здрігнулися стіни. У замку щось відбувалося — там, за стінами, били копита, тупотіли ноги, ніби багато людей зібралося, щоб іти на війну. Або піднімати повстання. Або звільняти з темниці законного володаря. Хай буде так, мовчки заблагав Ворон. Хай би вони отямилися й прийшли відновити справедливість!

Але тупіт пролунав і зник. Знов стало тихо, і Ворон злизнув єдину сльозу — соромитися було нікого, а пити хотілося.

* * *

— Іди звідси! Не займай мене! Не підходь!

Дівчина металася на розстеленій ковдрі. Хлопець стояв над нею, стискаючи кухля з водою.

— Світ, ну чого ти, у тебе гарячка...

— Не підходь до мене!

— Ти мене не впізнаєш?

— Упізнаю... Не підходь... Не займай моїх речей, я... я хвора на жахливу хворобу, я вмираю, тікай звідси!

Смеркало. Стократ вибрався із заростей до багаття. Світ натягла на голову плаща, скрутилася, відгородилася від усього світу.

— Вона марить, — із затаєним страхом сказав хлопець.

— Ні! — Світ одкинула плаща й блиснула очима.

— На землях Грана різанина, — сказав Стократ. — Багато загиблих. Кепські справи.

— Різанина?!

Стократ похитав головою:

— Сини володаря живі. Учитель вивіз їх у безпечне місце. Принаймні я надіюся, що він устиг.

— А...

Світ замовкла, питально дивлячись на нього. Стократ не одвів очей.

— Отже, володар Гран загинув, — сказала Світ.

— У бою.

Вона відвернулася. В одному короткому русі Стократ прочитав усю історію їхніх стосунків з володарем: Світ довго вірила, що він — її батько, і вчилася любити його, хоч це було непросто. Вражена новиною про своє справжнє походження, вона, здається, полюбила володаря по-справжньому — без примусу прив'язалася до нього, як до батька...

— І що тепер? — запитала Світ не обертаючись.

— Тебе шукають люди з Приріччя.

Вона різко обернулася:

— Навіщо?

— Думаю, щоб віддати за дружину спадкоємцеві й прибрати до рук володіння Грана. Тамтешній князь — дуже рішучий... чоловік. І недосить розумний.

— Спадкоємиця володаря — не я! Спадкоємець — старший син, він...

— Якщо він ще живий.

— Вони що, убиватимуть дітей?!

— Князь Приріччя — злісний дурень. Він не врахував інтересів Вивороту. Його люди будуть тут рано чи...

Задрижала земля. Новий загін вершників проскакав від переправи.

— Оце так, — пошепки сказав Стократ. — Я знав, що Виворіт свого не пропустить.

Дан мовчки підкинув поліно в багаття.

— Дров геть не лишилося, — сказав Стократ. — Дане, візьми сокиру й займися ділом, будь ласка.

Хлопчак безнадійно глянув на Світ. Та кивнула. Дан узяв сокиру й пішов у хащу, і незабаром звідти почулися удари: хлопець рубав так люто й сильно, що під його сокирою, звичайно ж, валилися сотнями переможені вороги на чолі зі Стократом. Поки що уявні.

Світ присунулася ближче до вогню. Стократ сів на мох, схрестивши ноги.

— Тебе більше не морозить?

Вона хитнула головою.

— Чого ти вирішила, що це хвороба?

Вона глянула неприязно.

— Це більше схоже на прокляття, — сказав Стократ. — Чи на благословення... Раніше в тебе ніколи не з'являлася карта на шкірі?

— Смієшся?

Дан цюкав сокирою, бурмочучи під ніс нерозбірливі прокльони. Світ мовчала, не бажаючи ставити своє запитання, яке дедалі дужче пекло їй язика й піднебіння, і вона нарешті не витримала:

— Що ж буде далі?

— Далі? — Стократ підняв куточки губ. — Далі князь Приріччя й володар Вівір зіштовхнуться лобами. Землі Грана — ласий шматок, але не в усяку пельку влізе. Князь Приріччя захоче повбивати хлопців і видати тебе за спадкоємця, зробивши своїм знаряддям. Виворові це не потрібно: він захоче вбити тебе, а своїм знаряддям зробити старшого сина володаря Грана. Щойно розвидниться, думаю, все навколо кишітиме мисливцями за винагородою: шукатимуть тебе, Світ. Щоб видати заміж чи щоб убити... Втім, за таких обставин я й на весілля не спішив би.

— Чогось мені здається, що ти не візьмеш цієї винагороди, чаклуна, — сказала Світ, і голос її здригнувся.

Він подивився дуже уважно. Під цим поглядом вона вперше зніяковіла — почервоніла, зіщулилася, відвела очі.

— Вибач, якщо я тебе образила.

— Через те вранці, щойно почне світати, ми підемо звідси, — просто сказав Стократ. — Треба вирішити, куди.

Дві сльозинки викотилися в неї з очей і протягли доріжки до підборіддя.

Осторонь хруснула гілка: хлопчак повернувся і вже кілька хвилин стояв у темряві, прислухаючись.

— Дане, не тупцюй, іди сюди, — буденно покликав Стократ. — Ви сьогодні їли?

Він знову поліз у неабияк схудлу сумку й розгорнув ганчірку з хлібом та сиром. Хлопець накинувся на їжу, наче місяць голодував, Світ навіть не повернула голови. Стократ сидів, прислухаючись: бій у місті стих і розгорівся знову.

— Світ... а як ти, маленька, опинилася в лісі?

Вона знизала плечима.

— Мати покинула. Мабуть.

— І ти ніколи не чула ні про матір, ні про ту людину, що тебе знайшла?

Вона похитала головою.

— А хто ще, крім Дана, знає про тебе правду?

— Ще ти.

— І більше ніхто? Точно?

Хлопець кивнув, не перестаючи жувати.

— Як тебе звати? — тихо спитала Світ.

— Стократ.

— Дивне ім'я.

— Це не ім'я, а прізвисько. Я теж підкинутий, тільки мені пощастило трохи менше. Мене знайшов у лісі лісоруб і приніс до притулку.

— Справді? — вона навіть піднялась на лікті. — А як... як вийшло, що ти став чаклуном?

Стократ розвів руками.

— Не знаю. У дитинстві не був.

— Я колись бачив чаклуна на ярмарку, — сказав хлопчак. — Він показував картинки у вогні. Знаєш, такі... видива.

Стократ кивнув.

— Знаю. Ти стеж за багаттям... Я розповім.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ВОГОНЬ

Дівчинка сиділа на узбіччі. Перед нею в поросі лежав клаптик з єдиним мідним грошиком, і вона раз по раз його перекидала, ніби сподівалася приманити удачу. На вигляд дівчинці було років дванадцять, очі її запали, долоні чорніли від попелу. Жебракувати в Староводді було суворо заборонено, тому дівчинка сиділа на узбіччі з відсутнім, навіть безтурботним виглядом, тільки іноді поглядаючи на перехожих і проїжджих — з надією. Але всім, хто йшов чи їхав по дорозі, було в той вечір не до неї.

Стократ вийшов з міста й попрямував далі, на схід. Він пройшов повз дівчинку й повернувся. Грошей у нього з собою не було, але був запас хліба й сиру в торбі.

— Де твої батьки?

Дівчинка подивилася на нього знизу вгору і в першу мить подумала, що він стражник.

— Вони на ярмарку. Я їх чекаю.

— Придивися, — сказав Стократ. — Таким, як я, брехати не треба.

Дівчинка помовчала. Руки її, замазані попелом, бездумно гралися грошиком на клаптику.

— Я вперше бачу такого, як ви, — зізналася вона.

— Де твої батьки?

— Вдома. Тобто, там, де дім був. Бачите, мене вигнали за те, що я спалила наш дім.

— Упустила свічку? Прогавила тліючу іскру?

— Я підпалила наш дім, — сказала вона і відвернулася. — Що ще ви хочете знати?

— Ходімо, — сказав Стократ. — Розкажеш за вечерею.

Дівчинці не хотілося нікуди з ним іти, але слово «вечеря» справило на неї чарівну дію. Вона встала, розтерла затерплі ноги і, підібравши клаптик та монетку, мовчки пішла за Стократом.

Крім клаптика, монети, сукні з добротного колись полотна та міцних черевиків, у неї не було нічого. Втім, і винуватити не було кого — її сім'я, батько й мати, два маленькі братики, бабуся й новонароджена сестра залишилися так само без нічого просто неба, бо міцний будинок у передмісті Старвода, збудований її прадідом, зайнявся скоріше, ніж зібралися сусіди з цебрами. Гасити його було дарма — люди вишикувались ланцюжком і поливали дахи сусідніх будинків, щоб вогонь не перекинувся. Важка, гаряча й тривала робота, на цілу ніч. До ранку від будинку залишилися головешки, але весь квартал, як пророкували злі недоброзичливці, не згорів.

— І тоді вони мене вигнали.

— Це з горя, — сказав Стократ. — Краще повернись. Вони, мабуть, ще й через це горюють — що вигнали тебе зопалу.

— Не зопалу, — сказала дівчинка.

Хліб у Стократа був свіжий, ранкової випічки, сир м'який, масло жовтувате й теж свіже. Дівчинка їла так, що аж сльози виступили на очах.

— Не спіши. У мене ще є в торбі. Просто спокійно їж.

Він скип'ятив на багатті воду й кинув в окріп пучку гіркої трави. Дівчинка напилася й розляглась коло багаття прямо на траві.

— Дякую, — сказала захриплим голосом. — Я б тобі відпрацювала... тобі не треба де-небудь прибрати, помити підлогу, підмести двір?

— У мене нема ні підлоги, ні двору.

Вона різко сіла.

— Тоді мені нема чим тобі віддячити.

У її голосі почувся страх. Стократ усміхнувся заспокійливо:

— На подяку розкажи мені свою історію.

— І більше нічого?

— Більше нічого.

Вона обхопила руками плечі. Присунулася ближче до вогню. Три поліна, складені куреником, горіли добре й жарко, вогонь тягся догори, викидав язики в небо й не міг дотягтися...

І раптом вогонь змінився. Стократ побачив, як у багатті сплітаються гілки, всіяні білими квітами, як кручені вусики тягнуться в небо й не можуть дістати. Минула мить — і вогонь засичав, обгризаючи й пожираючи гілку з білими квітами.

Стократ смикнув ніздрями. Ілюзія була така сильна, що йому привидівся запах горілих квітів.

— Отак це було, — сказала дівчинка.

— Красиво й необразливо. Я мало бачив людей, здатних творити вогненні міражі...

— Це не міраж. Це реальність! Там були справжні квіти! І якби я впоралася з вогнем — тепер на місці багаття був би квітучий кущ, у мене вже виходило, я можу тобі довести!

— Не треба, — сказав Стократ.

— Ти мені не віриш? Ти сліпий, самозакоханий дурень, якщо віриш тільки в те, що бачиш!

— Чи не занадто грубо?

— А хоч би й так! — вона розчервонілася, очі сухо блищали. — Я втратила силу... Після того, що сталося на пожежі, я мушу відпочити... Але я доведу тобі, що це правда.

Стократ покірно кивнув.

— Ти все одно не віриш, — сказала вона іншим голосом, тихим і безнадійним. — Так, я граюся з вогнем. Тчу з вогню, ніби з ниток. Я шию з вогню, наче з тканини. Але не все вдається зразу, розумієш! Ткач плутає нитки, кравець помиляється з міркою. Усі помиляються, поки вчаться.

— Але в тебе згорів будинок.

— Бо мене ніхто не вчив, — сказала вона тужливо. — Якби мені вчитель показав, як правильно...

Вона подивилася на свої долоні, недавно помиті, та все одно вимашчені попелом.

— Батьки мені забороняли. Карали за гру з вогнем. Вони не розуміли, навіщо це треба. А я можу збудувати ціле місто з вогню. Я можу збудувати цілий світ з вогню, мені тільки треба навчитися!

— Навіщо було палити будинок? Хіба не краще розпалити в полі велике вогнище?

— Не можна, — вона подивилась на нього, як на недоумкуватого. — Будинок — це не просто стіни й балки. Будинок — це осередок життя. Щоб збудувати з вогню новий будинок, треба підпалити старий. Краще — дуже старий. Ще краще — такий, де багато людей жили, ночували, відпочивали, грілися. Любилися. А на місці простого багаття можна виростити куц і не більше.

— Слухай, — сказав Стократ, — ти могла б це показувати... як розвагу для людей. У каміні, наприклад. Тебе будь-який трактирник найняв би за їжу, а може, й за гроші.

Вона подивилася на нього майже з ненавистю:

— Ти знущаєшся? Це не фокуси! Це мистецтво!

Стократ знов кивнув, і вони в той вечір більше не говорили. Дівчинка заснула мов убита, скрутившись калачиком коло вогню, а Стократ спав з перервами: ніч була холодна, доводилось підкидати поліна.

Вранці вони напилися гарячої води й доїли хліб, що встиг трохи зачерствіти.

— Давай думати, як тебе влаштувати, — сказав Стократ.

— Візьми мене з собою, — зненацька запропонувала вона. — Я б хотіла піти... якнайдалі.

— Я йду швидше, ніж ти.

— Я бігтиму. Або давай продамо твій меч і купимо осла.

— Мій меч коштує дорожче, ніж сто ослів, — сказав Стократ. — І я його не продам, вибачай.

— Бо ти самозакоханий себелюб.

— Слухай, — сказав Стократ, — чи не занадто часто ти грубіяниш людині, яка, між іншим, за тебе старша?

— Ну я ж сказала — дякую, — вона знизала плечима. — Хоч дивно, що ти не докоряєш мені куснем хліба.

— Почнімо спочатку: куди ти підеш?

— З тобою. Якщо немає осла — я можу дуже швидко йти. Я можу бігти цілий день і не задихаюся.

— Ну, ходімо, — сказав Стократ.

Він розрахував цілком правильно: до вечора, коли вони вже значно віддалилися від міста й підійшли до меж Світловоддя, дівчинка стоптала ноги, надихалася куряви й ледве шкутильгала, чхаючи й розмазуючи по обличчю бруд.

Стократ звернув до трактиру «Пампушка» неподалік переправи. У нього не було грошей, щоб заплатити за постій, але хазяїн трактиру його пам'ятав. Торік, так само проходячи по

дорозі, Стократ звільнив трактирника від банди негідників, що обклали його даниною.

Слуга-новачок подивився з підозрою, але сам хазяїн, щойно помітив у дверях чоловіка з мечем, кинувся до нього з відкритими обіймами:

— Стократ! До нас? Заходь! Скоріше за стіл, що питимеш?

— Дякую, друже, я ненадовго, — Стократ підштовхнув у дверях недоречно сторопілу дівчинку. — Ось, підібрав сироту на дорозі. Чи нема в тебе роботи для чемної дівчини?

— А як тебе звати, дитино? — трактирник, бажаючи догодити Стократові, заговорив солодше, ніж було потрібно.

— Една, — сказала дівчинка й озирнулася на Стократа. Той мовчки каювся: тільки бузувір міг так виснажити дівчину, що в неї не лишилося сили показувати характер.

— Що ти вмієш робити?

— Нічого, — сказала дівчинка зухвало, і Стократ забрав своє каяття назад: щоб зробити її покірною, одного дня важкого шляху виявилось мало.

— Вона вміє показувати ілюзії у вогні, — сказав він трактирникові. — Люди збиратимуться спеціально, щоб на таке подивитися, от побачиш.

Трактирник погодився, хоч і без певності в голосі. Стократ сів разом з Едною за дальній стіл, і молодий слуга негайно приніс їм горщечок з кашею.

— Я не можу просто покинути тебе на дорозі, — сказав Стократ.

— Чому? На дорозі взяв, на дорозі й покинь. Що тут такого?

— Ти не така везуча, щоб одвертатися від подарунків долі.

— Гарний подаруночок, — зітхнула вона. — Що ж. Тільки сьогодні я нічого показувати не буду, втомилася. Завтра покажу.

Стократ не став її примушувати. Трактирник пропонував йому кімнату, але Стократ, не бажаючи його обтяжувати, ліг на матраці в кутку обідньої зали, а поруч на іншому матраці вже сопіла Една.

Він прокинувся серед ночі від запаху диму. Уся нижня зала була затягнута ніби серпанком, який щосекунди густішав. Стократ схопився — Едни на місці не було. Він схопив свій меч — у цю мить на другому поверсі заголосили, і посипалися вниз постояльці.

Трактир загорівся весь і зразу, людям дивом удалося врятуватися, і тільки деякі встигли прихопити з собою речі. Люди стали ланцюжком і передавали одне одному цебра, але дерев'яний будинок палав так потужно, що дуже скоро всі від нього відійшли, в останню хвилину випустивши зі стайні коней.

Трактир стояв на відлюдді. До лісу лишалося сто кроків, але пора була волога, й іскри, падаючи, гасли в мокрій траві. Люди стояли й дивилися; трактирник не кричав, не плакав, не проклинав, а просто здивовано спостерігав, як іде з димом усе, що вчора було звичним і надійним, як горить вогнем його добро, статус і сенс.

Стократ метався в юрбі, шукаючи Едну. Дівчисько пропало. У ту хвилину, коли він, не знайшовши її, відчув жах, а пожежа досягла свого піку, — у цю саму хвилину юрба раптом зойкнула. Будинок, охоплений вогнем, чудесно змінився: вирости мармурові колони, повиті плющем, виріс третій поверх з квітучим садом на ньому, заблищали вікна, такі величезні, наче архітектор нічого не знав про зиму. Міраж був яскравий і виразний, проте короткий: через кілька хвилин обрушився дах, і примарний будинок пропав разом з колонами, плющем і садом.

Стократ натрапив на Едну в самісінькій гущавині очманілого натовпу. Схопив за руку й потяг геть. Дівча не пручалося.

Він повів її далеко в ліс, куди ледве пробивалися сполохи. Притис до дерева.

— Це ти підпалила?

— У мене знов не вийшло, — прошепотіла вона.

— Це ти підпалила дім, де тобі дали притулок?!

— Можеш мене вбити, якщо хочеш.

Він її пустив. Една стояла, притулившись до дерева спиною, і жалюгідно всміхалася в червонуватій темряві.

— Слухай, це не ілюзія. Я все виправлю, я знаю, де помилилася. Починати треба раніше, коли вогонь набирає силу. І не згущати ривком, а вести плавно. Дочекатися, коли стане зовсім жарко — і отоді...

Стократ її вдарив. Еднина голова хитнулася і стукнулася об стовбур. Дівчисько замовкло.

Стократ зціпив зуби. Бити її було марно й негідно. Бити її, коли трактир, що багато років належав добрій людині, вже згорів. Бити маленьку, безпомічну, божевільну підпалювачку...

— Я все виправлю, — прошепотіла вона і втягла носом кров.

— Хай буде проклята та година, коли я не пройшов мимо, — сказав Стократ, повернувся й покрокував геть.

Йому не було чим допомогти трактирникові. Він не був ні багатієм, ні будівельником, і нітрохи не вмів утішати. Він би посоромився дивитися цій людині в очі — бо він же сам привів у її дім лихо. Тому Стократ пішов не прощаючись, і потім у Староводді балакали, що він загинув при пожежі.

Минуло п'ять років. Він опинився тут випадково — ішов по сліду вбивці, що багато років чинив розбій на кордоні Нагір'я та Вивороту і тікав од стражників то на один, то на другий бік. Коли банду було нарешті розбито, Стократ ішов за ватажком два тижні не відстаючи, і догнав аж на краю Староводдя.

— Яка честь для мене, — сказав змучений гонитвою розбійник. — Видно, за мою голову тобі пообіцяли добрі гроші?

— Ні шеляга, — зізнався Стократ.

Він зітнув розбійникові голову, випустив полонену душу в тіло ящірки, що грілася на сонечку, і пішов через ліс навмання, довіряючи тільки чуттю. Опівдні він вийшов на свіжу вирубку, і ще за годину вийшов до руїн трактиру.

Як згорів він п'ять років тому — так на цьому місці ніхто нічого й не будував. Чорний кістяк подекуди поріс травною, безрезка обплела горілі східці. Стократ відчув себе дуже старим — старим, немічним і хворим.

Ледве тягнучи ноги, він пішов далі. Минув трактир, вийшов на роздоріжжя; десь ділися халупи, що стояли тут раніше, тепер на їхньому місці громадилися добротні кам'яні будинки, а на чільному місці височів величезний будинок з колонами, повитими плющем.

Стократ довго стояв перед ним не ворущачись, і його тінь повзла в пилюці, мов стрілка сонячного годинника. Колони з сірого мармуру (звідки мрамур у Староводді?!), третій поверх з терасою й садом, а вікна великі, проте в міру. Будуючи цей дім, архітектор пам'ятав, що зими в цих краях бувають люті, а спробуй обігріти такий палац! Стократ підняв голову й побачив чотири димарі з червоної цегли, прикрашені мідними фігурками.

Відчинилася брама. У двір будинку, оточеного сараями й прибудовами, в'їхав цілий обоз — три вантажені вози, двоє вершників і з ними ціла юрба піших. Вибіг слуга, чимось знайомий Стократові, почав роздавати вказівки. Відбилося сонце у вікнах, відчинилися дубові двері на вулицю, вийшов знайомий

трактирник і з легким уклоном зустрів даму, що побажала зайти через парадний хід...

На щастя, трактирникові очі були прикуті до шляхетної гості, й він не помітив Стократа в його запилюженому дорожньому плащі.

Якому безумцеві спало на думку посадити на даху дерева? Скільки грошей і сили мало піти на будівництво! Це ж не кожний володар живе в такому палаці! Це красиво й незвичайно, це вражає уяву, але хто ж зважився на дивовижні розтрата, хто побудував трактир так непрактично й дивно? Стократ прогнав дику думку, що з'явилася найперша, повернув у бік Старовода і йшов цілу ніч не зупиняючись.

На світанку він попоїв і ліг спати в лісі, розраховуючи прокинутись опівдні. Вийшло по-іншому: запах диму, задушливий і їдкий, добрався до його ніздрів і змусив з жахом підскочити на розстеленому плащі.

Він не помилився: зовсім неподалік горіло, горіла житлова споруда, на околиці, коло дороги, він бачив за стовбурами відблиски вогню.

Не знаючи, навіщо, він поспішив на вогонь. Чи можна було когось урятувати? Чи можна було допомогти?

Він вискочив з-за стіни кущів — і зупинився.

Халупу вже охопив вогонь до самого похилого даху. Її підпалили з чотирьох сторін, сумнівів у цьому було мало. Поряд, задкуючи від вогню й знову підбираючись ближче, стояла сім'я: чоловік, жінка з дитиною на руках, баба з трохи старшою дитиною, підліток з козою на мотузці. Коза перебувала в містичному трансі.

Що-небудь рятувати тут було пізно. Ніякий ланцюжок з цебрами не міг би погасити цього полум'я. Хата стояла осторонь від інших, сусіди не поспішали допомагати, просто стояли коло своїх воріт і теж дивилися...

І раптом налетів вихор. Вогонь завив і рвонув до неба. Люди відсахнулися, Стократ прикрив лице долонею, захищаючись од жару...

І крізь пальці побачив.

Язики вогню зімкнулися високим дахом. Червоним спалахнула черепиця. Налилися світлом кам'яні стіни, розкрилися вікна, піднялися димарі. Іскрою спалахнув флюгер. Халупа розсіпалася, стаючи вогнем і попелом, а з вогню виткався, склався, виріс будинок, гарний і міцний, дивний у своїй надлишковій, непрактичній красі.

Іскри згасли в небі. Дим розвіяло поривом вітру. Будинок залишився, він не був ні міражем, ні ілюзією.

Погорільці, пригорнувшись одне до одного, не сходили з місця. Не ворухився й Стократ.

Смикнулася віконниця на другому поверсі будинку. Розчинилося навстіж вікно, випустивши кінчик білої фіранки. Минула хвилина; відчинилося вікно на першому поверсі. Потім урочисто й без скрипу відчинилися важкі двері. На порозі стояла дівчина в простому полотняному платті з пропаленою пеленою.

— Ласкаво просимо, — сказала хрипкувато й буденно і провела по обличчю чорною ганчіркою, яка більше не очищала, а тільки бруднила. — Заходьте.

— Чудо! — перша закричала жінка і впала навколішки. — Чудо, чудо!

Стократ позадкував. Він дивився на будинок, не вірячи, що той простоїть довше хвилини. Що він не розпадеться й не перетвориться знову на згарище. Що він не розтане й не розіб'ється, як віддзеркалення на воді.

Він обійшов будівлю навколо — добре, що тин у багатьох місцях був повалений. Приклав долоні до стін і зрозумів, що це камінь, твердий, холодний, тесаний, який важко добути й доставити.

Коло входу, на ганку і в самому домі вже галасували щасливі погорільці та їхні сусіди.

— Дякуємо, Едно! — кричало одразу кілька голосів. — Дякуємо, невже це наше?! Ти великий маг, слава тобі, Едно!

Стократ вийшов з палісадника. У натовпі заплакало немовля, його мати урвала славослів'я й нарешті зайшла у свій новий будинок. Една стояла, на голову вивищуючись над усіма, велика, дуже худа, з попелом у розпущеному волоссі. З одного боку волосся помітно підсмалилося.

Вона стояла до Стократа спиною — майже в тому самому місці, де п'ять років тому сиділа, підібгавши під себе ноги, і гралася єдиною монеткою на розстеленому в поросі клаптику.

Він щільніше загорнув плаща, приховуючи піхви з мечем, і відійшов до міських воріт. День тільки починався, у місто йшли працівники, з міста виїжджали подорожні, Стократові вдалося змішатися з натовпом і зайти разом з іншими на знайомі вулиці. Він не міг зосередитися, не міг додумати до кінця ні єдиної думки. Здавалося, що найстрашніше — зустрітися з Едною віч-на-

віч, і він вирішив не зупинятися в місті, а пройти його наскрізь, вийти з протилежних воріт і скоріше піти на захід.

Але в нього підкошувалися ноги.

За кілька монет він найняв куток у маленькому трактирі, поїв гарячого й знову ліг спати. Йому не спалося: марився запах диму. Він уявляв: дівчина заходить до будинку, і його підпалюють з чотирьох сторін. «Починати треба раніше, коли вогонь набирає сили. І не згущати ривком, а вести плавно. Дочекатися, коли стане зовсім жарко — і отоді...» Що тоді? Коли стоїш у палаючому будинку і над головою тріщить покрівля? Коли в тебе тліє волосся? Тоді ти будуєш будинок з вогню і знаєш, що можеш помилитися...

У цю пору в трактирі було мало народу. Тихенько наспівувала служниця, протираючи столи. Стократ лежав за завіскою, укритись вогким дорожнім плащем. Він уже засинав, уві сні йому чулося, як відчиняються двері, як стукають по дерев'яній підлозі важкі міцні черевики.

— Я шукаю волоцюгу з мечем, — сказав хрипкуватий голос. — Він сьогодні вранці увійшов у місто. Його бачили при брамі.

— Ти щодня шукаєш свого волоцюгу, — пробурмотіла служниця. — Хіба мало людей ходить по дорогах з мечами? Забрів тут один, я його раніше не бачила, он він спить у кутку, подивись, якщо хочеш.

Близько простукали черевики. Відсунувся край завіски. Стократ лежав, прикривши лице полою плаща, і йому снилося, що над ним схиляється Една.

— Я зрозуміла, в чому була моя помилка, — сказала Една в його сні. — Нема сенсу возитися з багаттячками, з вугіллячком, потрібний по-справжньому потужний вогонь. І, коли стоїш збоку, можна побудувати тільки міраж, ілюзію. Так ніколи не зробиш нічого справжнього. Щоб вийшло, треба зайти всередину, в саме серце багаття.

— Не ходи в палаючий дім, — сказав Стократ у своєму сні. — Ти ж усе виправила. Не ризикуй більше.

— Не можу, — сказала Една. — У моїх батьків є дім, і в братів — у кожного по будинку, і в сестри є сад зі ставком та іграшковим човном. Але я не можу зупинитися. Розумієш, якщо я перестану це робити — навіщо мені тоді жити?

— Мені треба прокинутися, — сказав Стократ.

Він поворухнувся й сів. Наспівувала служниця, протираючи столи, в обідній залі було порожньо й пахло квашеною капустаю.

— Тут хтось був, поки я спав? — запитав Стократ.

Служниця похитала головою.

Він устав, умився й пополудні вийшов з міста крізь західну браму. І в місті, і в передмісті йому траплялися нетутешні, ніби придумані будинки, з вигадливим різьбленням на фасаді, з флюгерами й ґратами, з квітами в підвісних вазонах та з ажурними терасами. Вони дивно сприймалися серед інших, звичайних збудованих руками, зусиллями, майстерністю будівельників та зодчих. На околиці передмістя у дверях дірявої руїни стояв хазяїн у брудному фартусі й не поспішаючи колупався в носі.

— Поклич Едну, злидень! — крикнув йому, пробігаючи мимо, жвавий ремісник.

— Я тобі покличу! — гаркнув багатий сусід з будинку, що впритул прилягав до халупи. — Я тобі так покличу, що світа білого не побачиш...

— Краще діряве, але своє, — погодився чоловік у фартусі. — Воно, бач, не чарівне, за нього потом-крівцею плачено... Та й що, як підпалиш, а воно в неї не вийде? Ану ж не погасить?!

Стократ ішов далі, подумки благаючи всіх божеств, відомих і невідомих, пощадити дівчину в палаючому будинку.

Нехай у неї вдасться.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

СВІТ

Світ дивилася на нього поверх багаття:

— Ти так з нею і не зустрівся?!

— Ні.

— Чому? Вона ж, напевно, тебе шукала. Питала про тебе. Хотіла тебе бачити.

— Так, але я пам'ятав, як її вдарив, коли їй було дванадцять років.

— Ну то й що? — подав голос хлопчак, — Інший на твоєму місці просто вбив би. Якби знали, що то вона трактир підпалила — точно прибили б, як муху...

— Хто ти такий, Стократе? — тихо запитала Світ.

— Бурлака.

— Я раніше не вірив, що ти на переправі поклав вісьмох вершників, — знову подав голос хлопець. — Думав, брешуть.

Вона подивилася туди, звідки вітром несло охололий дим.

— Там уже, мабуть, щось вирішилося.

— Можливо, — Стократ легко піднявся. — Світ, ти знаєш, куди вчитель міг повести твоїх... синів володаря?

— У мисливський будиночок. Якщо туди, то їх уже знайшли.

— А ви, двоє, де ви збиралися ховатися, куди тікати?

Світ не відповіла.

— Хотіли переправитися через Світлу, — знехотя обізвався хлопець. — Піти в ліси...

— А там що робити?

— Не знаю. Просто хотіли звідси втекти.

Стократ красномовно похитав головою. Світ стрепенулася:

— Це я винна. Це я придумала цю втечу...

— Не знаю, на лихо чи на щастя, — пробурмотів Стократ. — До світанку ще кілька годин...

— Куди ти? — з тривогою спитала Світ.

— З'їджу й подивлюся, — Стократ розім'яв затерпілі ноги.

— Ти нас покинеш?

Стократ подивився на затягнуте хмарами небо. Понюхав вітер.

— До світанку вас тут ніхто не зачепить. А на світанку я повернуся.

Навіть не дивлячись на неї, він відчував, як люто бореться із собою Світ — подумки затискає собі рота, щоб не благати його залишитися.

— Слухай, — буркнув хлопець, — давай я сходжу. Я стежки знаю... А ти побудь з нею.

— Ні, — сказав Стократ.

— Я тобі все розповім, що довідаюся! От слово честі...

— Тебе там уб'ють.

— Не вб'ють! Нехай спробують! Я, знаєш, і не таке бачив, — хлопець приндився, підбадьорюючи себе. Стократ придивився до нього уважніше...

— Правила Пристойності, — голосно сказала Світ.

— Що?

Дівчина всміхнулася. «Вона знову марить», — із занепокоєнням подумав Стократ.

— Вона мене так обзиває, — з незрозумілим виразом сказав хлопець. — Правила Пристойності. Коли буває... в душі.

— Чому?

— У мене татусь човняр... був. То він, бувало, як вип'є, любив повторювати: я високої крові, я рівня володареві, я кого хоч навчу правил пристойності! Ну, я повторював за ним смішні слова, поки був маленький... Відтоді вона так з мене дражниться.

— Не йди нікуди, Правила Пристойності, — голосно й чітко сказала Світ.

Хлопець завмер. Безпомічно стис і розтис кулаки. Подивився на Стократа...

— У тебе там родичі? — спитав Стократ.

— Ні. Я сирота.

— Залишайся з нею. Дбай про неї. На світанку я повернуся.

* * *

Місто було наче після довгої війни. Димілися згарища, валялися неприбрані трупи. На перехрестях стовбичили по двоє солдат Вивора — у синіх плащах з білими гербами.

Стократ крався дворами, обходячи тліючі руїни, перестрибуючи через уцілілі паркани. Меч руків'ям грів йому долоню. Він крався безшумно й думав на ходу, повертав так і сяк відомі деталі головоломки.

Карта Населеного Світу на спині дівчини. Глибоко пробита шкіра. Залита кров'ю столиця Грана.

— Пробувати не буду, — прошепотів Стократ, перестрибуючи зразу через кілька умовиводів. — Колоти її, різати й дивитися, що станеться, — ні, не буду...

Мовчазні стражники з Вивороту нагадували йому тих, що загинули від його руки на переправі. Він прискорив ходу — надто повільно виходило пробиратися містом, а світанок наближався, ось уже й вітер заворушився, роздмухуючи дим...

Почувся тупіт кількох коней; Стократ сховався в дворі саме вчасно, щоб побачити крізь щілини, як мчить вулицею процесія: двоє передніх вершників везли в сідлах спадкоємців володаря, живих, хоч і дуже переляканих. Останнім їхав, згорбившись, їхній учитель — те, що старого не вбили, це добрий знак, подумав Стократ. Кавалькада звернула до замку, й Стократ вирішив, що ситуація більш-менш зрозуміла.

Він розвернувся й майже зразу нашттовхнувся у дворі на пораненого з Вивороту. Молодий стражник у синьому плащі сидів, опершись на огорожу, голова в нього була невміло зав'язана ганчіркою, а поряд валявся пом'ятий шолом.

Стократ зустрівся з ним очима — і впізнав. Перед ним був той самий стражник, що вигукнув на переправі: «Це Стократ!», той, що вижив один з усього свого загону, якого повинні були відіслати у Виворіт з мертвими тілами — ще вчора; тепер він важко ди- хав, губи його пошерхли, і рана на голові кривавилася.

Побачивши незнайомця, він потягся до зброї, але в наступну мить теж упізнав Стократа. Меч випав з його руки.

— Давно не зустрічалися, — Стократ підійшов до колодязя у дворі, зазирнув, переконався, що колодязь чистий. Набрал води, налив у ківш і приніс пораненому.

Той випив, і на його очах з'явилися каламутні сльози.

— Не вбивай.

— Що тут діється?

— Це наш новий володар. Прилетів птах зі звісткою про бунт...

— А що, старий володар Вивір помер?!

— Його вбив рідний син і поставив себе поза законом... Новий володар — пан Купа, брат старого володаря. Йому доповіли, що в столиці Грана бунт. Наш пан прийшов, щоб захистити спадкоємців.

— З ким ви билися?

— Тут були люди з Приріччя. Вони шукали дочку володаря. Ми теж її шукали.

— Знайшли?

— Ні... Знайшли синів. Наш пан візьме землі Грана під протекторат... Стократе, новий володар Вивір призначив за твою голову нагороду.

— Чому син старого володаря його вбив?

— Він багато років учився в чужих чаклунів у Високій Школі. Учителі відняли його розум і замінили своїм. Він прийшов на землю Виворіт, щоб піймати її в Мережу.

— Ти мариш? — Стократ підняв брови.

Поранений прикрив очі й торкнувся рукою скривавленого лоба.

— Ще наш пан обіцяє нагороду за Гранову дочку, — пробурмотів, не розплющуючи очей. — Живу чи мертву. Якщо ти знаєш, де вона...

Стократ стис руків'я меча.

— Якщо ти знаєш, де вона, — поранений ледь шепотів, — скажи, нехай тікає якнайдалі... Зі світанком почнуть прочісувати околиці, яри, ліси... Села, трактири, — все... Її обіцяно за

дружину спадкоємцеві з Приріччя, і вона заважає нашому панові...

Стократ випустив меч. Повернувся до колодязя, хлюпнув ще води в ківшик і відніс пораненому.

— Довго житимеш, — сказав крізь зуби й пішов поспішаючи, бо небо вже світлішало, і світанок дихав у потилицю.

* * *

Вони не спали. Дрімали, притулившись одне до одного коло вогню, і обоє схопилися, щойно Стократ продерся крізь кущі.

— Я ж казав, що він повернеться, — замість вітання сказав Правила Пристойності.

— Треба йти, — Стократ ногою відкинув поліно з багаття, воно покотилося по чорній землі, розкидаючи іскри. — Світає. Пора.

— Що там? — пошепки спитала Світ.

— Потім розкажу. Дане, збирай торбу, швидше. Світ... як твоя подряпина, підсохла?

— Заживе, — вона насторожилася.

— У тебе швидко порізи заживають? Ранки, подряпини?

— Швидко, — вона облизнула запечені губи. — А що?

Стократ не відповів.

* * *

На дні яру біг струмок, можна було йти по кісточки у воді, раз у раз ризикуючи оступитися на слизькому камінні. Або пробиратися берегом, крізь очерети й топкий намул. Або повзти по схилу, як муха по стінці чаші. Коні брели, наче на забій. Попереду йшов хлопець з одним конем, за ним Стократ вів другого, а Світ, перехнябившись, сиділа в сідлі.

— Дане, можеш іти швидше?

— Я й так з усієї сили... А верхи боюся, кінь ноги переламає...

Піднімалося сонце. Скоро воно дотягнеться до порослого мохом каміння на дні яру, до стьожок трави, що пливуть за течією і нікуди не відпливають. Небо вже освітілося, і вершини пагорбів прийняли на себе перше проміння. Випадала роса.

— Дане, далеко ще до кінця яру?

— Недалеко...

— Ти й раніше так казав.

— Ну що я можу зробити?! Я спішу...

Стіни яру розступилися. З-під води й мохів з'явилася стежина, гілля розійшлося, звільняючи небо. Стежина дерлася догори, і запах вогкості поступався місцем іншому, польовому, терпкому й сухому трав'яному запаху.

Стократ прийнявся. Зовсім поруч були люди, багато людей, пітні чоловіки в шкіряних панцирах та їхні коні.

— Лівіше, Дане.

— Ти ж казав, у поля...

— У поля не можна, там шляхи вже перекриті. Що як підемо ліворуч?

— Упремося в річку...

— Правила Пристойності, — сказала Світ, — а твій човен...

Хлопець стрепенувся й роззявив рота:

— Човен?

Позаду, яром, їх доганяли невидимі переслідувачі. Видно, знайшли багаття й залишки стоянки. На щастя, струмок, кущі й нерівні схили не дозволяли їм іти швидко.

— У сідло, Дане, й до річки. Бігом.

Стократ скочив у сідло за спиною Світ. Та здригнулася, висмикнула ноги зі стремен і пересунулася вперед, скільки могла. Дан виліз на свого коня з третьої спроби:

— Я прижену човна. Ждіть там, де жовта галявина, я прижену за течією!

Він пустив коня клусом, сидячи в сідлі непевно й сутуло, і Стократ з тривогою подивився йому вслід: хоч би не впав хлопець. Буде шкода.

— У нього татусь був човняр, — прошепотіла Світ. — Нового човна після його смерті продали, старий лишився. Під пристанню, там, де живуть рибалки.

Стократ озирнувся. Уже остаточно розвиднилося, й тільки легкий туман, що з кожною хвилиною рідшав, заважав їхнім переслідувачам побачити все аж до обрію — поля, поодинокі будівлі вздовж дороги, гаї і втікачів.

Стократ пустив коня вперед. Світ сиділа перед ним, легка, тендітна, він відчував тепло, що йшло від неї, і запах її волосся.

— Прав, — він уклав у її руки вуздечку. — Де ця жовта галявина?

Кінь послухався легкого дотику його підборів. Вони поїхали крізь туман, разом правлячи конем. Стократові руки лежали на плечах Світ.

Вони не сказали ні слова. У будь-яку хвилину з туману могли з'явитися озброєні люди з Вивороту чи з Приріччя, і тоді Стократові довелося би вбивати й, скоріше за все, вмирати. Доля Світ була неясна, як дорога в ранковому прохолодному киселі. Вони їхали на спині одного коня і мовчки благали добрих духів, щоб цей шлях ніколи не кінчався.

Потім запахло річкою.

Стократ перший зліз і допоміг спуститися Світ. Кінь дивився стривожено. Стократ зняв із сідла сумки, потягся до кінського вуха й сказав кілька слів. Кінь подивився, ніби не вірив, а потім раптом рвонув з місця галопом і помчав по дорозі так, що затремтіла земля.

— Що ти зробив? — прошепотіла Світ.

— Він поведе їх за собою. Вони помчать на стукіт копит. Поженуться за конем зі стайні володаря.

— Ти що, розумієш кінську мову?!

— Світ, ну яка мова... Я просто велів йому поспішити. Не бійся, він зупиниться раніше, ніж знесиліє.

— Я не боюся, — сказала Світ.

Уздовж річки тяглися зарості. Світ кульгала, насилу ступала на підвернену ногу й важко дихала крізь зуби. Стократ мовчки підставив їй лікоть.

Спершу обіпершись на його руку, потім обнявши його за плечі, вона спрямувала його по грузькій заболоченій стежці вниз. Продершись крізь хащі, вони вийшли на крихітний пляж — підкова жовтого піску, оточена жовтогарячими квітами, наче лисина — рудими пасмами.

Спереду відкривалася річка, мармурово-сиза цього ранку. Позаду стіною чорніли зарості. Світ застогнала і впала у квіти.

— Нога болить... Я що, все життя буду кульгава?!

— Минеться, — Стократ сів поруч. — Усе минеться. Ще танцюватимеш.

Туман над річкою тримався й досі. Протилежного берега не було видно.

— Я думала, ти старший, — пробурмотала Світ. — Коли я вперше тебе побачила, я вирішила, що ти старий, паскудний чаклун...

— Я старий і паскудний.

— Скільки тобі? Двадцять три?

— Двадцять п'ять.

— Чаклуни живуть по сто років! А то й по двісті. Для чаклуна ти ще хлопчик, менший за Правила Пристойності...

Вона затнулася, піднялася на лікті і з тривогою подивилася на річку.

— Коли нам його чекати? — запитав Стократ.

— Не знаю. Скоро...

У її голосі почулася непевність. Ще кілька хвилин вони мовчки сиділи поруч.

— Зніми рукавичку, — попросила вона тихо.

Він стягнув рукавичку з правої руки. Вона взяла його долоню й довго, уважно розглядала. Потім стисла обома руками.

— Ти раніше бачив, щоб у людини була на шкірі карта Світу?

— Ні.

— А... — Вона щось хотіла сказати, але передумала й промовила геть інше: — Отже, ми тепер маємо владу над усім Світом?

Він, затамувавши подих, ще раз повторив про себе це її слово: «ми».

— Мабуть, так. Якщо це влада.

— Ми можемо щось знищити, отже, ми цим володіємо, так казав мій батько... Тобто володар...

Збоку, по дорозі вздовж річки, простукали копита — маленький загін промчав спершу в один бік, потім у другий.

— Не обов'язково вбивати Населений Світ, — тихо сказав Стократ. — Можна його доглядати, мити настоями трав, натирати запашною олією, тримати в теплі...

Він обійняв її за плечі і зверху накинув плаща. Вона зазмерла, потім помалу розслабилася й поклала голову йому на плече.

— Як це може бути, Стократ? Де взялося?

— Не знаю. Де беруться всі великі й похмурі річки, які людина не може уявити, але все-таки уявляє?

— Дівчинка з вогнем, про яку ти розповідав, Една, — вона була дуже смілива.

— Ти не боягузливіша за неї.

— Вона не боялася своєї влади. Її вміння було її мистецтвом. А я... почувуюся чистим аркушем, на якому чужа рука накреслила карту. Я не чарівник, я чарівний предмет.

— Неправда. Ти вже вступила в гру як учасник.

— Почала війну на землях Грана?!

Вона відсторонилася. Подивилася на Стократа уважно й чіпко:

— Виходить, усе через мене?

— Ти робиш вчинки, — сказав він м'яко, — і змушуєш діяти інших. Ти втекла від володаря, і це твій вибір.

Вона похитала головою:

— Якби ж то. Це все карта. Якби я вчора ввечері не побачила її в дзеркалі — я б не зважилася втекти. Уяви — мене б видали заміж. Спадкоємець Приріччя уклав би мене в ліжко, подивився б і побачив...

Вона закусила кісточку пальця, яскраво уявивши собі цю сцену.

— І тоді спадкоємець Приріччя здобув би владу над Світом, — тихо сказав Стократ. — Він залив би кров'ю і землі Грана, і Виворіт, і всі навколишні володіння, — не випадково, як це вийшло в тебе, а з розрахунком. І, вмираючи від старості чи від рани, він би велів тебе задушити. Щоб Світ зник після його смерті.

— Стривай... з моєю смертю зникне Населений Світ?!

— Він би так думав, — примирливо сказав Стократ.

Туман рідшав. Крізь нього проступав далекий берег, і Стократ побачив, що Світла в цьому місці широка — набагато ширша, ніж коло переправи.

— А якщо мене вб'ють, — голос Світ тремтів, — усе відразу зникне? Чи... не відразу, а поступово? Тлітиме, поки не зотліє...

— Як ти познайомилася з цим хлопцем? — запитав Стократ, щоб розвіяти її думки. — З Даном, він же Правила Пристойності?

— Ще дітьми... Я тоді жила цілком вільно, як міський хлопчак...

Вона над силу всміхнулася.

— Нам є що згадати... Якимсь ми поїхали з бродячим театром, нас ледве наздогнали... Дан устиг утекти, а то батько б його повісив — під гарячу руку...

— Він не боявся ризикувати — з тобою.

— Та плювати він хотів на ризик, він сміливий... Знаєш, він давно вже мав би з'явитися. Щось сталося.

— Почекаємо ще.

— Ану ж його схопили? — Вона втопила пальці в піску, немовби пустила коріння. — Все-таки на пристані знають, що він зі мною водився. Якщо його почнуть допитувати... Катувати...

— Він знає, де ми, — Стократ постарався не видати тривоги.

— Він не скаже, — Світ замружилася. — Але вони його мучитимуть. Можливо, вже...

Відсторонившись од Стократа, різко віддалившись, вона присунулася ближче до води й дивилася вперед, ніби сподівалася поглядом комусь допомогти.

— І що це був за бродячий театр? — запитав Стократ, щоб перервати це нервово вдивляння.

Світ похитала головою:

— Не має значення. Знаєш, що...

Вона знов подивилася на нього, і Стократові не сподобалася хвороблива зосередженість у її погляді.

— Я думаю: якщо вони замучать Дана, тоді я накладу на себе руки, щоб ці гади передохли. Настане кінець Світу... Вони ридатимуть...

— І я ридатиму, — сказав Стократ.

— Ну... — вона зняквіла. — У Світу є межа, є початок світу й кінець світу, це тобі будь-який мудрець скаже...

— Мені плювати на світ, я ридатиму за тобою, — сказав Стократ.

Вона завмерла, дивлячись на нього, наче перевіряючи, чи не обманюють її вуха. У цю мить над річкою ледве чутно хлюпнуло весло, і темний силует човна висунувся з туману.

Правила Пристойності зіскочив і по коліна у воді потяг човен до берега. Він дихав важко й безшумно, лице було мокре. Світ зірвалася з місця, кинулась до нього, застрибала на одній нозі.

— Світ... — він незграбно її підхопив. — Та все гаразд... Обережно, твоя нога...

Стократ мовчки підсадив її в човен. Усередині було повно води — по кісточки.

— Тече, — винувато сказав хлопець. — Але ківшик є. До того берега допливемо.

* * *

Хлопець веслував. Стократ сидів на кормі з ковшем, поруч, зігнувшись удвоє, зіщулилась Світ. Ряднина й шмат рибальської мережі накривали її з головою: збоку мало здаватися, що двоє рибалок виїхали половити рибу, а на кормі лежить зібраний невід.

— У місті лихо, — говорив Правила Пристойності пошепки, раз у раз облизуючи губи, — я бачив, мерці валяються... З Приріччя, ніхто їх не збирає... Я чув, жінки плачуть, когось із наших теж цієї ночі...

— Тихо, Дане. Веслуй.

Хлопець замовкав, зціплював зуби і через хвилину-дві починав знову:

— З пристані народ розбігся... Пором на нашому березі, Хребетник, тобто поромник, валяється головою в річці. Я трохи не здох зі страху...

Стократ вичерпував воду, і спочатку в нього це добре виходило, але, коли човен благополучно доплив до середини річки і його підхопила течія, вода почала прибувати дедалі швидше.

— У мене ноги змерзли, — подала голос Світ, і Стократ зціпив зуби — такий слабкий і хрипкий був її голос. — Води багато...

Він вичерпував так швидко, як міг, та води не ставало менше. Холодна, осіння, вона підступала вище, а човен усе глибше просідав униз і рухався все повільніше й не слухався весел.

— Дане, стоп. Знайди дірку й заткни чим-небудь.

— Чим?! — Хлопець усе ще переживав свій похід у розорене передмістя. Як новобранець, що вперше побачив ворога, він відчував тепер не кураж, необхідний у бою, а паніку.

— Чим завгодно. Якоюсь ганчіркою. Плащем. Сорочкою.

Дан кинув весла й завовтузився. Щілина, крізь яку найбільше протікала вода, була в лівому борту, майже на дні. Човен захитався. Світ зі стогоном випрямилася, ряднина з'їхала в неї з плеча.

— Світ, нагнись. Побачать з берега.

— Якщо ми тонемо — хіба не все одно?

— Ми не тонемо, — він навіть здивувався. — Чого це ти так подумала?

— Я не вмю плавати. У мене не воруються руки.

— На березі зігріємось.

— Ми не допливемо до берега, — сказала вона впевнено. — Усі подуріли, Населений Світ перевернувся... Ми вмремо!

— Ніколи.

Сам не розуміючи, що за впевненість і сила ним рухає, він притяг її до себе. З берега, мабуть, здавалося, що рибалка милується з русалкою, яку несподівано виловив неводом.

— Ми ніколи не вмиремо, — сказав він, бачачи своє відбиття в її очах.

І стало так.

* * *

Течія тягла їх униз по річці. Лівий берег у цьому місці був високий і крутий, Правила Пристойності намагався закинути нагору мотузку, зачепитися — та дарма. Стократ вичерпував воду не зупиняючись, і спина в нього боліла так, що темніло перед очима.

Потім течія ослабла, і берег осів, наче погано випечений пиріг.

— Це Струмочник, — прохрипів Правила Пристойності. — Нівроку собі нас зтягло...

— Це на краще, — відгукнувся Стократ.

Вони сіли на весла — удвох — і, не звертаючи уваги на перебування води, спрямували потопаючий човен у притоку Світлої — Струмочник. На щастя, коли човен нарешті був весь у воді, під ногами виявилось дно.

Стократ ніколи тут не бував. Навіть тепер, серед білого дня, в лісі на берегах Струмочника було темно й вогко. Стократ усе оглянув, проте місця для стоянки не знайшов.

Вони рушили вздовж берега вгору за течією Струмочника. Хлопець тяг на собі речі, а Стократ ніс на руках Світ. Після кількох годин виснажливої прогулянки вдалося вийти на порівняно сухе й світле місце: берег, порослий молодим сосняком. Пахло глицею, і навколо було повно хмизу.

Вони нарешті розвели вогонь і посушили речі. Усі троє мовчали, це було урочисте, напружене, перелякане, зрозуміле, дружнє, нескінченне мовчання, і Стократ дедалі більше боявся одного: колись хтось повинен його перервати, і перше сказане слово може виявитися вбивчим, як падіння сокири...

Хтось пирхнув. Стократ здивовано підняв голову. Світ сиділа, простягнувши руки до вогню, і стримувала сміх, через що видавала смішні пирхальні звуки.

— Ти чого? — спитав Правила Пристойності.

— Згадала, як ти панталони купчихи натяг на козу. Як вона обурювалася!

— Коза?

— Купчиха! А пам'ятаєш, як ми збільшувальним склом підпалили сарай?

Стократа це вразило. Світ поводилась так, ніби не було сьогоднішньої ночі, пожежі й бунту, війни та втечі, їхнього поцілунку в човні й довгого мовчання. Вона говорила з хлопцем їхньою давньою спільною мовою, Стократ незабаром перестав розуміти, про що йдеться; Світ сміялася, як тоді на паркані, коли просила повернути їй м'яча...

— А я й не розраховував, — сказав хлопець, і Стократ підняв голову. Правила Пристойності сидів, накинувши на голову вогкого плаща, схожий на хворого стерв'ятника.

— Ні, не розраховував ні на що, — повторив він і, судячи з обличчя Світ, перед цим вона говорила про щось цілком інше й стороннє. — Ти ж дочка володаря... Навіть якщо не дочка. Нехай, не в цьому суть...

Він підняв очі.

— Я брешу, звісно. Приятелі на пристані казали мені: затягни її на сінник, ну затягни. Я не захотів. Вирішив, що дружити зі шляхетною треба шляхетно...

Стало тихо, тільки сичало в багатті сире дерево.

— Стократе, — тихо сказала Світ. — Ти не міг би...

Він піднявся:

— Аякже. Піду пройдуся.

І, залишивши багаття за спиною, він пішов уздовж берега, мимохідь відзначивши, що північно-західний вітер несе дим багаття до Світлої, і це добре: у лісі ніхто не внюхає втікачів.

Він дивився навсібіч. Він бачив кожну соснову голочку й кожну шишку так різко й чітко, як, мабуть, художник бачить майбутню картину у своїй уяві. Кожну краплину живиці, що переломлює світ, що надає йому барви меду чи золота. Кожну пластинку кори, темну чи світлу, придатну, щоб видряпати на ній голкою історію свого життя. Він задирав голову, дивуючись, як колір неба поєднується з відтінками крон, і як сосонка, спрямована вгору, обрисами нагадує храм.

Він ішов, усміхаючись без причини, розкидаючи чобітьми глицю, здивований і навіть трохи переляканий тією яскравістю, якою знову вразив його світ. Це було, як у перші дні після набуття меча — прояснення після туману, світанок після довгої ночі, початок чогось такого, що не має назви, а може, початок життя.

Після цієї ночі, після переправи, після важкої дороги, перед лицем незрозумілого майбутнього — звідки стільки сили, щоб радіти? Звідки впевненість, що він не брехав, коли сказав Світ

у човні: «Ми ніколи не вмеремо»? Світ був у його руках, живий, справжній, найкращий Світ у населеному всесвіті, і Стократ знав, що виправдає його довіру...

Він зупинився.

Попереду, всього кроків за п'ятдесят, ішов лісом загін озброєних людей. Їх не було видно за деревами, але звук кроків, брязкіт зброї, запах диму, поту й шкіряного спорядження відзначав їхній шлях, ніби вони йшли по рівнині. Стократ стис руків'я меча.

Човен вистежили. Хоч би як пригиналася Світ, хоч би як прикидався Дан рибалкою — їх упізнали й вистежили, це неважко. І послали загін до місця їхньої висадки — з небувалою швидкістю, видно, що справа серйозна. І, оскільки це землі Вивороту...

Підкравшись ближче, Стократ розгледів поміж стовбурів темно-синій плащ з гербом. Так і є: це люди володаря Вивора. Вони шукають Світ не для того, щоб одружити зі спадкоємцем. Їм треба, щоб Світ зникла назавжди...

Вони прочісують ліс?

Привалившись спиною до стовбура, відчуваючи соснову живицю на волоссі, Стократ зіставив те, що знав і що бачив. Люди йшли тісною групою, їх було — він ще прислухався — душ п'ять чи шість, не більше. Вони нікого не шукали — людина, якщо шукає, дивиться й ступає по-іншому. Вони йшли прямо до мети... При цьому не наближались до багаття, за яким розмовляли про кохання хлопчисько та Світ, але й не віддалялися від нього. Вони йшли до берега Струмочника.

Стократ трохи відстав і принюхався. Йому хотілося вилізти на дерево, проте не було часу. Ні, інших стражників поблизу не виявилось. Тільки ця маленька група, що йде у своїх справах... Куди?

Мистецтвом крастися він оволодів ще замолоду. Стражники крокували, не дивлячись по боках, і Стократ осмілів аж так, що наблизився і йшов за ними кроків за двадцять. Коли дерева порідшали, він зміг їх навіть побачити — четверо йшли, конвоюючи п'ятого, беззбройного, зі зв'язаними руками. Шостий крокував спереду не озираючись, і був, судячи з одягу й обладунків, знатного роду.

Бранець спіткнувся. Двоє конвоїрів підхопили його під лікті. Бранець вивільнився й знову пішов. Ніхто не говорив ні слова.

Попереду з'явився просвіт. Ліс порідшав, Стократ прекрасно бачив усе, що відбувається перед ним, але й сам ризикував, що його помітять.

— Мій пане, тут, — сказав один з конвоїрів. Той, що йшов попереду, обернувся.

Це був юнак, плечистий і великий, чорнявий, з тих, що подобаються жінкам. Обличчя його здавалось би гарненьким, якби не кривий шрам на вилиці.

— Де? — запитав він роздратовано й владно.

— Ось...

Стократ, визираючи з-за стовбура, побачив гору вийнятої землі — на краю, імовірно, ями, викопаної при корінні великої сосни.

— Бачу, — відгукнувся чорнявий, і в голосі його почулося тепер задоволення. — Це, звісно, дуже сумно. Але пролити батьківську кров — означає навіки поставити себе поза законом. Злочин проти роду не може лишитися без карі.

Бранець стояв спиною до Стократа. З його пози, положення плечей і голови можна було сказати, що він утомився й пригнічений, але ні страху, ні каюття Стократ не побачив.

— Чого ви стали? — підвищив голос чорнявий.

— Подумай, Шиваре, — сказав бранець тихо, але чітко. — Ти ж не безсмертний. За все доведеться відповідати.

— Працюйте! — рик чорнявого легко перекрив слабкий голос бранця.

Перший конвоїр нерішуче вийняв з піхов меч.

— Але, мій пане, володар сказав, що кров не проллється...

— Ідіот! — чорнявий, обділений терпінням, ляснув стражника по щоці. — Ти нічого не знаєш про таємну страту? Робіть!

Конвоїри Perezирнулися. Стражник, що одержав ляпаса, одійшов на два кроки.

Інший, зібравшись на силі, вийняв з сумки змотану мотузку.

Тепер ніхто не сумнівався чи не виказував сумніву. Двоє підійшли до бранця й повалили на траву — той, зі зв'язаними руками, не міг особливо пручатися. Інші двоє зв'язали мотузкою бранцеві ноги і, обплутавши його, наче ковбасу, позбавили змоги рухатись.

Стократ дивився з нездоровою цікавістю. Він гадки не мав, що таке таємна страта у володінні Вивора, кого в такий спосіб стратять і за які злочини. Він остаточно переконався, що ці люди прийшли в ліс не для того, щоб шукати дівчину, а отже, все не так

погано. Човна не вистежили. Або загубили в тумані. Або знайшли повного води й вирішили, що Світ утопилася...

— Будь проклятий, Шиваре, — сказав бранець і більше не говорив нічого. Стражники вчотирьох підняли його й на вірвочках спустили в яму як небіжчика.

Стократ щільніше притисся до сосни. Видавати себе було нерозумно. Видавати себе — означає битися на смерть з п'ятьома вояками в панцирах, отже, вбити п'ятьох, щоб урятувати від страти одного злочинця... який ще невідомо, що зробив.

— Закопуйте, — велів чорнявий.

— Але, — знов почав сперечатися стражник, — милосердніше буде...

— Кров не проллється, ідіот! Забудь, що ти десятник, підеш корівники чистити! Беріть лопати!

Двоє мовчазних конвоїрів узяли заступи, що стриміли тут же, під сосною. Бранець мовчав і не видав ні звуку. У яму полетіла сірувата земля навпіл з рудою глищею.

Стократ зрозумів, що як не вийде тепер, то ця картина стоятиме в нього перед очима щонаочі.

— Що тут відбувається? — поставив він ритуальне питання, яке не вимагало відповіді, і вийшов з-за дерева. Стражники, з нервами на межі, сахнулися, як од примари, і миттю оголили зброю.

Чорнявий зі шрамом прищулився:

— Озброєний волоцюга на землях Вивороту? За таке щонайменше колодки...

Стократ витяг меча з піхов.

— Це Стократ, — приречено сказав той, що одержав ляпас.

— То вбийте його, — звелів чорнявий.

Четверо, скося зиркаючи одне на одного, зробили по кроку вперед. Стократ знав, що не можна їх відпускати, а отже, доведеться вбити кожного. Думка, що він повернеться до Світ, несучи запах смерті, гнітила його — але й читалася на лиці. Четверо позадкували знову.

Чорнявий роздратовано сам вихопив меча. Пішов уперед, рухи видавали вправного бійця. Він був убивця: Стократ навчився їх упізнавати ще до того, як сліпі душі знаходили тимчасовий притулок на його клинку.

— Смерд! — крикнув чорнявий. — Закопаю й тебе, у цій самій ямі!

Стократ убив його, коли він ще кричав. На лиці чорнявого в останню мить з'явився подив. Він захрипів і впав.

Стократ повернув голову до чотирьох стражників, що, як і раніше, стояли коло ями. Вони не рушали з місця, начебто вкопані по коліна в сірий лісовий ґрунт.

— Бийтеся, — він пішов на них, піднявши меч. Вони стояли, не наступаючи, не групуючись, але й не намагаючись утекти, — він з подивом зрозумів, що вони заціпеніли, мов паралізовані, дивлячись на нього.

Він зупинився.

Вони розкажуть усім, що бачили чаклуна з мечем, і на береги Струмочника прийде великий загін. Добре, якщо ще не додадуть два плюс два й не зрозуміють, що зі Стократом зі столиці Грана втекла й Світ...

Але вони не були вбивцями. Дотепер принаймні.

Стократ глибоко зітхнув. Чого це сталося саме сьогодні, коли такий світлий день, а небо такого дивного кольору?

— Тікайте.

Вони рвонули з місця так, як ніколи в житті, мабуть, не бігали. Цілу секунду він вірив, що зараз їх дожене й покладе всіх чотирьох. Але пробіг два кроки — і зупинився. Ні, не сьогодні їм судилося вмирати, і не сьогодні Стократові вбивати безневинних, хоча, о добрі духи, які там вони безневинні...

Їхній чорнявий командир лежав лицем униз, і Стократ мовчки це схвалив. Він би не хотів зараз дивитися в обличчя трупа. З ями тим часом не долиняло ні звуку — Стократ вирішив, що присуджений до страти знепритомнів.

Він помилився. Бранець дивився вгору, лежачи на спині, погляд був осмислений, і рот не зав'язаний. Купа землі лежала в нього на грудях і на животі. У потривоженому ґрунті ворухився полуденний метелик, сріблястий денник, намагався розгорнути величезні злиплі крила. Однак день зайшов далеко за полудень, і час днювання закінчився.

— Ти хто? — запитав Стократ.

Чоловік у могилі сіпнув куточком рота, це мало означати усмішку.

— Зараз я тобі допоможу, — сказав Стократ.

Він одійшов од ями й сів на теплу землю. Підніс до очей меч. Здригнувся; цей убивця був неприємний і липкий. Він убив близького родича, відверто безпомічного, вві сні.

Скрипнувши зубами, він устроїв клинок якомога глибше в землю. Той, що був Шиваром, пішов у білуватого хробака.

Стократ знов підійшов до ями. Сріблястий денник усе-таки зміг розправити крила й вилетів, описуючи кола, в небо; він вийняв кинджал, сів на край ями й звів ноги.

— Ти хто? — запитав серйозно. — Розумієш, од цього залежить, чи я тебе звільню, чи переріжу горло.

Той, що лежав у могилі, мовчки дивився на нього знизу вгору.

— Ти не можеш говорити?

— Я Ворон, володар Вівір, — насилу промовив чоловік у могилі, й пухка земля обсипалася з його живота. — Якщо ти розбійник і маєш зло на мій рід — я все одно тобі вдячний. Переріжай.

Стократ згадав учорашню зустріч: місто, палаючі будинки, поранений стражник: «Старого володаря вбив рідний син і поставив себе поза законом...»

Стократ кліпнув:

— Отже, вони звинуватили тебе. Тоді як убив цей...

— Не думаю, що власною рукою...

— Саме власною, — кивнув Стократ. — Не сумнівайся.

Спустившись у яму, він обережно звільнив бранця від мотузок. Той одразу став на ноги — однак руки його висіли по боках, схожі на смужки сирого тіста.

Нетвердо ступаючи, він підійшов до трупа Шивара. Постояв над ним. Одійшов убік і сів — упав на глицю.

— Дякую, — сказав після короткої мовчанки. — Мені немає чим тебе нагородити... або віддячити.

— Я не шукаю ні нагороди, ні дяки, — сказав Стократ. — І, вибач, мені треба йти. Ти сам подбай про себе, володарю Вівір.

Кивнувши, він повернувся й пішов геть. Із загибеллю Шивара закінчилася його радість і почалася тривога.

— Ти Стократ, — сказав йому в спину врятований чоловік. — Ти ж Стократ, прибулець з зірок, так?

Стократ не зупинився:

— Мене так звати.

— Вони тебе шукають! — важко ступаючи, врятований наздогнав його.

— Мене багато хто шукає. Хто знайде, не зрадіє.

— Люди з зірок тебе шукають, — врятований говорив хрипко, проштовхуючи слова крізь висохле горло.

— Ходімо зі мною, — сказав Стократ. — І додав крізь зуби: — Тільки я піду швидко.

Він покрокував, не озираючись, прискорюючи ходу, і до кінця шляху вже біг, і врятований ним чоловік відстав. Стократ не дивився на прикмети, але вийшов точно до багаття — і, ще не бачачи за деревами вогню, почув на галявині крики.

Перед очима в нього стало чорно. Він вискочив на галявину, коли Правила Пристойності заносив ножа, вищирившись, готовий битись на смерть, а поруч з ним вставала Світ, озброєна палаючою дровинякою, бо іншої зброї не знайшлося. Навколо стояли стражники Вивороту, шестеро, у панцирах і з мечами, а за спинами в них лучник натягував тятиву.

Стократ закричав на бігу, і лучник промахнувся з десяти кроків. Стріла, націлена в горло Світ, влучила їй у плече.

Лучник загинув перший.

* * *

Ворон брів серед стовбурів, давно зневірившись догнати людину, котру багато років шукали по всьому Населеному Світу прибульці з зірок. Темно-червоні стовбури хилилися, Ворон зупинявся, захопившись за шорсткувату кору, живиця приклеювала його долоні до дерева й привласнювала, і здавалося, що у нього в жилах течуть соки дерева. Сосни на час зупиняли танець і завмирили, як вишикувана варта, і тоді Ворон продовжував іти.

За щасливою інтуїцією чи за знаком долі, він не збився з дороги. Він вийшов на маленьку галявину, завалену трупами. Люди в панцирах і темно-синіх плащах зі стародавнім гербом Вивора вмерли щойно, у нерівному бою з однією-єдиною людиною.

Стократів меч стирчав у землі коло багаття.

Сам Стократ стояв навколішки над дівчиною, що лежала на траві. Ворон підійшов ближче й побачив, що справи кепські: дівчина була поранена, і в рані засів наконечник стріли.

— Я можу допомогти як хірург, — сказав Ворон, ні про що не питаючи.

— Ти ж не лікар, а володар, — відгукнувся Стократ, не дивлячись на нього.

— Я багато років навчався у Високій Школі.

Дівчина розплющила очі.

— Справді? — вона намагалася, щоб голос звучав весело. — Висока Школа...

— Мовчи, — сухо велів Стократ.

Правила Пристойності дивився у вогнище. Здавалося, що очей у нього шестеро чи восьмеро — мокрі доріжки на щоках відбивали вогонь. Голова Світ лежала в нього на колінах.

Ворон жестом покликав за собою Стократа. Зігнувшись, обидва вибралися з низької сухої печери, що прихистила їх на цю ніч.

— Я все зробив, — тихо сказав Ворон. — Сьогодні вночі визначиться, житиме вона чи ні.

— Спасибі, володарю.

— Не називай мене так.

Стократ усміхнувся куточками губ:

— Ти ще щось хотів спитати?

— Що в неї... зі шкірою? — Ворон не мав певності, що правильно питає.

— Це карта Світу. Бунт і війна на землях Грана сталися тому, що її поранив сучок. У тому місці, де на карті — столиця Грана.

— Ти жартуєш?

— Ти сам бачив цей рубець.

Ворон важко опустився на камінь. Стократ підняв свою сумку, що лежала при вході в печеру, вийняв і подав Воронові баклагу:

— Випий іще.

Ворон ковтнув. Поморщився. Перевів дух:

— Що буде, якщо вона помре?

— Світові кінець.

Ворон підняв голову. Над лісом, добре видимі у прогалинах між гіллям, висіли білі волохаті зірки.

— Такого не може бути, Стократе. Світ не може закінчитися зі смертю однієї людини. Я вже був умер сьогодні, я лежав у могилі, зверху сипали землю... але я знав, що світ залишається стояти, що в порту смердить рибою, що в Високих Школах гортаються сторінки...

— Світ завжди кінчається зі смертю однієї людини, — сказав Стократ. — Розумій це, як хочеш, ти ж мудрець.

Ворон помовчав. З печери віяло димом, у хащах світилися очі нічних тварин.

— Я хотів з тобою поговорити, Стократе.

— Говори.

— Висока Школа — сенс мого життя. Я не вірю, щоб з Високих Шкіл, Білої та Золотої, виходило зло.

— А мені що до того?

— Стривай... Школи засновані за участю прибульців з зірок. Вони бажають світові добра... І вони шукають тебе. Поговори з ними.

— Зірки...

Стократ подивився нагору.

— Я тисячу разів з ними говорив, лежачи на траві й сам себе розважаючи. Ані разу вони мені не відповіли. Отже, не дуже їм цього хотілося.

Ворон зняв з пальця срібний перстень з гравіюванням.

— Залиши на персні краплю твоєї крові. Нічия інша, тільки твоя. Вони сказали, що довідаються.

* * *

Світ знову була гаряча, мов камінь під літнім сонцем, плоский камінець коло ставка. Правила Пристойності вкрив її всіма плащами та ковдрами, і сам чи то спав, чи то дрімав над нею, стисши її долоню, погойдуючись, ніби в трансі.

Стократ потримав долоню на гарячому лобі Світ. Стріла, що влучила їй у плече, зачепила західне узбережжя, там кам'янисте плато й майже безлюдна місцевість. Що там тепер — величезні хвили? Скеля зсунулася в море разом із хатиною рибалки?

У тиші печери шелестів обсіпаючись пісок, дихали дрова у вогні. Стократ востаннє глянув на бліде й вузьке, як вогник свічки, лице Світ і вийшов, затисши в кулаці срібний перстень.

Він одійшов до джерела, що било на дні маленького, як дзеркало, озерця. Поклав на долоню Воронів перстень. Карби та чорні лінії, що творили візерунок, дивно тремтіли перед його очима — ніби це був не перстень, а його віддзеркалення у воді.

Приховане послання! Стократ яскраво згадав юність, перші роки, проведені з мечем на дорозі. Тоді послання ввижалося йому в тіні гілок, у прожилках листя, у морозних візерунках на шибках. І це, дивно гармонійне, заплутане й просте, мабуть, містило сенс, який можна осягти...

Він уколов палець ножем і надів перстень. Подивився на небо: зірки дивилися, як завжди.

— Усоте запитаю, ти ж промовч, — він згадав лічилку з юності. — Стократ дорожче це мені...

Срібло раптом стало гаряче. Стократ спробував зняти персня й не зміг. За мить чи дві перстень охолов, залишивши на пальці червоний слід опіку.

Небо прокреслив слід падаючої зірки.

Здригнулася вода в джерелі.

Коли Стократ схилився над водою, то побачив у глибині людину, туманно знайому. Можливо, це обличчя колись являлося йому у снах.

— Нема часу, — сказало віддзеркалення. — Мерехтлива — імовірнісний фантом. По тебе спускається човник, стеж за зірками.

Стократові треба було кілька секунд, щоб укласти в голові нові сенси. Віддзеркалення не давало йому часу:

— Флагман, на якому ти був зі своєю матір'ю, потрапив під обстріл і загинув. Твоя мати встигла спорядити рятувальну капсулу. Так ти опинився на Мерехтливій.

— Чого ж тоді мій батько не з'явився до притулку з половиною пелюшки? — посміхнувся Стократ. — Чи, у найгіршому разі, з уламком рятувальної капсули?

— Бо твій батько програв війну. Перш ніж він відновив сили й узяв реванш, планета зробила навколо світила п'ятнадцять з половиною обертів.

— На той час я міг померти п'ятнадцять з половиною разів.

— Ми знали, що ти живий. Без тебе ця планета — шматок каменю з ріденькою атмосферою, ледве придатною для дихання. Тут немає й не було ні лісів, ні річок, ні людей! Ти дав цьому світові початок, але ти не Бог. Ти створив імовірнісний фантом. Він приречений самим фактом створення. Залишилося кілька годин.

— Ти кажеш, що Світ умирає?!

У глибині віддзеркалення — ні, у височині над лісом — з'явилася біла іскра й почала рости, наближаючись.

— Час закінчується, — сказало віддзеркалення.

Іскра наближалася, міняючи колір, з білої стаючи жовтуватою. Нарешті, жовта й сліпучо-яскрава, вона зависла над лісом, майже над самою Стократовою головою — конус світла, схожий на руку.

Безшумний порив вітру гойднув дерева. Зображення на гладенькій воді затремтіло, захвилювалося й знову прояснилося:

— Іди на світло. Врахуй — у них проблеми з апаратурою перекладу.

Конус світла став коротший і товщий. Стократ стис долоню на руків'ї меча й пішов у темряву, на запах диму.

Здригнулася земля. По сосняку прокотився новий вітер. На землях Грана билися за нові володіння Приріччя й Виворіт, да-

леко на сході лісами стояли вресени, а на заході сліпі лісовики смакували бенкети за довгими столами. У надрах, сховавшись од усіх, існувала й думала Тінь. Біла й Золота Школи тягли від країв світу Мережу своїх адептів, у пожежі, що охопила халупу, виникав палац, а Стократ ішов по дорозі, притримуючи на боці свій меч і ні про що не шкодуючи.

Істоти в білих обладунках — люди, що явилися з зірок, — крокували до нього, піднявши пристрої з націленими на Стократа трубами. Оскільки вони не збиралися вбивати — імовірно, їхня зброя повинна була жертву паралізувати чи приспати.

— За яким правом, — сказав він неголосно, — люди з чужих світів вирішують долю Мерехтливої?

Передній прибулець сповільнив ходу, рукою в рукавичці прийняв з лиця димчасте забороло шолома й заговорив; Стократ розрізняв слова, але сенсу мовленого зловити не міг.

— Вибач, друже, я не розумію, — сказав Стократ.

Зоряний чоловік вищирився, як звичайний стражник, і закричав. Стократ похитав головою:

— Ти хочеш, щоб я пішов з вами? Це неможливо. Тут мій Світ, я залишаюся.

Людина з зірок махнула рукою.

Стократ чекав паралізуючих променів чи, можливо, газу, — але з трубок, легко цмакнувши, вирвалися голки. Стократ бачив, як вони летять — швидше за стрілу, точніше за стріли, дві в груди, дві в шию, одна — мимо.

Він збив їх мечем у траву. Голки ламалися під ударами, мов крижані, вибрикували прозорий сік, краплини збиралися кульками й летіли, як збита з гілок роса. Після третього залпу Стократ відступив, не бажаючи, щоб бризки торкалися шкіри.

Вони нарешті перестали стріляти.

— Я залишаюся, — сказав Стократ.

Ще одна біла фігура наближалася з темряви. Новий гість був кульгавий, огрядний, можливо, старий — над шийним кільцем його панцира виднілися тільки вузькі очі та біле пергаментне чоло. Беззбройний, він зупинився перед Стократом за кілька кроків і простяг до нього руки.

— Ви дарма прийшли, — сказав йому Стократ. — Якщо цей Світ умре разом з вами — хто буде винний у вашій смерті?

Кульгавий і огрядний чоловік тяжко опустився на коліна. Обома руками відтяг шийне кільце свого панцира, так що стало

видно вузький темний рот. Він заговорив, дивлячись Стократові у вічі, старанно артикулюючи слова...

Стократ зосередився. Він любив і вмів ловити закономірності в будь-якій системі знаків.

— Син, — говорив чоловік, стоячи навколішки. — Дитина чоловічої статі, породжений від мене й твоєї матері. Моя провина, жаль. Твоя мати мертва, давно. Її ім'я. Заради неї. Будь ласка.

Стократ підійшов до нього, простяг руку й допоміг устати.

— Світ умирає, — сказав старий, обіпершись об нього, щоб устояти на ногах. Важив він небагато — порівняно з високим Стократом.

— Світ безсмертний.

— Ні! Ти поклав початок, ти — тут — кінець... Короткочасно... Короткий час. Багато енергії. Насичений. Остаточний... Ходімо. Покинь. Кінець світу.

Стократ вдивився в його лице — і з подивом упізнав себе — іншого, себе з минулого покоління. Сто ймовірностей, сто поворотів, сто синів у цю саму мить зустріли сто своїх батьків...

— Світ ніколи не вмере, — сказав Стократ і всміхнувся стривоженому старому. — Повір мені, батьку. Світ ніколи не вмере.

* * *

Світ лежала, простягшись на трав'яній підстилці, нічого не чуючи й не бачачи.

Правила Пристойності спав, уткнувшись лицем у її руку. Ворон теж спав, але при Стократовій появі розплющив очі.

— Ти говорив з ними?

Стократ очима вказав на Світ:

— Як вона?

Ворон одвів погляд.

— Скажи! — зажадав Стократ.

— Вона не доживе до світанку, — прошепотів Ворон. — Вибач.

Стократ сів навпроти. Ворон звівся на лікті й теж сів.

— Навіщо? — запитав Стократ.

— Бо стріла ввійшла глибоко, й рана запалилася.

— Я не про те... Навіщо насправді існують Високі Школи? Навіщо тягнеться Мережа? Щоб знайти мене, можна було придумати щось простіше.

— Я казав — щоб стабілізувати... зробити стійким світ.

— Стійкий світ — такий, де не відбувається чудес?

Ворон сплів пальці. Закусив губу, на мить задумався; напевно, цей жест і цей погляд пам'ятали студенти й викладачі Білої Школи на засніженій вершині та Золотої Школи в розпечених пісках.

— Я розумію, про що ти подумав, Стократе. Так — якби ми встигли... укрити Мережею материк, додати Світові стійкості, визначеності... Те, що ти називаєш дивом, — усього-на-всього порушення природного порядку подій. Так, тоді Населений Світ підкорявся б загальним фізичним законам... і, звісно, не пропав би зі смертю однієї дівчини.

Стократ усміхнувся краєчками губ. Ворон дивився крізь вогонь з наростаючим занепокоєнням.

— Що ти задумав?

— Я дуже радий, друже, що ви не встигли, — сказав Стократ.

Більше не дивлячись на Ворона, він узяв на руки вмираючу дівчину й вийшов з нею з печери.

— Куди ти? Стократе?!

Уже наближався ранок.

Ліси на сході мовчали під шум прибою. У морі, за обрієм, сходило сонце.

Учні на високій вежі, на вершині найбільшої гори, милувалися крізь прозорий купол вісімнадцятим кольором неба — мертвотним індиго.

Рибалка відштовхнувся веслом від пристані й вийшов у Велику Бухту.

Випадала роса.

Ворон, володар Вивір, ішов за Стократом, не наважуючись запропонувати допомогу й не бажаючи кидати його одного.

У печері прокинувся Правила Пристойності, схопився, заметався...

Стократ з дівчиною на руках зупинився на краю урвища. Перед ним відкривалася неширока річка — Струмочник, бурхлива внизу, де каміння. На протилежному березі темніли кущі, за ними тяглися до обрію нескінченні поля, а за ними відкривалося небо.

Світ залишалася непритомна. Жилка в неї на шиї ледве промацувалася.

Стократ стояв нерухомо. З кожною секундою ставало світліше. Він тримав на руках свій Світ, укладений у людську оболонку. Вразливий, теплий, смертний світ.

Якого кольору це небо, думав Стократ, дивлячись уперед і вгору. І якого кольору річка. І скільки людей живе в цьому світі, вільних, лютих, терплячих, гордих, свавільних, мовчазних, балакучих, ніжних. Ті, хто смакує бенкети, і хто будує дім у вогні. І хто ловить рибу, і хто розкажує казки. І хто дивиться на зірки, і хто щодня міняє свій Світ...

І ось він, на моїх руках.

Він стояв і чекав, відчуваючи кожен удар її серця. Воно стукало дедалі повільніше, тихіше, глухіше.

«Наш Світ створений дитиною в момент пробудження, тому в ньому так багато нелогічного, надлишкового, надмірного...»

Над обрієм з'явився краєчок сонця.

«Наш Творець уміє жорстоко карати, але він по-своєму шляхетний, він талановитий і цікавий — це спасло наш Світ у трагічну мить його створення... Наш Творець, очевидно, зовсім не вміє любити і вже ніколи не навчиться...»

— Усьому має бути межа, — сказав Стократ пошепки. — Світ не безсмертний. І вона вмре... але не сьогодні!

Сонце сходило вище й вилазило з-за обрію, з малинового перетворюючись на золоте, і на нього стало боляче дивитися.

Настав ранок.

Світ розплющила очі.

КІНЕЦЬ

ЗМІСТ

I	3
---------	---

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ перший. СВІТ	4
II	31
Розділ другий. ЗІРКИ	33
III	58
Розділ третя. МОВА	59
IV	128
Розділ четвертий. ТІНЬ	128
V	146
Розділ п'ятий. МЕРЕЖА	146
VI	151
Розділ шостий. ЧАС	152
VII	169
Розділ сьомий. ПІДДАХОМ	170
VIII	174

ЧАСТИНА ДРУГА

Розділ перший. СТОКРАТ	178
Розділ другий. ВОРОН	186
Розділ третій. БУНТ	200
Розділ четвертий. ВОГОНЬ	215
Розділ п'ятий. СВІТ	225

Марина та Сергій
ДЯЧЕНКИ

СТОКРАТ

Роман

Переклад з російської

Головний редактор *Є. В. Мезенцева*
Відповідальний за випуск *А. Ю. Хорошевський*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *В. А. Мурликін*
Коректор *Р. Є. Панченко*

Підписано до друку 17.10.12. Формат 84 × 108 ¹/₃₂.
Умов. друк. арк. 13,44. Облік.-вид. арк. 13,66.
Тираж 1500 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.